

MEYER
SLUYSER

HUN
LACH
KLINKT
VAN ZO
VER...

MEYER SLUYSER

HUN LACH KLINKT
VAN ZO VER...

HUN LACH KLINKT VAN ZO VER...

Voor Joanne en Riëtte

MEYER SLUYSER

HUN LACH
KLINKT VAN ZO VER...

DERDE DRUK

UITGAVE

HET PAROOL/N.V. DE NIEUWE PERS

TUSSEN WAKEN EN DROMEN IS
DE TIJD NIET KRIMPVRIJ.
TUSSEN IETS EN NIETS WORDEN JAREN MINUTEN
EN UREN SECONDEN

Foto's van pagina 192: Gemeente Reiniging Amsterdam

Overige foto's: Gemeente Archief Amsterdam

ACHTERGRONDEN

Schuif uw stoel dichterbij, ik wil u wat gaan vertellen van de buurt, waarin ik ben geboren en opgegroeid. Het spinneweb van straten, steegjes en slopjes tussen Waag en Weesperplein in Amsterdam. Twee boekjes heb ik reeds aan die buurt gewijd. Aanvankelijk was ik in het geheel niet van plan nog een derde te schrijven. Maar ik schrijf voor mijn lezers; en die hebben me overstroomd met brieven. Mijn boeken hebben bij hen een ruimte, die leeg was, gevuld, zeggen ze. In de gaskamers zijn familiegebeugens vernietigd. Zonder toekomst kan een mens niet leven, maar een verleden kan hij evenmin ontberen. 'Wij leven niet in het verleden, maar het verleden leeft in ons verder', citeren ze. Schrijf nog meer, bleven ze aanhouden. Ik kon die aandrang niet weerstaan, ik mocht niet teleurstellen.

Schuif dus uw stoel wat dichterbij. Ik ga zonder schema, buppelend van tak op tak, praten over mensen, die de wereld van mijn jeugd hebben bevolkt en van wie ik geen afscheid kan nemen.

Ik ga wat vertellen van hun kommer en hun zorgen, maar ik wil de lach niet vergeten, de lach, die hen altijd vergezelde. Alles vervaagt, de herinnering aan gezichten verbleekt, woorden en zegswijzen raken in onbruik, tranen worden eerst vergoten en daarna vergeten, en hun lach klinkt van zo ver..., zoveel jaren na Auschwitz. Hoe waren zij?

Wanneer de mensen in de buurt ontwaken, zeggen ze:

'Heb je vannacht goed gesjlofen?'

'Ja, ik heb goed gedormd.'

'Gisteravond na het eten zat je al in je stoel te golemen.'

Drie woorden, die slapen betekenen. Sjlofen komt uit het Duits,

dormen stamt van 'dormir' uit het Frans, en golemen heeft de eerbiedwaardigste leeftijd, want dat komt regelrecht uit het oer-oude Hebreeuws.

Die woorden hebben de mensen in de buurt spelenderwijs van hun vaders en moeders geleerd. Ze geven ze door aan hun eigen kinderen.

Woorden zijn met de voorouders van de mensen uit de buurt meegereisd op de trek over de grote buik van de wereld. De lange tocht, die twee duizend jaar heeft geduurd. De mensen in Amsterdam gebruiken die woorden nu achteloos. De verhoging in de synagoge waar de voorzanger elke week laat horen, dat de kehillah een goede beslissing nam, toen ze hem met zijn fraaie zangstem benoemde, die verhoging heet: almemour. Het is geen Hebreeuws woord, het komt uit Marokko. Met hetzelfde gemak papegaaien ze de woorden na, die hun overgrootvaders hebben meegebracht uit Rusland, Polen, Italië, Spanje. Ze komen allemaal uit het Beloofde Land, maar ze reisden kris-kras, totdat ze aan de Amstel een rust vonden.

Zoals de bewoners van de Joodse buurten spelenderwijs woorden van hun ouders hebben nagepraat, zo nemen de niet-Joodse Amsterdammers weer woorden van hén over. Verbasterde Hebreeuwse woorden. Uitdrukkingen, die hun oude aard verschuilen achter een Nederlands kleedje. Sommige van die woorden blijven beperkt tot de taal van een groep. Anderen zijn heel Amsterdam vertrouwd. Enkele verkrijgen burgerrecht in het hele land. Die woorden worden gratis genaturaliseerd; dat geldt in Nederland als een hoge onderscheiding.

Zeggen ze op het boerenland:

'Hij is een bolleboos.'

Zeggen ze in de grote stad:

‘Hij is de bollebof.’

Bolleboos of bollebof, directe afstammelingen van het Hebreeuwse woord, dat heer des huizes betekent.

Zegt een meester op school:

‘Jullie moet niet stiekum vreemde woorden in je gesprekken binnensmokkelen.’

Maar stiekum is zelf een vreemd woord; het is Hebreeuws.

Als een leerling een domheid begaat, zegt de meester:

‘Kaffer’.

Weer een Hebreeuws woord.

Zeggen ze overal in het land:

‘Het is een sof.’

Hebreeuws.

‘Van de schrik was ik helemaal otedebotel.’

Verbasterd Hebreeuws.

De padvinder zegt:

‘Een heitje voor een karweitje.’

Een heitje... zuiver Hebreeuws.

Zegt de politie:

‘Die vent is een bekende gannef. Hij kan zijn jatten niet thuis houden. Hij belandt nog eens in de bajes.’

Gannef, jat, bajes... drie Hebreeuwse woorden.

Zeggen ze in de toneelwereld:

‘Die vent bedelt altijd om koefnoentjes.’

Koefnoentjes betekent: vrijkaartjes. Hebreeuws.

De legende vertelt, dat toen in het Parijs der grote revolutie de Nationale Conventie vergaderde, de Wandelende Jood aan het sleutelgat stond te luisteren. Toen hij hoorde, dat de Rechten van de Mens waren geproclameerd, richtte hij zijn gebogen gestalte op. Vrij als ieder mens zou hij voortaan, het hoofd omhoog, door de wereld gaan. (Heinrich Heine heeft hem nog zien lopen, kaarsrecht, op de maat van de roffel van tamboer le Grand, die een oud-oom moet zijn geweest van Sam Praeger, die later in Amsterdam is komen wonen.) De Joden van Amsterdam kenden de verdraagzaamheid al eerder, namelijk van de dag, dat zij een woning vonden in de buurt rondom de Montelbaens-toren aan de Oude Schans.

Tolerantie is echter geen begrip, waarvan de inhoud voor tijd en eeuwigheid onwrikbaar vaststaat. Er is niet zoveel gedachten-acrobatiek nodig om zonneklaar te bewijzen, dat veel wat mensen gemakshalve verdraagzaamheid noemen, in werkelijkheid het kamerscherm is, waarachter hun onverdraagzaamheid wegschuilt.

Verdraagzaamheid groeit mee met de tijd. De Joden van Amsterdam genoten binnen de omlijsting van de tijd een ruim deel van de tolerantie, die tot het wezen van de stad behoort. Van vluchtelingen werden ze gasten; van gasten burgers. Vrije burgers zijn ze nog, wanneer de wandelende Jood, nebbisj, in vele landen der wereld al lang niet meer rechtop kan lopen.

Wie er acht op slaat kan veelal reeds door de familienaam aan de

weet komen of die over-grootvader meegetrokken is met de groep die langs de kusten van Noord Afrika naar Italië of Castilië toog; duizend jaar heeft die ene wandeling geduurd. De doodgewone naam Italiaander of Venetiaander geeft geen moeilijkheden. De Verdooners komen ook uit Venetië. Wie de kaart van Noord Italië kent, kan de Luza's, de Finsi's, de Pesaro's, de Feraessen, de Ancona's makkelijk thuis brengen. Met de achterkleinkinderen der Castilianen heeft hij helemaal geen moeite, want de namen van deze Sefardiërs klinken als een gezang.

In de namen der achterkleinkinderen van de opgejaagden, die door Koerdistan naar Rusland, Polen, Duitsland en het Westen vluchtten, ligt de bonte wereld van Oost Europa besloten. Schlesinger komt uit Silezien, Sluysers stamt van 'schliesser', dat is de man, die er voor verantwoordelijk was, dat de poort van het ghetto elke avond op het nachtslot werd gedaan. De Plotski's of Plotskes komen uit Plotz; Samkalden uit Smalkalden in Saksen, Polak en Polk uit Polen, Gerrit Osnowicz uit Sosnowitz; Wallagh komt uit Wallachije en zijn broers, die niet naar Duitsland, maar door Frankrijk trokken, hebben gaandeweg hun naam zien verfransen in Blog of Bloch.

Groot mogen de verschillen tussen de kinderen van beide zwervende groepen zijn, veel zwaarder wegen de gemeenschappelijke waarden, die ze in de nood der verstrooiing veilig hebben gekoesterd. Lang geleden werden ze verdreven uit het land, waar ze één volk werden en de wet ontvingen, die ze aan de wereld doorgaven. Hun Tien Geboden zijn nu nog de ruggegraat van wat de Westerse beschaving wordt geheten. In de benauwenis van de vervolging bleven ze de herinnering aan Eretz zó liefdevol hoeden, dat zij door de eeuwen heen bleven:

zwervers *met* een vaderland. Dat land droegen ze tweeduizend jaar lang mee op hun schouders; daarom hebben veel Joden een lichtelijk gebogen rug. Her en der over de wereld verspreid, bleven ze nochtans één volk. Het zand der woestijn bedolf in dichte lagen de steden waarin zij eenmaal hadden gewoond, en ook de steden hunner vijanden. De taal der Babyloniërs droogde op. Zij hielden de taal van Mirjam, David en Salomo levend als vers water. Altijd stonden zonen van Haman op om hen te verdelgen en altijd stonden de vervolgdten bij de galg waar hun beulen werden gehangen, dertig ellen hoog.

Een volk, dat elke dag van zijn bestaan het wonder met eigen ogen kon zien. Het wonder van zijn voortbestaan. Het mirakel van zijn levende taal. Het mysterie van de onuitblusbare haat, die vroeg of laat altijd in zijn omgeving losbarst. Waar komen wij vandaan? Wie zijn wij? Waar gaan wij heen?

Een volk van mystici. Wie het leven ernstig neemt kan slechts mild glimlachen, wanneer hij ziet hoe een uitverkoren volk zo eindeloos wordt gepijnigd. Daarom ook: een volk van zelfspotters.

Vertellen ze:

In het Rusland van de Czaar vraagt een kozak aan Itzik: 'waar ga je heen?'

Zegt Itzik: 'Een mens weet toch niet waar hij heen gaat.' En bij dat antwoord blijft hij. Itzik wordt in de gevangenis geworpen. Zegt hij: 'Ik was onderweg naar mijn dochter en nou zit ik in de cel. Weet een mens nou waar hij heen gaat?'

Mystiek en daarmee nauw verbonden een grenzeloze eerbied voor het leven en een gevoel voor weemoedige humor. Emotioneel onzeker zijn ze, zoals alle mensen zonder een eigen tafel, waaronder ze hun benen kunnen uitstrekken; bij hen ontwik-

kelde zich een vergrote ontvankelijkheid voor het betrekkelijke, dat alles op aarde kenmerkt.

Zegt een wijs mannetje:

‘Als ik dood ben en ik kom tegenover God te staan, zal ik hem vragen: mag nou misschien eens een ander volk twee duizend jaar aan de beurt komen om uitverkoren te wezen?’

Het gevoel, dat zij een weerloze minderheid zijn in een omgeving, die niet altijd opvalt door vriendelijke gezindheid jegens Joden, heeft in hen een zachtmoedige spot doen geboren worden.

‘Komen twee Joodse jongetjes thuis, met bloedneuzen en vol schrammen. Vraagt hun moeder: wie heeft dat gedaan? Zeggen die twee Joodse jongetjes: ‘Twee Christenjongetjes hebben ons geslagen’. Zegt de moeder: ‘Waarom heb jullie dan niet terug geslagen?’ Zeggen die twee jongetjes: ‘Hoe kan dat nou. Zij waren met hun tweeën en *wij* waren maar alleen.’

Geld noch goed, bezit noch weelde zijn werkelijk de moeite waard. Wanneer de nood het hoogst is, geldt slechts de waarde van het leven, en als zelfs dat niet meer gered kan worden, is alleen het leven van de kinderen nog van betekenis. Daarom is het doel van al hun zwoegen en sloven, het welzijn van hun kroost. Als zij critisch staan tegenover maatschappelijke stelsels is het omdat zij voortgedreven worden door het diep-religieuze ideaal, dat zij hun kinderen een wereld moeten nalaten, die er beter uitziet dan die, waarin zij zelf het levenslicht zagen. Omdat zij diep in hun hart de waarde van stoffelijk bezit lager stellen dan de band, die alle verdrevenen verbindt, kunnen ze fel met elkander twisten en toch altijd weten, dat ze de vriendschap zullen moeten herstellen. Daardoor geven ze geredelijk

toe aan de zucht alles te objectiveren. Vooral wanneer ze niet persoonlijk bij een controverse zijn betrokken, geven ze met volle overtuiging elke partij gelijk.

Vertellen ze:

‘Komt een echtpaar bij de rabbijn.

‘Rebbe, we hebben ruzie met elkaar en nou moet U zeggen wie van ons tweeën gelijk heeft.’

Luistert de rebbe aandachtig naar het verhaal van de vrouw.

Zegt hij:

‘Jij hebt gelijk.’

Luistert de rabbijn daarna even aandachtig naar het relaas, dat de man doet. Zegt de rebbe:

‘Jij hebt gelijk.’

Zegt de vrouw van de rebbe:

‘Maar man, dat bestáát toch niet. Deze twee mensen hebben ruzie met elkaar. Je luistert naar de een en zegt, dat ze gelijk heeft. Je luistert naar de ander en die geef je ook gelijk. Ze kunnen toch niet alle twee tegelijkertijd gelijk hebben?’

Zegt de milde wijze rebbe tegen zijn vrouw:

‘En jij hebt óók gelijk.’

De onbedwingbare neiging om hun oordeel samen te vatten in een puntige vergelijking of een passende parabel hebben ze niet slechts van hun voorouders geërfd. Hun fantasie is zeer levendig. Zij denken logisch, maar zonder dat ze het zelf goed weten, verstaan ze de kunst over de tussen-conclusies in hun eigen redenering heen te springen. Ze slaan schakels over. Of-schoon ze deductief denken, maken ze op hem, die hen niet goed kent, de indruk van inductief-denken. Hun conclusies komen altijd een paar seconden eerder dan de slotsom, die hun omgeving trekt. Zeggen ze: ‘Hij denkt met een boemeltrein,

die aan alle haltes stopt. Maar wij denken met de sneltrein.' Ze wijden zich met overgave aan de casuïstiek. Ze bezitten een scherp oog voor het algemene in elke bijzondere situatie. Ze luisteren gehoorzaam naar de inspraak van hun intuïtie. Alles is al eens eerder gebeurd. Alles kan vergeleken worden met vroeger. Elke situatie heeft een tweelingzuster. Ze bezitten een scherp oog voor de punten van overeenkomst in twee totaal verschillende problemen, zelfs als die punten er in het geheel niet zijn. Omdat het menselijk vermogen tot zelfbedrog onbeperkt is, verstaat iedereen, tot welk volk of ras hij ook moge behoren, bij uitnemendheid de kunst zijn eigen drogredenen voor de zuivere waarheid aan te zien. Ook de bewoners van de oude buurt zijn in staat naar een vooropgezette conclusie te redeneren. Hun vooroordeel is het beste oordeel. Maar tegelijkertijd staan ze zo objectief tegenover hun eigen pseudo-logica, dat ze van zich zelf getuigen: wij *hebben* geen gelijk, we *nemen* gelijk. Ze hebben altijd een passend verhaal bij de hand, dat de werkelijkheid optilt naar een ander vlak. Ze transponeren het actuele probleem als het ware in een andere sleutel, die hun beter ligt. Omdat ze geen dogmatisch geloof aanhangen, voelen ze het nooit als blasphemie, wanneer ze de wereld van God en de wereld van de mens in een blijspel van vergissingen door elkander klutsen.

Wanneer ze het gevoel hebben, dat de parabel, die ze willen hanteren niet precies op de situatie klopt, verstaan ze de kunst de werkelijkheid speels en virtuoos een tikje te vervormen. Ze passen geen kurken op flessen, maar flessen op kurken.

Iemand, die dat kan, noemen ze 'een maugverdrejer', een hersenverdraier. Maar wat is een maugverdrejer precies? Dat kan alleen met een grapje worden verklaard.

‘Op een keer komt een generaal met zijn paard bij een boerenherberg aan. Hij brengt zijn knol in de stal. Daar ziet hij dat de muren van onder tot boven zijn vol getekend met schietschijven. Een cirkel, daarin een kruis en precies in het hart van dat kruis een kogelgat. Elk schot raak. Midden in de roos.

Zegt de generaal tegen een klein Joods jongetje, dat in de stal rondloopt:

‘Wie is die formidabele schutter, die elk schot raak in de roos schiet?’

Zegt dat jongetje:

‘Ik.’

‘Jij? Kan jij dan zo goed schieten?’

‘Nee, ik kan helemaal niet goed schieten. Maar ik schiet eerst en dan pas teken ik de cirkel met het kruis eromheen.’

Ze denken en fantaseren analyserend. Ze kunnen een vraagstuk ad absurdum uit elkaar peuteren en dan uit de hoge hoed een oplossing te voorschijn toveren, die voor iedereen verborgen was. Ook met dit vermogen drijven ze de spot.

Komt een boer bij een rabbijn.

‘Rabbijn ik heb gehoord de Joden hebben een manier van redeneren, die ze Talmoedistisch noemen. Wie zó kan redeneren is slimmer dan de hele wereld. Kan ik dat van U leren?’

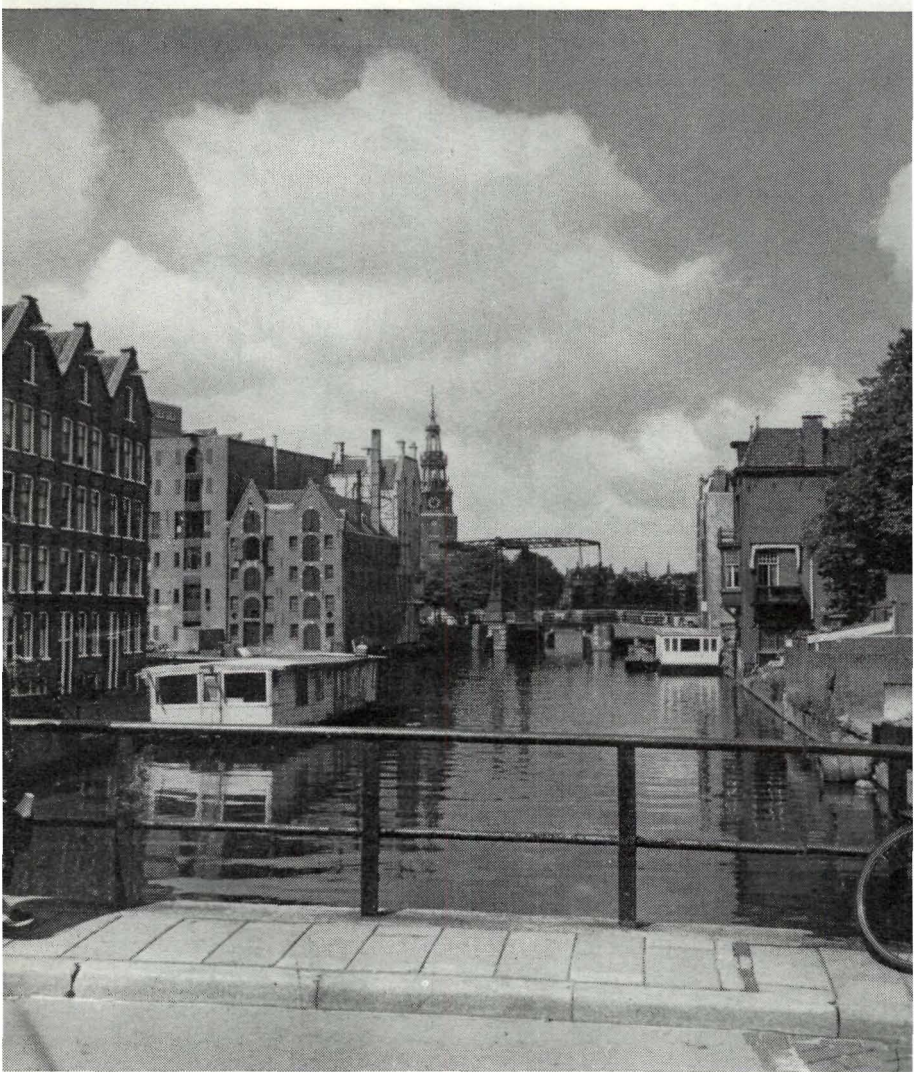
Zegt de rabbijn:

‘Dan moet ik eerst onderzoeken of je er aanleg voor hebt. Stel je voor, dat twee dieven door de schoorsteen mijn huis binnendringen. Ze staan in de kamer. Een heeft van het roet in de schoorsteen een zwart gezicht gekregen. Wie van de twee dieven zal zijn gezicht gaan wassen?’

Zegt die boer:

De Portugees-Israëlitische Vleeshal in de Nieuwe Kerkstraat

Doorkijk uit de oude buurt op de Montelbaenstoren

‘Nogal duidelijk. Die met zijn zwarte gezicht zal zijn gezicht gaan wassen.’

Zegt de rabbijn:

‘Nee, want die met zijn zwarte gezicht ziet het schone gezicht van de ander en hij denkt dus, dat zijn gezicht óók schoon is. Maar die met het schone gezicht ziet het vuile gezicht van de ander en denkt dus, dat zijn eigen gezicht ook zwart is. Die met het schone gezicht gaat dus zijn gezicht wassen.’

Kijkt de boer verheerlijkt.

‘Dat begrijp ik. Dat is heel slim geredeneerd.’

Zegt de rabbijn:

‘Dat begrijp je niet, want als ze allebei door die beroete schoorsteen zijn gekomen, hebben ze alle twee een zwart gezicht.’

Reist op zekere dag een Joodse veehandelaar in de trein naar het Friese dorpje, waar hij woont. Zit tegenover hem een Joodse reiziger, die hij niet kent. Zegt de veehandelaar tot de vreemdeling:

‘U bent Izak de Brave.’

‘Dat ben ik. Maar hoe weet U dat?’

Zegt de veehandelaar:

‘DAT HEB IK UITGEREKEND. Ik zal u zeggen hoe. U woont niet in de buurt, want ik ken U niet. U hebt straks aan de conducteur gevraagd hoeveel stations het nog is tot Drachten. U moet dus naar Drachten. Bij wie in Drachten kunt U op bezoek gaan? U bent geen handelsreiziger, want dat zie ik aan Uw koffers. U gaat dus op familiebezoek. U draagt geen trouwring, U bent dus een vrijgezel. Alleen bij de familie Peper in Drachten is nog een ongetrouwde dochter. Bij Peper hebben ze pas nieuwe gordijnen voor de ramen gehangen en de meubelen

zijn ook nieuw overtrokken. Ze verwachten dus een gast op wie ze indruk willen maken. De familie Peper spreekt altijd over een neef, die goed in de verdienste zit en die ongetrouwd is. Izak de Brave. U kunt dus niemand anders zijn dan die Izak de Brave en mag ik de eerste zijn, die U feliciteert met Uw voorgenomen huwelijk, mazzeltof.'

'Dank U,' zegt de reiziger.

Zit een man met zijn zoon in de trein van den Haag naar Amsterdam. Vraagt een reiziger:

'Kunt U mij zeggen hoe laat het is?'

Zegt de man:

'Ik heb geen horloge bij me.'

Zegt de zoon later:

'Vader, waarom hebt U gezegd, dat U geen horloge bij U hebt. U hebt toch wél een horloge.'

Zegt de vader:

'Nou moet je goed luisteren, want daar kun je wat van leren. Als ik die man had gezegd: het is kwart voor vier, was hij verder met me gaan spreken. Waren wij in Amsterdam aangekomen, had hij gezegd: waar moet U naar toe? Had ik gezegd: Naar Zuid. Had hij weer gezegd: Gijn, ik moet ook naar Zuid. Ik rij met U mee, in dezelfde tram. Had ik niet anders kunnen doen dan hem een avond op de thee te vragen. Had hij je zuster ontmoet en was hij meteen verliefd op haar geworden. EN IK WIL GEEN MAN ALS SCHOONZOON, DIE NIET EENS ZELF EEN HORLOGE HEEFT.'

De grapjes, die ze elkander vertellen zijn veelal: praatverhalen. Anecdotes met weinig of in het geheel geen actie, uitmuntend

door een spitse dialoog. De pointe is meestal een woordspeling. In negen van de tien gevallen vertellen die grapjes, dat twee mannetjes elkander tegenkomen. Die praten dan in critische geest. *Daad*verhalen bedenken ze zelden zelf; die ontstaan meestal buiten de Joodse buurt. De twee pratende mannetjes uit de grapjes, die spontaan tussen Waag en Weesperplein ontstaan, zijn zelfprojecties van de vertellers. Het is alsof de verteller vrees gevoelt zijn eigen mening te uiten, zijn eigen twijfel te openbaren, te laten zien hoe ook in zijn borst twee zielen wonen. De verteller schuift de buikspreekpoppetjes naar het proscenium. Zoals de voorouders eenmaal per jaar een bok, beladen met de zonden van het gehele volk, de woestijn injoegen, zo hebben de kleinkinderen de mannetjes uit het grapje uitgevonden, die per procuratie *hun* woorden in de mond nemen. Omdat ze behept zijn met de Joodse drang tot zelf-analyse beseffen ze, dat zulke praters-in-commissie een zwakke plek in het karakter van de verteller verraden. Een geheim gevoel, dat hij zich voor de vreemde omgeving niet bloot moet geven. En ook daarmee drijven ze goedmoedig de zelfspot.

Zegt iemand tegen iemand:

‘Ken je die mop? Twee Joodse mannetjes komen elkaar tegen...’

Zegt de ander:

‘Oah... alweer een mop van twee Joodse mannetjes, die elkaar tegenkomen, weet je nou nooit eens iets anders?’

Zegt de ander:

‘Jawel, moet je horen. Twee *Chinezen* komen elkaar tegen. Zegt de ene Chinees tegen de andere Chinees: ‘Heb jij al matzes in huis voor de Paasdagen?’

De lucht boven de oude buurt in Amsterdam is met goede woordspelingen verzadigd. Een man beseft plotseling, dat de ongrijpbare grap, die boven de hoofden van iedereen heeft gezwefd, zich in zijn hersens heeft verdicht. Dan ijlt binnen weinig tijds de grap van mond tot mond. Iedereen herkent de pittige samenvatting van een situatie. Ofschoon het gevoel van levensonzekerheid een der sterkste elementen van hun emotionaliteit vormt, dat hen vergezelt waar ter wereld zij zich ook bevinden en hoe veilig hun omgeving ogenschijnlijk zij, zijn ze in staat ook van dat gebrek aan houvast afstand te nemen. Ze bedenken goedmoedige grapjes, waarin landverhuizers uit Oost Europa een rol spelen.

Landverhuizers zijn Joden, die nog niet de kunst verstaan het gevoel van levensonzekerheid voor hun omgeving te verbergen. De mensen tussen Waag en Weesperplein weten heel diep in het verborgen putje van hun hart: deze dolenden zijn wat wij steeds vrezen te zullen worden. Dat besef uit zich niet in boosaardige wrevel of hondse onverschilligheid jegens de doortrekenden. Ze helpen zoveel ze kunnen. Als ze in hun grapjes die emigranten een tikje in het ootje nemen, bespotten ze eigenlijk zichzelf. De grapjes over lijfelijke angsten, die Joden op de woelige baren zouden koesteren, zijn meestal niet in het echt-Joodse gevoel ontstaan; zomin als de mopjes, waarin Joden, die onrein zijn en zich niet wassen, een rol spelen. Er sluipt veel antisemitisme onopgemerkt door de wereld, dat met de schaapsvacht van een namaak-Joodse anecdote is bedekt. Veel échter zijn de anecdotes, waarin ironisch wordt verteld, dat de landverhuizers uit Oost Europa totaal niets bezitten dat ze hun eigendom kunnen noemen; en hoe dat gevoel van niets-bezitten groteske vormen kan aannemen.

Vertellen ze:

‘Aan boord van een Oceaanstomer op weg naar Amerika, wekt de ene landverhuizer midden in de nacht de andere:

‘Word wakker, word wakker, het schip vergaat.’

Zegt de ander slaperig:

‘Moet je me daarvoor wakker maken? Is het *mijn* schip?’

Tussen wijs en gek staat geen hek. Tussen zelfspot en zelfhaat ligt ook geen kilometer breed niemandsland. Het is eigenlijk hetzelfde, maar voor het eerste staat een plus- en voor het tweede een min-teken. Een wijs man heeft gezegd: de Joden in Polen kijken neer op de Joden uit Rusland; de Joden in Duitsland kijken neer op de Joden uit Polen; de Joden in Nederland kijken neer op de Joden uit Duitsland, de Joden uit Engeland kijken neer op de Joden van het gehele vasteland, en de Joden uit Amerika kijken neer op de Joden uit het gehele Oostelijke halfrond... en zo trekt de Joodse zelfhaat haar gele gordel van onlust om de aarde. Als door assimilatie of door een betrekkelijk lang verblijf in een veilige omgeving, de banden met het spirituele vaderland, Eretz, slapper schijnen te worden, groeit de zelfhaat in gelijke mate. Spotten die assimilanten: de beste Jood is hij aan wie niemand merkt, dat het een Jood is. Tegelijkertijd weten ze al te goed, dat de assimilatie nooit geheel kan slagen, omdat er altijd twee voor nodig zijn: één die assimileert, en de ander, die láát assimileren. De innerlijke zekerheid, dat deze mimicry als het er op aan komt, waterverf is, vervult die assimilanten met een gevoel van wrok tegen zich zelf. Waarom is de ooievaar niet een kilometer verder gevlogen? Ze hadden evengoed in de Goudsbloemdwarstraat, in de Jordaan, geboren kunnen worden als in de Houtkopersdwarstraat, in de Joodse

buurt. Ze verbeelden zich een last mee te dragen, die hen bij de geboorte op de zwakke schoudertjes is gelegd. Uit angst zich zelf te zijn, proberen ze iemand anders te worden. Zeggen de mensen van hen: 't Zijn Joodse anti-semieten.' Ook deze tragiek van de Jood in de verstrooiing is het onderwerp van spot.

Zegt een man tegen zijn buurman:

'Ik hoor, dat U zich hebt laten dopen. Dat begrijp ik niet. Uw broer heeft zich verleden jaar laten dopen, goed, die is altijd al een assimilant geweest. Maar U? Waarom bent U eigenlijk Christen geworden?'

Zegt de ander:

'Om U de waarheid te zeggen heb ik het juist voor die broer gedaan. Hij kon geen Christen-conversatie krijgen.'

Hun leven kent echter niet uitsluitend onzekerheden. Betrekkelijk veilig voelen ze zich binnen de kring van hun familie. Er is een hechte band, die de leden verbindt. Ze leunen ook op de zekerheid, dat geen Jood een andere in de steek zal laten, als de nood werkelijk aan de man komt. Op de beter gesitueerden onder hen wordt voortdurend een beroep gedaan. Die geven graag en gul. Wat gij de armen schenkt, zult ge zelf nooit ontberen. Wie zijn broeder in de benauwenis helpt, vindt genade in de ogen van God. Ze gebruiken graag het woord 'rachmones', dat meer betekent dan medelijden. Het drukt uit: zich één gevoelen met de lijdende, hem ondersteunen zoals gij zelf geholpen zoudt willen worden wanneer ge in nood verkeerde. Hun compassie uit zich in de interjectie: nebbisj. Wie oprecht 'nebbisj' zegt, kan nooit een hart van steen in de borst dragen. Hij zal zelfs de boosaardigste misdadiger een 'sjlemiel' vinden. Als

hun gevraagd wordt wat nu toch eigenlijk het subtiële verschil is tussen een sjlemiel en een nebbisj, kunnen ze het onderscheid slechts exact definiëren door een gelijkenis.

Zeggen ze:

‘Een sjlemiel is iemand, die alles laat vallen, en een nebbisj-mannetje is iemand, die alles voor hem opdraapt.’

Of ze zeggen:

‘Een sjlemiel is iemand, die op zijn rug valt en zijn neus breekt.’ De Joodse Amsterdammers hebben een grapje bedacht, waarin ze hun eigen overmatig groot gevoel van compassie in het ootje nemen.

Vertellen ze:

‘Er staat een mannetje op de tram. Zegt hij tegen de conducteur: ‘U hebt toch maar een mooi vak. Een mooie uniform, de hele dag in de buitenlucht, goeie verdienste voor Uw huishouding, mooi vak tramconducteur.’

Zegt de conducteur:

‘Och meneer, het is niet alles goud wat er blinkt. Dit uniform lijkt erg mooi, maar in de zomer stik je er in... en de hele dag in de buitenlucht lijkt heel wat, maar ik verzeker U ’s winters als je de hele dag op zo’n tochtig trambalcon staat, dan vertin je van de kou. De hele winter ben ik verkouden. En de verdienste, och meneer, ik heb thuis een zieke vrouw, die me schatten geld voor de dokter en de apotheker kost... neen meneer, zo mooi is dat vak nou ook weer niet.’

Kijkt het mannetje hem meewarig aan en zegt:

‘Weet U wat, geef me nóg een kaartje...’

Rijke mensen mogen dan graag helpen, de eerste plicht tot bij-

stand rust op de familie, de mishpoge. Dat is een zaak van ethiek. Als iemand door ernstige ziekte wordt bezocht, en de kosten van dokter, apotheker en gasthuis stijgen zo hoog, dat het water over de lippen dreigt te komen, dan neemt de oudste van de familie het initiatief.

‘We moeten beraad slaan.’

Het zou een schande voor elk familielid persoonlijk zijn, als vreemden later konden zeggen:

‘Die mensen van één hoog hebben steun moeten aanvragen, omdat de familie zich niets aan hen gelegen heeft laten liggen.’

De bijstand wordt door de geholpene niet als een aalmoes gevoeld. Het is niet meer dan een staaltje van familie-plicht. Hij zou hetzelfde doen als een ander van de mishpoge in de klem zat. Hij voelt het bedrag, dat ter beschikking wordt gesteld, ook niet als een schuld waarvoor hij een ‘Ik verklaar schuldig te zijn...’ zou moeten tekenen. Hij hoopt spoedig in staat te zijn ieder het zijne te kunnen terugbetalen. Maar mocht hem dat niet gelukken, een bijna bijgelovige vrees zal de familie weerhouden hem te manen.

En ook met deze onverwoestbare verknochtheid aan de familie drijven ze de spot.

Komt een man een andere man op straat tegen.

‘Hoe gaat het met je?’

‘Met mij gaat het goed.’

‘Hoe kan het jou goed gaan? Heb je dan geen mishpoge?’

Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Stel je voor, dat de hele Amsterdamse Joodse buurt uitsluitend uit goedsdoeners bestond. In de beste mand met appels schuilt soms een stek. Andere

dan ethische argumenten kan de familie niet in stelling brengen tegen de onwil van zo'n zwart schaap dat zijn plicht tegenover de familie niet kent. Ze kan niet onduidelijk laten doorschemeren dat zij met zeer sombere verwachtingen is vervuld omtrent de wijze waarop later de kinderen van de ontaarde zoon op hun beurt hun eigen vader zullen mishandelen. Een dood-enkele maal wil een zodanige aankondiging van toekomstig onheil wel eens het stenen hart vermurwen. Zo niet, dan blijft de familie niets anders over dan: berusting. Ze aanvaardt, dat als het van het slechte kind afhing zijn oude zieke vader zonder hulp of bijstand zou verkommeren. Al spreekt bijna niemand het uit, ze hopen allemaal de dag te beleven, dat de krenterige zoon zelf nog eens bij de familie om steun zal moeten aankloppen. Maar voor de buitenwereld verzwijgen ze het schandaal.

Middelerwijl roddelen de burens, die altijd alles weten, wat de mensen niet ter ore mag komen:

‘Schande, dat Uw zoon U zo in de steek laat.’

‘Wat kan ik er aan doen?’

‘U kunt toch gaan rechten! Als de rechter zegt dat hij moet betalen, dan moet hij over de brug komen.’

‘Ik gaan rechten? Met mijn *eigen* zoon? Denkt U, dat ik op mijn nesjama(ziel) wil hebben, dat die schande over zijn hoofd komt.’

Halen de burens de schouders op. Wat moeten ze zeggen?

‘Gezond zal hij blijven.’

Een boek is geen gramfoonplaat. Daarom kan de lezer niet *boren* met welke intonatie de burens zeggen: ‘Gezond zal hij blijven.’ Noch hoort de lezer waar ze de klemtoon leggen.

Want intonatie en klemtoon kunnen een zegewens op zeer subtiele wijze in een vloek doen verkeren.

Een zegewens is het, wanneer ze met veel innigheid zeggen:
'Gezond zal hij *blijven*.'

De implicaties zijn vele. Hij is thans gezond. Moge zijn gezondheid nooit gestoord worden. Moge hij gezond *blijven* tot het eind zijner dagen.

Maar het is een in bijtend sarcasme gedrenkte vervloeking wanneer ze zeggen:

'*Gezond* zal hij *blijven*.'

Doordat de klemtoon nu op *gezond* ligt voelt iedereen in de buurt scherp de implicatie: nu is hij *niet* gezond. Het vaststellen van dit feit houdt een wens van onheil in. Ze geloven onvoorwaardelijk in de magische kracht van woorden en gedachten. Hun omgangstaal zit vol met magische afweerformules.

Zegt een moeder:

'Mijn dochter heeft een goeie man, unbeschrieën unberufen'.

'Unbeschrieën unberufen' bedoelt de boze invloed te weren, die wellicht het geluk zou willen belagen van een jonge vrouw, van wie zo openlijk werd getuigd, dat zij een goeie man heeft. Want het kwade ligt altijd op de loer om het goede te vernielen.

Zegt een jong vrouwtje:

'Mijn kind groeit lekker.'

Waarschuwt de bezorgde grootmoeder:

'Beschrie het maar niet.'

Over ziekte en dood spreken ze zeer ongaarne. Wanneer een krankheid moet worden aangeduid proberen ze door een omschrijving het uitspreken van de gevreesde naam te ontlopen.

Zeggen ze:

'Hij heeft de k.'

Dan heeft niemand verdere uitleg van node, helaas.

Moeten ze zich bijvoorbeeld voor het sluiten van een verzeke-

ring of zoiets, beslist met de dood bezighouden, dan verzachten ze het gevreesde door komische omschrijvingen:

‘Kijk vader, nou sluit U die verzekering en als U nou, God behoeft en beware, over twee honderd jaar een oog komt dicht te doen, is moeder tenminste niet onverzorgd.’

Zegt vader:

‘Twee honderd jaar? Drie honderd jaar!’

Zelf voelen ze echter het komische van die omschrijving geenszins; zij nemen de toverkracht volkomen serieus.

Het hangt er bovendien vaak van af wie de gevreesde woorden uitspreekt. Als twee hetzelfde zeggen is de onheilskracht niet hetzelfde.

Zegt iemand tegen iemand:

‘Wat zie jij er slecht uit.’

Kijkt de ander verstoord en moppert:

‘Je hebt me zeker van Nieuwjaar niet gezien, dat je me nu pas je heilwens overbrengt.’

Maar dezelfde woorden kunnen in een andere situatie onheil aankondigen.

Zegt bijvoorbeeld een man, die zich bezig houdt met het bezorgen van begrafenissen:

‘Wat zie je er slecht uit.’

Dan heeft de aangesprokene de hele dag geen eetlust meer.

Als iemand in de Jordaan van vakantie thuis komt, bruin verbrand en stralend van gezondheid, zeggen de kennissen:

‘Wat zie jij d'r jofel gezond uit.’

In de Amsterdamse Joodse buurt zeggen ze echter met een bijzondere intonatie, die de drukpers helaas niet kan overbrengen:

‘Nou, jij ziet er ook slecht uit.’

Van een kind, dat ze mooi vinden (en ze vinden elk kind mooi) zeggen ze:

‘*Lelijk* is dat gezegende kind.’

Door het tegenovergestelde te zeggen van wat ze bedoelen menen ze het onheil voldoende te kunnen afweren. Maar omdat ze nu eenmaal van huis uit een tikje exuberant zijn, geven ze het kind ook nog het adjectief: *gezegend* mee.

Spreeken ze over hun dierbaren, dan zeggen ze:

‘Mijn man, gezegend zal hij wezen, zei gisteravond...’

Ze nemen met grote vaardigheid woorden in hun vocabulaire op, die innigheid kunnen uitdrukken. Iemand die ze graag mogen spreken ze aan met: *sijntje* (schoonheidje), *sjatie* (schatje), *sjnokkeltje* (van het Duitse Schnucki) of met bijnamen, die (alweer) precies het tegenovergestelde bedoelen van wat zij zeggen.

‘Dat *sijntje* van me is zo’n lekkere *sjloerie*’.

De ‘*sloerie*’ in kwestie is hoogstens twee jaar oud.

Geen hunner woorden is zwaarder met innige liefde geladen dan het bezittelijk voornaamwoord: *mijn*.

Geen moeder zal ooit de naam van haar kinderen noemen, zonder er ‘*mijn*’ bij te voegen.

‘Mijn-Mietje zei gisteravond tegen jouw Klaartje...’

Het woordje ‘*mijn*’ in één adem uitgesproken met de voornaam is de evocatie van de puurste liefde. Het houdt een wereld van gedachten in: het kind, dat ik onder het hart heb gedragen, dat ik met pijn ter wereld heb gebracht, dat ik heb grootgebracht en waarvan ik de bruiloft hoop te beleven, *mijn* Mietje.

Kinderen zijn het angstigste bezit, dat ze kennen. De liefde voor hun kroost overkoepelt alle andere gevoelens. En, ja, waarom

zouden ze zelfs hun eigen alles overrompelende genegenheid, niet ridiculiseren, de zelfspotters?

Komt een vrouw in de winkel. Het loopt tegen Sinterklaas.

‘Geeft U mij even gauw twaalf letters. Ik heb twaalf kinderen, God zal ze gezond laten.’

‘Welke letters moeten het wezen?’

‘Twaalf emme...’

‘Beginnen de namen van al Uw twaalf kinderen dan met een M?’

‘Mijnsaartje, Mijnklaartje, Mijnzakkie, Mijnaaltje, Mijnbetje..’

Vermoedelijk ook door het gebruik van de magische afweerformule, die hen het tegenovergestelde doet zeggen van wat ze bedoelen, is in hun gewone omgangstaal een eigenaardige vorm van ontkennende bevestiging geslopen.

‘Ga je wandelen?’

‘Nee ik ga met de tram.’

Dan bedoelen ze, dat ze gáán wandelen. Het is slechts een kwestie van klank en klemtoon.

Staat een vrouwtje op de hoek van de Muiderstraat bij de tramhalte. Komt lijn negen aan. Vraagt de conducteur:

‘Moet U met de tram mee?’

Zegt het vrouwtje:

‘Nee, ik moet niet met de tram mee.’

Wacht de conducteur natuurlijk rustig totdat ze veilig is ingestapt. *Hij* kent de buurt en de mensen.

Doordat ze primair reageren en gewend zijn elke inspraak van hun intuïtie te volgen, koesteren ze een grenzeloos respect voor

een bijgelovig voor-oordeel, een niegisj. Wanneer een bloedverwant is overleden treuren ze acht dagen lang, gezeten op een laag stoeltje of op een kussen op de grond.

Wee de onbedachtzame, die zo maar eens een kussen op de grond legt om er op te gaan zitten:

‘Dat doet men niet. Dat is een niegisj.’

Ze zien oorzaak en gevolg als twee zijden van één medaille. Bij treurdagen behoort een kussen op de grond... ‘dus’ kan een kussen op de grond... God behoede en beware... treurdagen veroorzaken.

Vader heeft thuis zijn eigen stoel. Als iemand toevallig in die stoel gaat zitten, zegt vader vermanend en ernstig:

‘Wacht tenminste totdat ik dood ben. Dat is een niegisj.’

Maar het vooroordeel kan zich uitstrekken over kledingstukken.

‘Ik draag geen zwarte das. Dat is een niegisj.’

Of over gerechten:

‘Toen mijn zuster is gestorven hebben we die avond bruine bonen gegeten, en laten we nou ook bruine bonen hebben gegeten toen mijn moeder haar ogen heeft dichtgedaan. Bij ons thuis komen nooit meer bruine bonen op tafel. We hebben een niegisj aan bruine bonen.’

Doordat de leden van elke familie zo innig met elkander leven, is bij velen hunner een zekere telepatische begaafdheid gegroeid. Die gave werkt echter slechts binnen de eigen familiekring. Ze kunnen elkander begrijpen zonder dat ze één woord tegen elkander spreken, ook als lang niet eenvoudige zaken in het geding zijn.

Zeggen ze:

‘Wij spreken met de ogen.’

Ze kunnen plotseling door angstige voorgevoelens gekweld worden.

Zegt iemand:

‘Ik hoorde de brandweer voorbijrijden en ben als een gek naar huis gehold. Ik had zo’n náár gevoel, dat het bij ons was.’

Niemand, die met zulke voorgevoelens spot. Ze zijn er onschokbaar van overtuigd, dat gedachten een creatief vermogen, ten goede of ten kwade, bezitten. Zegewensen vatten ze zelden als frases op, vervloeking en vrezende ze altijd. Maar verwensingen behoren tot de afgesleten gemeenplaatsen van de nogal boertige Amsterdamse omgangstaal; wie zal zeggen waar de grens precies ligt tussen een frase en een vervloeking? In de Jordaan zeggen ze van iemand, die ze niet graag mogen:

‘Ik mag lijen, dat-ie subiet hartstikke dood valt.’

De werkelijke betekenis van deze onheilswens dringt echter vrijwel nooit over de drempel van het bewustzijn van de spreker. In de Joodse buurt zijn de verwensingen in elk geval schilderachtiger. Uitvoeriger. Poëtischer. De aard van het ongeluk, dat over het hoofd van de gevloekte moge komen, wordt in bijzonderheden omschreven. Bovendien weegt de ernst van een vervloeking in de Joodse buurt zwaarder, zelfs als de verwensing slechts als scherts is bedoeld.

Zegt iemand rancuneus:

‘Hij zal vanavond wel dood naar huis worden gedragen...’

Zegt een wijze kennis:

‘Men moet niet hopen op wraak, maar op een lang leven.’

Ze weten: wie lang genoeg leeft, ziet gaandeweg al zijn vijanden uit zijn gezichtskring weggenomen worden.

Of de wijze man zegt ironisch:

‘Waarom vloek je hem nou. Zijn sterven geeft *jou* geen leed-vermaak, wel zijn trouwen.’

Het gevoel voor de ernst van een vervloeking treedt sterk aan de dag, wanneer iemand volkomen onwillekeurig een uitdrukking in de mond neemt, die een dubbelzinnige betekenis heeft. Nederlands zit vol met zulke valkuilen. Die taal moge zich in het algemeen niet erg lenen voor spitse woordspelingen en dubbelzinnigheden, zij bezitten hun eigen gevoel voor klank en zin. Van het officiële Nederlands staan ze een paar centimeter af. De kinderen hebben reeds vroeg een scherp oor voor schijnbare contradicties in de betekenis van woorden. Zegt een kind in de eerste klas: als de juffrouw het woord ‘volledig’ gebruikt:

‘Hoe kan iets nou vol en ledig tegelijk zijn?’

De ouderen gebruiken de woorden ‘krijgen’ en ‘geven’ speels door elkaar. Je geeft een geschenk en je krijgt een cadeau... dat is gewoon Nederlands.

Maar als iemand zegt:

‘Krijg mij dat suikerpotje even.’

....bedoelt hij:

‘Geef mij dat suikerpotje even aan.’

Zulke verwisselingen van betekenis openen wijde vergezichten voor woordspelingen in de stroeve Nederlandse taal. Woordspelingen met onbewuste vervloeking.

Wil een vader op Vrijdagavond tijdens de maaltijd zijn vrouw verzoeken de zure augurkjes uit de keuken naar de huiskamer te brengen.

Zegt hij in zijn onnadenkende onschuld:

‘Moeder krijg even het zuur.’

Zegt zij scherp:

‘Dat is een vloek.’

De Lazarussteeg in de tijd, toen er nog markt werd gehouden (boven)

De oude buurt tussen Waag en Weesperplein in vogelvlucht (onder)

Het Beth Ha Midras (synagoge) in de Rapenburgerstraat

Voelt een man zich 's morgens niet erg lekker. Wil zijn vrouw hem raden nog een uurtje in bed te blijven. Zegt ze:

‘Blijf jij maar liggen.’

‘Dat is een vloek.’

‘Zo bedoel ik het niet.’

‘Moet je op je woorden passen.’

‘Goed, ik zal op mijn woorden passen. Maar jij komt je bed niet uit.’

‘Vloekt ze me waarachtig alweer.’

‘Het is moeilijk om tegen jou iets te zeggen, dat je in het goede opneemt.’

Door die moeilijkheden van de taal laten ze zich niet onderwerpen. Integendeel ze voelen zich heersers. Ze zijn geboren met het vermogen iemand met één enkel woord, één enkele naam, één enkele woordspeling, onbarmhartig te karakteriseren.

Vertelt een meisje, dat ze kennis heeft gekregen aan een jongen. Zijn de ouders helemaal niet blij; ze hebben een andere jongen voor hun dochter op het oog. Verdedigt het meisje haar keus: ‘Hij verdient goed geld. Hij is een fotograaf.’

Zegt de moeder spontaan:

‘Hij zal wel een frotte graaf zijn.’

Komt bij een familie een reiziger aan de deur om een of ander artikel te slijten. Toont de huisvrouw zich uitermate koel. Blijft de reiziger aanhouden. Wordt de vrouw kwaad. Zegt de reiziger:

‘U moet mij niet kwaad aankijken. Dat is nou eenmaal mijn broodwinning. Men is een reiziger of men is het niet.’

Zegt de huisvrouw:

‘U bent geen reiziger. U bent een aansjmoezenier.’

Het aantal grapjes, waarin de pointe uit een woordspeling bestaat is ontelbaar.

Komt een man op de verjaardag van zijn vrouw thuis. Zegt hij: 'Ik heb voor jou wat meegebracht. Maar je moet eerst raden wat het is.'

Vraagt ze:

'Is het van hout?'

'Nee.'

'Is het van zilver?'

'Nee.'

'Is het dan van goud?'

'Ja.'

En *wat* was het? Een flesje augurkjes van Goud, de zuurman van de Breestraat.

Wanneer iemand een nieuw costuum aan heeft, wenssen ze hem toe:

'Draag het met gezond.'

Als ze iemand met een zware vracht zien sjouwen, zeggen ze:

'Draag het met gezond.'

Zegt een kind:

'Moeder, de bleker is aan de deur.'

Zegt zij:

'Als hij dood is, is hij nog bleker.'

Nederlands blijft een moeilijke taal. Daar zijn bijvoorbeeld de woorden: schadelijk en onschadelijk. Voor wie het begin en het einde van alle taalwetenschap bij Van Dale weet te vinden, staat de betekenis van die twee woorden voor alle eeuwigheid onwrikbaar vast. Maar voor wie gevoel heeft voor het gewicht van een woord, vormen de woorden schadelijk en onschadelijk

een labyrinth van verwarringen. Luister slechts. Schadelijk drukt een negatief begrip uit; het wil zeggen: iets dat niet is zoals het behoort te zijn en dat daardoor schade berokkent. Als schadelijk een gevoelswaarde van het negatieve heeft, dan kan onschadelijk (het tegenovergestelde) dus niet anders dan een positieve lading hebben.

Nu begint de verwarring. Want die twee lettertjes: *on* duiden toch ook weer iets negatiefs aan. Wat is nu ongunstiger, schadelijf of onschadelijk? Het is voor een buitenstaander een beetje ingewikkeld, maar tussen Waag en Weesperplein kijken ze nu eenmaal zó tegen de woorden aan.

Bestelt een huismoeder bij de slager een stuk rosbief. Krijgt ze een onmogelijk verknipt stuk vlees, waar ze in haar huishouding alleen maar verdriet van zal hebben, omdat het niet in gelijke plakken kan worden gesneden.

Klaagt ze:

‘De slager heeft me weer een onschadelijk stuk vlees gegeven.’

Het leven van de mensen in de oude Joodse buurt speelt zich veelal af in de kleine woninkjes. Joodse literatuur, die het leven in het Westen beschrijft, is voor het overgrote deel: beschrijving van binnenhuisjes.

In de Jordaan zeggen ze:

‘De kinderen gaan een paar dagen naar buiten.’

Tussen Waag en Weesperplein zeggen ze:

‘De gezegende kinderen gaan een paar dagen de stad uit.’

Ze zijn typische stadsbewoners geworden.

Als ze het doel van de reis noemen, hebben ze een onverklaarbare voorkeur voor dubbele doelen. Ze gaan naar Haarlem en Zandvoort, naar Alkmaar en Bergen, naar Arnhem en Nijmegen

naar Den Haag en Scheveningen. Misschien kunnen ze zich een dorp niet voorstellen zonder dat er een stad in de buurt ligt.

Ik heb U iets verteld van de mensen, die mij hebben gekend, toen ik nog leefde binnen de beschuttende wal van een vertrouwde omgeving. Straks zal ik U nog meer van hen verhalen. Maar ik waarschuw U: het slot van dit boek kan geen blij einde zijn. Dat einde weet U al, sinds het bebloede scherm omhoog ging, dat de gruwelijkste misdaad aller tijden verborgen had gehouden.

De mensen uit mijn oude buurt kenden sinds eeuwen het angstaanjagende voorgevoel, dat naderend onheil aankondigt. Ze droegen de vage angst altijd bij zich. Hoevelen van hen zijn niet éénmaal, maar vele malen gestorven? De heugenis aan hen mag niet verloren gaan. Ik wil een steentje metselen in het gedenkteken, dat voor hen is opgericht. Komende geslachten zullen naar het monument op het Weesperplein kijken, dat zo ontroerend is in zijn primitieve onmooiheid; de stenen der gedachtenis, die de weinige overgebleven Joodse Amsterdammers hebben opgericht om de hulp te gedenken, die zij van hun medeburgers ontrvingen toen het water tot de lippen was gestegen. Een monument van dankbaarheid.

Kinderen van Amsterdam zullen bewonderend blijven opzien naar het beeld van Mari Andriessen, dat met zijn lijnen groot is als de wereld, de dokwerker. Het beeld, dat de strijders eert.

Altijd hebben de Joden Makoum Aleph lief gehad, nooit heeft Amsterdam zo dicht aan hun hart geleefd als toen zoveel harten werd aangezegd, dat ze moesten ophouden te kloppen.

JEUGD IN DE JODENHOEK

Onder de brief stond:

Hoogachtend,

Mietje Flessendrager.

P.S. Ik teken maar met mijn meisjesnaam,
misschien herinnert U zich die nog.

Of ik me Mietje nog herinnerde? Nou en óf.

We zijn op dezelfde dag geboren. Als we jarig waren, bracht ze mij het obligate geschenk: een doosje chocolade-sigaartjes met rode glimmende stripjes papier, ze leken écht te branden. Zij had een jaarlijks abonnement op een ons kiezelsteentjes; destijds een geliefkoosd en niet te duur soort snoepjes. Als ze uit haar huis aan de overkant kwam, zat ik bij ons thuis achter de vitrage naar haar te klos-ogen. We móchten mekaar mateloos. Jaloerse oudere vriendjes insinueerden op de schutting:

‘Mietje is een jongensmeid’.

Troostten we onszelf:

‘Als we groot zijn, trouwen we toch lekker met mekaar.’

We namen alvast een onschuldig voorschot op het huwelijk door in het portiekje van ons huis vader-en-moedertje te spelen. Toen de echtelijke staat mij verveelde, werd ik doktertje. Het portiek was de spreekkamer.

Die lieve Mietje: Vijftig jaar geleden waren we man en vrouw... en nú schrijft ze me een brief en daar zet ze ‘Hoogachtend’ onder.

We hebben samen nog in de eerste klas van school tien gezeten, Mietje; weet je nog wel oudje? Als we zangles hadden, wist je ’t kleine gatje zo te draaien, dat je me af en toe kon aankijken. Ik neurie vandaag de hele dag een schoolliedje. Het is minstens vijftig hoogachtende jaren oud.

Kling-klang, kling-klang, over het woud,
Kling'len de klokjes als eng'lenzaáááng
'Zuiv're tonen van zilver en goud
'Klihing, klang, kling-klang, kling-klang, klang...

Dat liedje zingen de kinderen van school nummer tien het liefst, de meisjes douderiedeinend in hun gesteven katoenen boezelaartjes, de jongens met de baard in de tweede stem. Meester Sikkie hakt met de platte liniaal vierkante gaten in de lucht, ene, tweje, drieje, goed zo,... ene, tweje, drieje, effe wachte', goed zo... zo--zo, aanhouwe'... mooi.

Omdat ze aan dat laatste 'klang...' mogen sabbelen als aan een brok trek-nougat, vinden de kinderen die klokjes machtig, mooi, melodieus, en muzikaal.

Maar meester Sikkie (stadhuisnaam: Horstmeyer) beheerst dan ook de mysterieuze schoolfrikkenmagie, waarmee ze hele klassen tegelijk in het diepe der romantiek kunnen kieperen. Zijn zangles begint met een bezweringsformule:

'Nou moet jullie even je ogen dicht doen, kinderen. Mooi. En nou moet jullie je voorstellen, dat je in Gelderland bij een of andere oom logeert, op een boerderij... en dan hoor je, als je 's morgens wakker wordt, klokken bimbammen...'

Curieus, dat zo'n voorval na vijftig jaar plotseling weer vlak voor je staat. Een oom op een boerderij...

Nebbisj, wisten ze véél, de kinderen van school tien. Over de hele wereld zijn de Joden verspreid en toch wonen ze allemaal vlak bij elkaar. Onze familie bezat geen boerderijen, ze woonde in gebuurde bokjes.

Zó formidabel was echter de bokus-pokus van meester Sikkie, dat we een boerderij zagen, de bond uit het leesboekje blafte, de koe van de muurplaat loeide.

Nu ik, (net als de drie musketiers, meer dan veertig jaar later) die klas wéér zie, kan ik alleen maar schamper grinniken.

Hoe jij, meester Sikkie, toen je jong was, bent ontwaakt weet ik niet, misschien was 't ja op een boerderij en dat sikje van je is daar natuurlijk onder een goede bemesting snel gaan ontspruiten, terwijl de klokjes bambabeierden over het woud.

Maar wij, wij...

Wij worden elke ochtend in de donkere vroege wakker geschud door de knoestige stok van Japie Schapendief, die op de straatdeuren rommelebommelt.

‘Opstaan, zes uur, over vijf minuten is ’t half zeven.’

Als de mensen slapen, komt de goede Japie op zijn kurketrekkerbeentjes door de verlaten straten gestiefeld. De kinderen in hun warme bedden zien met hun oren. Ze herkennen elk geluid van de straat. Een krassend, krabbend getik op de keien: zijn zware stok sleept hij achter zich aan. Een ratelend gekraak: dat is de bakker, die zijn kar met dampend vers brood van trapgat tot trapgat duwt.

Je hoort zijn roep eerst in de verte. Hij komt langzaam dichterbij.

‘Opstaan, zes uur, over vijf minuten is het half zeven.’

Elke ochtend berooft deze goud-eerlijke man zijn medemensen van hun nachtrust, het enige, dat ze werkelijk bezitten en kunnen missen als brood.

Japie kent zijn klantjes. Hij weet wie snel ontwaakt, hij kent ook de moeilijke opstaanders. Hij is zonder genade.

Zijn klanten wreken zich met een scheldnaam. Eerst noemen ze hem ‘Slapendief’. Maar die / slijt spoedig uit in de was en wordt een ch: Schapendief.

De broodbezorger is klaar wakker, maar lijdt onder een ochtend-
ziek humeur. Japie krijgt de kwade bui:

‘Schááááápendief, Japie Schááááápendief!’

Zijn stok wreekt zich op de straatdeuren.

‘Opstaan, zes uur, over vijf minuten is ’t half zeven.’

Tegenwoordig neig ik tot het vermoeden, dat Japie met de onwetendheid van het ware genie, vijftig jaar geleden al een groot psycholoog en een intuïtieve wijsgeer moet zijn geweest. ‘Zes uur, over vijf minuten is ’t half zeven.’ Tussen waken en dromen is de tijd niet krimpvrij. Tussen iets en niets worden jaren minuten en uren seconden.

Op een raadselachtige manier is verder in mijn gedachten de figuur van Japie verbonden met die van meester Sikkie. De een is als het ware de vrije associatie van de ander. Ze moeten iets gemeenschappelijks hebben bezeten. Maar wat?

De stem van Japie doet niet aan zilveren klokjes denken; meer aan het geluid van een slechte kwaliteit mierikwortel, die door de kwaadsappige winkeljuffrouw van Mouwes op de Breestraat over een ruwe rasp heen en weer wordt fijngeschuurd.

Er wordt verteld, dat hij bij de Burgerlijke Stand staat ingeschreven als Jacob van Gelder. Hij is een buitenmannetje. Een achttien karaats medina-stamper. Hij knauwt zijn schaarse woordenschat met een boers accent, waarin de erwten heen en weer rollen en je het zand kunt horen meeknarsen.

Op zijn onvolwaardige beentjes roeit Japie zichzelf door het sombere leven. Behalve de last der jaren torst hij een ontelbaar aantal jassen en jasjes mee, die hij als een bizarre cocon van lap-
pen en vodden, laag-op-laag, om zijn broze lijfje heeft gewikkeld. Ergens in die transportabele uitdragerij is de administratie

van Japie's pordersbedrijf gevestigd. Hij raadpleegt de boeken echter hoogst zelden. Hij kent alles uit zijn hoofd. Moet hij be-
slist de administratie consulteren, dan organiseert hij een uit-
voerige expeditie in lappenland. Heel diep uit zijn ingewand
graait hij een groezelig papiertje te voorschijn. Niemand anders
dan hij weet wat de aantekeningen beduiden, want hij is analfa-
beet. Zo Japie ooit lijfelijke begeerten heeft gekend, zijn ze sinds
lang door twaalf Jan van der Heydens geblust. Trouwen?
Nooit! Drinken? Hij? God behoede en beware! Een kramp-
koliek van overdadig eten zal hij ook nooit krijgen.

Maar Japie wordt gefolterd door een niet te stillen begeerte naar
oude jasjes. Steeds meer jasjes. Bemachtigt hij er eentje, dan
trekt hij dat gewoon over de cocon heen. Weer een laag erbij.
Hij lijdt aan een privé soort ischi-jas. De kinderen kennen deze
lijfelijke begeerte van Japie. Zij bedelen bij omes en tantes
oude jasjes. Voor Japie, voor hun vriendje.

'Japie, ik heb hier een oud jasje, maar ik denk, dat het je wel te
groot zal zijn.'

'Een arrrm man past alles. Dank je wel jongetje.'

Japie bedelt niet. Hij informeert hoogstens of er nog ergens een
oud colbertje in de weg hangt.

Zit Japie op een vrijdagmiddag op de stoep van de Nieuwe Sy-
nagoge. Gaat een man voorbij. Zegt Japie:

'Meneerrr, hebt U niet een oud jasje voorrr me?'

Zegt die man:

'Zijn de jasjes die je aanhebt dan nog niet oud genoeg?'

In het huis waar Japie woont is de straatdeur zoek. In het trap-
gat hangt een schommel van strotouw. Japie vindt het best, dat

de kinderen in zijn trap spelen. Op de deurlijst is een bordje gespijkerd:

HIER PORDT MEN

Corrigeren de kinderen:

‘Japie, port schrijf je met een t, niet met dt.’

‘Waasj ich viel. Als mijn klanten maar wakker worden.’

Tegenwoordig is de porders-professie een van de beroepen, waar zwaar de mot in zit. Slechts zelden zal de Stichting voor Psychotechniek (‘sollicitaties niet met ballpoint schrijven’) een geteisterde jongeling adviseren: ‘Uw Robrschbachproef en de resultaten van Uw werk met de schlemiometer van professor Pomstock laten duidelijk zien, dat U voor porder bent geboren.’ Maar vijftig jaar terug waren de mekanieke wekkers zeer duur. Er stond tegenover, dat ze ook zeer slecht waren. Daardoor beleefde de porderij een tijdperk van gestroomlijnde supertophoogconjunctuur met drie sterretjes. Elk buurtje in de stad had zijn eigen pordertje, een duister aardmannetje. Wij hadden onze Japie, Jacob van Gelder, Japie het buitenpoepie, Japie Slapendief, Japie Scháááápendief.

Japie van Gelder praat graag met kinderen.

‘Als jullie groot bent, moeten jullie altijd fatsoendelijk blijven.’ Hij is een zeer kuis manneke. De scabreuze dubbelzinnigheden, waarmee ongezeggelijke kinderen de naam van een lichaamsdeel op zijn gehele persoon plakken, begrijpt hij niet. De roepnaam ‘slapendief’ wil hij van hen desnoods nog wel accepteren, maar ‘schápendief’, het woord impliceert dat er een werkelijke diefstal heeft plaatsgevonden. Jacob van Gelder een dief, het mannetje, dat elke avond tijdens de dienst in het Beth Ha Mi-drash vroom zit te slapen... Nee!

Maken sommige jongens het nog bonter. Roepen ze:

‘Japie Schááápengannef... gannef.’

Wordt het kereltje echt boos. Stampend met zijn veel te grote schoenen vervloekt hij zijn kwelgeesten:

‘Jullie zult nog eens door een dievenwagen naar het gasthuis gerejen worrrden.’

Een vervloeking heeft echter alleen practisch nut, als de muren onmiddellijk instorten en de beren subiet aan het verslinden gaan. De kinderen weten, dat een vervloeking uit *zijn* mond op zichzelf al een mirakel is. Japie kan beter zegenen dan vloeken. Hij bensjt graag. Hij wenst met overgave en met een volstreckte zekerheid, dat zijn woorden gehoord en verhoord zullen worden. Over ieder kinderhoofd spreidt hij zijn bezwerende handen uit. Hij zegent zonder aanzien des persoons. Ook volwassenen. Maar die moeten er wel eerst om vragen. Ook hem is niets menselijks vreemd: kinderen ongevraagd en gratis, maar de volwassene, die hem royaal bedenkt, kan op een vrijgevig benedictie aanspraak maken.

Die onbedwingbare zucht van Japie van Gelder om over alle kinderen zegewensen uit te strooien, is de essentie der romantiek, die het manneke met zich meedraagt. De kleinen geloven onvoorwaardelijk in zijn almacht. Maar niet alleen de kinderen. Er is in de buurt eigenlijk niemand, die zich uit de ban van deze komieke mysticus kan losmaken. Zegt een cynicus:

‘Voordat ik naar de zaak ga, laat ik me altijd eerst door Japie bensjen.’

‘Geloof je daar dan in?’

‘Nee, maar men kan nooit weten.’

Murmelt Japie:

‘Meneerrr, een mazzel en een brrrooge op Uw hoofd en Shem-

borrrogoe zal Uw vrrrouw en kinderrren gezond laten en U in de verrrdiensten brrrengen, omijn-wie-omijn.'

Zeggen inhalige klanten:

'Japie, je bensjt veel te kort voor een stuiver. Kan d'r niet nog wat bij?'

'Nóg meerrr? Ook een zorrrg, U bent een vaste klant van me. En dat U de honderrrdduizend mag trrrekken.'

'Een beetje gauw, Japie.'

'Dat U de loterrrij mag trrrekken, een beetje gauw, heel gauw, en dat U de brrruiloft van Uw gezegende kinderrren mag beleven en wie het U niet gunt zal hierrr blind worrrden.'

'Zo, nou is 't goed Japie. Hier heb je nog een cent extra om sjabbes te maken.'

Hoe kan nu zo'n goeiig mannetje de afgunstige vijanden van zijn gezegende klanten eventjes in de gauwigheid een blindheid vloeken?

Luister goed, en vooral, let op zijn gebaren als hij spreekt; een mens heeft immers handen gekregen om de onvolkomenheid van zijn tong teniet te doen. Hij zegt:

'En wie het U niet gunt, zal *bier* blind worden.'

Bij dat *bier* wijst de goeierd op zijn eigen borst. Wie kan op zijn borst blind worden?

Volwassenen mogen Japie bespotten, de kinderen van de buurt vinden Japie's vermogen tot zegenen geheimzinnig, verlokkelijk en soms vreesaanjagend. Zij bouwen op hem met het echte geloof, dat niet naar bewijzen vraagt.

'Japie, bensj me even.'

'Jij bent een goed jongetje. Jij scheldt iemand nooit uit. Gebensjt zal je wezen en als God wil zal je op school in elke klas verrrhoogd worrrden.'

‘Dank je wel, Japie.’

Van kinderen neemt Japie nooit geld aan, geen halfje.

Iedereen beschouwt hem als een naaste bloedverwant. Japie houdt zich verre van de vele aalmoezen-schrabbers. Die zijn met een uitgestoken rechterhand geboren; en van dat lichaamsgebrek leven ze. Voor de bedelaars zijn de kinderen bevreesd. Ze schelden hen uit. De bedelaars zijn onder karakteristieke bijnamen berucht; hun ware naam kent niemand. Kiksie Eénoog, Moossie-poep-een-uitje, Anna-je-moer, Jossie Hondemepper, Jaggetje, Moessie-pieppie, Mesjoggene Gans, de President van de Rechtbank, de Chocoladerijksdaalder. Boelie Flikflak, het echtpaar Sterrekoeker, Saartje Paardepoot, Mietje Slagtand, Simon Pijpekop, Feissie Bonenkakker. Een paar van die bedelaars zijn zo hoog op de ladder der beruchtheid geklommen, dat aan hen een lied wordt gewijd. Zingen de kinderen in een joe-lend koor:

‘In de Zandstraat nummer vijf
‘Daar woont Jossie met zijn wijf
‘Zeven stoelen zonder matten
‘Zeven tafels zonder latten
‘Zeven kopjes zonder oren
‘Daar is Jossie mee geboren.
‘Haha, Simon pijpekop,
‘Til je hempie op
‘Laat je gatje zien.’

De bedelaars zijn brutaal. Zegt een vrouwtje tegen een blinde bedelaar:

‘Hier, nebbisj, heb je een cent.’

Zegt hij:

‘God zal U lonen, zodra ik U zag wist ik dat U een goed mens bent.’

De bedelaars zijn beklagenswaardige producten van de onvoorstelbare armoede, die rondom de wisseling der eeuw in de Joodse buurt regeert. Behalve brutaal zijn ze ongecultiveerd, grof, náár, en lelijk. Ze zijn met haat en verbittering geladen. In elke vezel van hun vervallen lichaam zijn ze destructief, nihilistisch, wraakzuchtig. Omdat zij hun Oosterse natuur niet kunnen uittrekken als een oud kledingstuk, zijn hun vervloekingen schilderachtig en gedurfd.

Zegt zo’n bedelaar eens tegen iemand:

‘Geeft U me wat voor een kommetje koffie.’

Zegt die man:

‘Hier heb je een suikerklontje.’

Zegt de bedelaar:

‘U? U zal wel een ijzeren sjiwwestoeltje verslijten.’

Een sjiwwestoeltje is een lage stoel, waarop men zit gedurende de treurdagen voor een dierbare overledene.

Klit de zwerm bedelaars eens bij het hek van de Joodse begraafplaats in Diemen. Komen de koetsen met de nabestaanden voorbij. Geeft niemand een aalmoes, wat een schandaál is.

Zegt zo’n bedelaar, met één brede zwaai alle rijtuigen bezwerend, somber en profetisch:

‘Tegen een boom...’

Zegt de ene nabestaande tegen de andere:

‘Die hebben ons zeker van Nieuwjaarsdag niet gezien, dat ze ons nou pas het beste komen wensen.’

De grote mensen vermaken zich met die bedelaars. Maar hun kinderen vertellen ze verhalen van schnorrers. Een bedelaar

is zo min een schnorrer als een slepersknol een paard, dat voor de landauer van de Koningin mag meesteigeren. De schnorrer is een wijs man, hij maakt althans de indruk. Hij bedelt nooit, hij geeft te verstaan. Hij accepteert geen aalmoezen; hij aanvaardt giften. Hij stelt rijke mensen slechts in staat de deugd der liefdadigheid te beoefenen. Een weldadig man is welgevallig in Gods oog. De verhalen over schnorrrers behoren nog juist tot de realistische vertelkunst, die over de miljoennairs zijn reeds van visionaire aard. Legende. Rothschild en Montefiore zijn sinds lang geen eigennamen meer. Het zijn aanduidingen van symbolen. Kijk eens hoeveel goed een Jood kan doen. Luister eens hoeveel zegen hij voor zijn geloofsgenoten kan verspreiden.

Op de Muidergracht draagt een heel straatje ('een park') de naam van Sir Moses Montefiore, die de Engelse koning raad gaf wanneer de monarch niet wist hoe hij zijn geld moest beleggen, en Sir Moses stond er borg voor, dat ook de armste Jood in het Verenigde Koninkrijk geen baardhaar geschonden werd. De naam Rothschild is evenwaardig aan mild begrip en onverschrokken moed, wanneer het er op aankomt de Czaar aller Russen onverbloemd de waarheid te zeggen, de Czaar, die een chammer (ezel) is, omdat hij de anti-semieten in zijn land de vrije teugel laat. Zijne Majesteit Chammer de Eerste.

Maar hoe *leven* zulke rijke mensen? Om dát wonder de kinderen duidelijk te maken, vertellen de volwassenen een verhaal.

Zegt de ene arme man tegen de andere arme man:

'Hoe vaak, denk je, trekt de rabbijn een schoon hemd aan?'

'Nou, ik zou zeggen, twee keer per week.'

'En de huisbaas?'

‘Drie keer per week.’

‘En de graaf?’

‘Vijf keer per week.’

‘Enne... de Czaar?’

‘Elke dag. De Czaar trekt vast en zeker elke dag een schoon hemd aan.’

‘Enne... enne... Rothschild?’

‘Rothschild? Oh Rothschild, die trekt uit, die trekt aan, die trekt uit, die trekt aan... zo’n man weet tenminste wat leven is.’

Door zo relativerend te spreken over arm en rijk, doordrenken ze de kinderen met de wijsheid, dat aards bezit slechts betrekkelijke waarde heeft. Niet dat de bewoners van de oude buurt de deur op het nachtslot doen wanneer de honderdduizend op de stoep staat. Maar sterker dan de menselijke drang naar bezit is hun zintuig voor de betrekkelijkheid van alle dingen. Filosofen ze:

‘Een Jood moet nooit generaal worden en ook geen minister en een huis moet hij ook nooit kopen.’

‘Waarom zal hij geen huis kopen?’

‘Kan men dan een huis onder de arm meenemen?’

Levensonzekerheid is een machtige hefboom voor menselijk denken en handelen. De kinderen worden er mee geboren. Ze kennen het gevoel al, voordat ze weten wat het is.

Zegt arme Daantje, die een snoeptafeltje exploiteert, tegen zijn klantjes:

‘Als ik zo rijk ben als Rothschild, ben ik rijker dan Rothschild.’

‘Waarom?’

‘Denk je dat ik mijn snoepwinkeltje zal sluiten? Een mens kan toch nooit weten.’

De oude Daantje weet het misschien niet, maar hij is vertolker van een oude diepe wijsheid. Als in het boek van Zangwill de schatrijke Joseph Grobstock zich er op laat voorstaan, dat hij van het vele goud, dat hij heeft verdiend, een portie aan de behoeftigen heeft geschonken, richt Zijne Majesteit Manasseh Bueno Barzillai Azevedo da Costa, de Eerste en de Laatste, de ongekroonde koning der schnorrers, zich trots op en spreekt de onsterfelijke woorden:

‘Waarom hebt U Uw goud weggegeven? Voor Uw eigen genoeg. Maar wat zegt Midrash? ‘Er draait een wiel door de wereld – die vandaag rijk is, is morgen niet rijk, want God brengt de een naar boven en de ander smijt hij omlaag, zoals geschreven staat in de Vijfenzeventigste Psalm: verhoogt Uwen hoorn niet omhoog; spreekt niet met stijven hals.’

Zo gezwollen redevoeren de mensen in de buurt niet. Maar ze bedoelen hetzelfde als ze Japie Schapendief een paar centen geven en zich, kwansuis, als tegenbeloning, laten zegenen. De kinderen, met hun onfeilbaar gevoel voor het verschil tussen echt en schijnecht, zien het oude gouden zieltje glimmen onder de cocon van oude jasjes. Voor de ordinaire bedelaars zijn ze bevreesd, maar het oude kereltje is voor hen een wankel bruggetje dat regelrecht naar de Algoede voert, waarvan ze op het Joodse schooltje leren, de Ongenaakbare, die ergens heel hoog en heel ver weg troont tussen wolken van zilver en goud en Zijn stem zal eens klinken als het gebeier van duizend bronzen klokken, bim-bam, bim-bam over het woud, nee, over de hele wereld, bihim-bam, bim-bam, bam... net als in het schoolliedje van meester Sikkie.

Meester Sikkie en Japie Schapendief leefden mijlenver van elkander verwijderd. Maar ze lieten ons een eender lied zingen. Ik begin te vermoeden, dat daardoor die twee in mijn gedachten altijd verbonden zijn gebleven. Een niet zo heel vrije, vrije associatie.

Sikkie heeft met glans en glorie jarenlang op het pensioenfonds geteerd. Toen hij de laatste maat van zijn leven had aangegeven, stond er een tukje over hem in een krantje.

Sic transit. Sikkie transit...

Japie, ouwe, trouwe, vrome, slome Japie, waar je nu ook bent, moge de Grote Porder je eens lekker laten uitslapen tot de dag aanbreekt, waarop we allemaal moeten opstaan.

Maar wat zal je vreemd opkijken, Japie, als je na je opstanding naar het Beth Ha Midrasj in de Rapenburgerstraat wil gaan om het laatste beetje slaap kwijt te raken. Wat zal je vreemd opkijken... slopers zijn met geweld van breekijzers en bulldozers bezig de huizen in de buurt omver te trekken.

Slopen gaat sneller dan bouwen. Op maandag loop je door de buurt, kijk, kijk een huis, dat je je levenlang hebt gekend, staat er warempel nog. Vrijdag kom je er langs en nu is opeens een kies getrokken uit de lange rij van gevels. De huizen, die nog niet aan de beurt konden komen, staan overeind te hangen als zerken op een verwaarloosd kerkhof. Sommige huizen mogen echter blijven leven. Die hebben een plaats op de Monumentenlijst. Die zijn gesperrt... Maar de Rapenburgerstraat is een van de vele straten, die eraan gaan, onberoespelijk. De Rapenburgerstraat waar je 's avonds in het Beth Ha Midrash vroom maar niet altijd onhoorbaar zat te slapen, Japie.

Het is een lange lijs van een straat, zonder gein of krijn. Ze houdt het midden tussen dode deftigheid en open armoede. Achter de huizen aan weerszij zijn grachten. De hempie-raak-

mijn-buikkie-niet-buurt van de Herengracht, en de eerlijke stinksloot van de Markengracht. Op het Marrekiesgrachtje monden twee doodlopende slurfjes uit: de waaigaten. De mensen in de straat spreken van de 'wijngaten'. In het eerste wijngat is een Rooms Katholieke School gevestigd, een St. Vincentiusschool.

De Katholieke joggies komen overal vandaan behalve uit de Joodse buurt. Ze zijn lang en potig, ze hebben blonde kuiven. Ze heten Jan of Kees of Chris.

Zeggen ze:

'Als wij groot zijn, worden we matroos.'

De kinderen uit de buurt, de inheemsen, kennen de zee voornamelijk van de schoolliedjes. 'Ene, tweje, drieje, ... da's een leven van savieren, da's een leven van stavast, zo de wereld rond te zwieren in het topje van de mast!'

De jongens van Kattenburg hebben broers, die bij de Roggebroodmaatschappij varen, of bij de Nederland. Ze voelen zich thuis op elke reë, ook al zijn ze nog op school. In afwachting van hun plaats in de statistiek der beroepsbevolking werkzaam ter koopvaardij, spelen Kees en Cris ontelbare partijtjes zandhappertje met Moos en Meyer.

De jongens knokken graag en veel met elkaar. Met enden hout, broekriemen en op de blote vuist. Moos raust naast Chris tegen het verbond van Kees met Pinechas. Bloedneuzen, kapotte schoenen en gaten in het hoofd worden royaal uitgedeeld, zonder discriminatie van ras of afkomst. Daardoor zijn die knokpartijtjes eigenlijk hoogtepunten van verdraagzaamheid. Die indrukwekkende tolerantie strekt haar grijpparmen uit over alles en iedereen. Terwijl de werksters van Kattenburg de was doen bij de jiddische mamma's in de Joodse buurt, ontdekken ze, dat

alle arme mensen door gelijke zorgen worden gekweld, of ze nu gedoopt of besneden of helemaal niks zijn. De mannen uit de buurt werken naast de potelingen van Kattenburg in de ruimen der schepen.

Zeggen ze:

‘Jood of Christ, wie in ’t ruim valt is dood.’

De christenslijpers eten op de Roosjesslijpersfabriek in de Houttuinen dezelfde lekkere bolussen als de Joodse briljant verstellers. De verdraagzaamheid ontziet ook de St. Vincentiusschool niet. De conciërge van de school is een brave gepensioneerde sergeant-majoor. In de Rapenburgerstraat geniet hij groot aanzien. Hij spreekt een mondje goed Nederlands en hij verstaat jiddisch. Iedereen noemt hem ‘meneer Vincentius’. Maar hij heeft minstens één afwijking, die de buurtgenoten met schrik vervult. In de avonduren schiet hij met een flobert-pistooltje op ratten. Heeft hij een goede bui, dan mogen de jongens uit de straat af en toe een paar patroontjes verpaffen.

Als zij aan die levensgevaarlijke oefeningen in de wapenhandel denken, mogen de ouders de majoor niet.

Zuchten ze:

‘Wie komt-ma-joar om?’

Die verzuchting heeft twee betekenissen. Ten eerste: moge het jaar spoedig om zijn en ten tweede: mogen we beleven, dat de majoor spoedig aan zijn eind komt!

De jongens verzwikken hun tongen om hun ouders duidelijk te maken, dat flobert-pistolen heus alleen voor ratten levensgevaarlijk zijn; en dan nog niet eens altijd. De vaders en moeders blijven beheerste fatalisten.

‘Goed, we weten ’t, als God wil schiet Hij je dood met een emmer, maar daarom hoef je God toch niet te verzoeken.’

Ze bezweren hun kinderen het grondgebied van de Vincentius-school niet meer te betreden. De jeugd riskeert echter het lot van Korach en de zijnen. 's Avonds verlaat de majoor zijn huis om te gaan klaverjassen. Komt de zoon subiet de blijde boodschap verkondigen.

'Vader is opgesallemanderd,' althans woorden van deze strekking.

Kind van een goedgehartige vader staat de zoon zijn vriendjes dan toe in de tuin en in de lange gang van de school fietsen te leren. Op zijn eigen rijwiel.

'Kost twee centen per avond, twee spie voor een ploeg van vier, de man een halfje.'

Omdat de concierge aan klaverjassen verslaafd is, komt de Joodse jeugd 's avonds vrij druk in de St. Vincentius-school. Heel wat Joodse jongetjes kunnen naar waarheid getuigen:

'De eerste school, die ik heb bezocht, was een Katholieke.'

Het water van de Jordaan is on-afwasbaar, dus wat hindert het eigenlijk?

Als de zoon van de majoor zich erg in zijn hum voelt, mogen de jongens een cent extra dokken. Op de brandladder spiralen ze dan naar het dak van de school. Hij gaat hen voor naar hogere dreven. De jongenslore vertelt, dat op dat dak fantastische dingen te vinden zijn. Verfdozen en voetballen en dergelijk gerief. Het enige wat er ooit is aangetroffen, was een lege matzedoos. De echte verdraagzaamheid kan vele stootjes verduren.

's Avonds spelen jongens van alle gezindten in de bijzondere school. Overdag vervelen ze zich gelijkelijk in verschillende banken in verschillende scholen van verschillende gezindte. De Joodse jongens gaan voor het binnenhalen van 'maatschappelijke

kennis' niet naar het Joodse schooltje, nee voor dát nuttige doel is school nummer tien in de Rapenburgerstraat de regering in Den Haag een onderwerp van aanhoudende zorg. Het is een nummerschooltje.

Behalve naar gezindte verdelen ze de kinderen naar welstand. Er zijn naamscholen, die zijn voor de kinderen der deftigheid. Die scholen heten naar een persoon uit de jaartallen. De nummerschooltjes zijn voor de onvrijwillige leden der smalle gemeente, die slechts zelden royeert. Het krot van school tien is vroeger een turfloods geweest. De turven gingen eruit, maar ze lieten de reuke der liefde achter. Een vooruitstrevend gemeentebestuur heeft vervolgens moeite noch kosten gespaard om het gebouw zo slecht en lelijk mogelijk te maken. De voornameste architectonische verfraaiing bestaat uit enorme roosters, die in de buitenmuur zijn aangebracht. Elk lokaal één rooster. Achter zo'n gaatjes-petiel staat de enorme salamanderkachel.

Die roosters spelen een belangrijke rol, wanneer de kinderen een gehate meester oprechtelijk te kennen willen geven, hoe zij over hem denken. Onder elkaar noemen ze de schoolfrik 'meester Snotje'. Die bijnaam heeft hij op rechtmatige wijze verworven. Maar al kennen de jongens zijn bijnaam, daarom weet hij nog niet welke gevoelens zij jegens hem koesteren, al zal hij er wel een flauw vermoeden van hebben. De leerlingen onderwijzen de meester door middel van jongens van een andere school. Die gaan af en toe stukjes draaien. Tijdens de lesuren plaatsen ze zich dan voor de open roosters van school tien. Zij schreeuwen allerlei dubbelzinnigheden, die onmiskenbaar verraden, dat Snotjes handel en wandel ook buiten de muren van de turfloods bekendheid hebben verworven.

Meester Snotje is een moe-geplaagde man. Zijn zuster drijft een erwten- en bonenwinkel op het pleintje. De jongens vangen er-
gens een muis. Die smijten ze de erwten- en bonenningering in.
Ze noemen dat 'Snotje pesten', en de stakker woont dáár niet
eens! Tenslotte behoren ze tot het volk, dat de zondebok heeft
uitgevonden en voor zo'n muis is verhuizing naar een grutterij
trouwens een emigratie naar het paradijs.

*'Gruttery' ... dat stond in gele krulletters boven de deur van de winkel
van Snotjes zuster. Aan weerszijden waren ramen. Op het ene: Erwten
en bonen, op het andere raam hadden ze een toepasselijk vers doen schilde-
ren:*

*'Wie wil borgen komt morgen
Morgen is de dag van borgen.'*

*Slobberige zakken met meel luierden op de vloer. Het rook er melig. Ze
verkochten grutterswaren, die tegenwoordig nauwelijks meer gekend of
gegeten worden. Gepelde garst, Spaanse erwten, zoger-erwten ... wie
kent nu vijftig jaar later nog de gerechten, die ermee werden bereid?
Veel karakteristieke broodwinningen zijn eerst opgestoten in de vaart der
volkeren en toen zijn ze belemaal weggewaaid. Wie weet bijvoorbeeld
tegenwoordig nog wat een loterij-man is, of een man, die als 't regent
tweedehands parapluutjes vent. Of wat een water- en vuurnering is?*

's Morgens, zo uit de bedstee, krijgt een van de kinderen de
vaste dagelijkse order.

'Ga even naar de hokkebaas en haal een cent water.'

De hokkebaas hokt in een hok, waarover hij de baas is. Hij is
een kleine handwerksman en winkelier. Bij de timmermansbaas
verderop bedelt hij grote spanen. Die worden in dikke lijn ge-
drenkt en met een ijzerdraadje in een permanente krul gedraaid.

Hij maakt en verkoopt ze; vier voor een cent. Verder knoedelt hij met oude lappen en petroleum, het resultaat heet: nieuwerwetse Engelse vuurmakers. Hij heeft een hemelhoge toren van kachelhoutjes tegen de wand van zijn winkeltje opgebabeld. Tien talhoutjes op een bosje. Twee-centen-'n-bosje. Hij drijft verder een levendige handel in nootjeskolen en briketten. De nootjeskolen gaan per kop en per maat, de briketten per stuk. Behalve deze 'koude' goederen, slijt hij ook gloeiend-hete handelswaar.

Heet water houdt hij dag-in dag-uit in een grote witgekalkte boiler aan de kook. Voor een cent krijg je een hele ketel vol. Gas en pieterolie is schreeuwend duur. Geen goedkoper water dan het water uit Leipie's water- en vuurnering.

Als het koud weer is moet een van de kinderen voor moeder een extra boodschap doen.

'Loop even naar de hokkebaas en haal twee dove kooltjes.'

Dove kooltjes zijn tot blokjes geperste sintels. De hokkebaas houdt ze in een houtvuurtje aan de gloei. Ze worden in een vuurvast testje getransporteerd.

Als de kinderen naar school zijn, laat moeder de kachel uitgaan. Dat spáárt. Alles wat ze in de loop van de ochtend nodig heeft voor haar huishoudelijk werk zet ze in een kring om haar stoel heen. De aardappelen. De groenten, die nog moeten worden schoongemaakt. Het naai- en verstelwerk.

Het testje met de hete dove kooltjes schuift ze in de la van haar houten stoofje. In de bovenkant van het kistje zitten vijf ronde gaten; die laten de warmte door. Ze gaat in haar stoel zitten, voeten op het stoofje, kleren als een grote theewarmer erover heen. De warmte en de koolmonoxyde blijven onder haar rokken. Zo kan ze de hele ochtend rustig en lekker warm haar

werk doen, terwijl de kachel, die veelvraat, geen kans krijgt haar huishoudgeld op te slokken.

Ergens in de archieven zijn de gastarieven uit die dagen waarschijnlijk nog wel te vinden. In dossiers staat vermeld hoeveel de mensen destijds verdienden en wat hun andere kosten waren. Maling aan de statistieken. Gas moet in die dagen schreeuwend duur zijn geweest. Arme mensen aten zelden warm eten. Rijke mensen, die nochtans de endjes met moeite aan elkaar knoopten, kochten hun voedsel kant en klaar warm en wel in kleine winkeltjes.

Op Marken (officieel: Valkenburgerstraat) zit Sijjne Brijne in haar pothuis. Haar nering draagt een vers op het uithangbord. Verderop bij Busnach hangt hetzelfde vers uit, en in de Houttuinen bij Moffie eveneens. Het is de berijmde dialoog tussen een uil en een kat over een muis, die ze elkander misgunnen.

‘Uil, uil, gij doet mij onrecht

Dat muisje is mij toegezegd

Nou uil, dan moet ge het zelf maar weten

Het misgunde brood wordt het meest gegeten.’

Het vers heeft een louter overdrachtelijke betekenis. Sijjne Brijne verkoopt geen muizen. Ze leeft van hete appeltjes en gebakken stokvis, die andere mensen eten. Gebakken appeltjes zijn geen voedsel. De kinderen smikkelen ze als lekkernij, de ouderen knabbelen er aan ‘voor knoeg’.

Gebakken stokvis is een gerecht, dat ’s avonds wordt genoten, het is een voldragen maaltijd. Sijjne Brijne specialiseert in gebakken stokvis. Als de kinderen op donderdag om vier uur uit school komen, worden ze naar Brijne gestuurd. Donderdag is vis-dag.

‘Ga even zeggen, dat ze voor zes personen stokvis klaar zet, om half zes moet je ’t gaan halen.’

In haar pothuisje staan vier grote vierpitspetroliestellen. Daarop sist en knettert in diepe koekepannen de hete olie. Op de grond staat stokvis in diepe kuipen te weken. In andere kuipen, die gaten in de bodem hebben, staat de geweekte vis weer uit te drogen. Haar grote vakkennis bestaat in het kiezen van het juiste ogenblik, waarop natte stokvis precies droog genoeg is. Is de vis te nat, dan vallen de stukken tijdens het bakken uit elkaar in snippers, is de vis te droog, dan klagen de klanten. Sijjne Brijne probeert kinderen, die een bestelling komen halen, af te schepen met een paar stukken misbakken vis, die ze op geen enkele andere wijze kwijt kan.

‘Brijne, dat stuk moet U ruilen. Het ligt helemaal uit elkaar.’

‘Wil jij wel eens je brutale mond houden, neem ’t maar gerust mee!’

‘Op Uw verantwoording.’

De volgende week komt moeder zelf.

‘Brijne, niet om het een of ander, maar aan de vis, die je verleden week aan mijn zoontje hebt meegegeven, was geen smak of lak.’

‘Zo? Nou, ik heb anders nog van niemand nooit geen klachten gehad. U kunt me geloven of niet, maar U bent de eerste die klaagt.’

Zegt de klant verontwaardigd:

‘Brijne, ik haal al van kinds af aan hier in je pothuis stokvis en je weet onze hele mishpoge is klant bij je. Mijn zoontje heeft je nog gewaarschuwd. Je denkt toch niet dat ik jijletjes maak.’

Jijletjes zijn smoesjes, die het oogmerk hebben vergoeding te krijgen voor schade, die niet is geleden.

Zegt Sijjne Brijne:

‘Heb U mij horen spreken over jijletjes? Ik zeg alleen maar, dat U de eerste bent met een klacht. Zoiets mag een mens toch waarachtig-’n-schot nog wel zeggen, niet waar? U bent zo gauw in Uw kroontje gegrepen. Wat ik zeggen wou, U hebt de vis toch wel direct gegeten?’

Zegt de klant honend:

‘Nee, ik heb de vis daar niet direct gegeten. Ik heb de vis eerst goed steenkoud laten worden.’

Met haar sarcasme bedoelt ze het tegenovergestelde van wat zij letterlijk genomen zegt. Verontschuldigt Brijne zich:

‘Nou ja, ik vraag maar. Er kan natuurlijk een stuk vis tussen-door gelopen hebben dat te droog was. Maar ik bak nou al zes-tig jaar vis, hier in ditzelfde pothuis, en dat is dan de eerste keer, dat me zoiets gebeurt.’

‘Nou ja, Sijjne Brijne, één keer moet de eerste keer wezen, maar mijn zoontje heeft je gewaarschuwd en moet ik daar nou de schade van lijden?’

‘Hebt U de vis dan weggegooid?’

‘Weggegooid? Zulke kostelijke vis weggooien? Verzondig je niet. Nee, natuurlijk hebben we de vis gegeten, maar er zat geen smaak aan, geen smak en geen lak.’

‘Weet U wat ik doen zal? Ik zal U deze keer een stuiver minder berekenen. Goed?’

‘Eén stuiver? Maak er een dubbeltje van.’

Ze worden het eens op een schadevergoeding van drie vierduit-stukken.

Stokvis goed bakken is inderdaad een secuur karwei, zelfs als het juiste moment tussen niet te nat en niet te droog wordt ge-

kozen. Een van de fabrieksgeheimen van Brijne is, dat ze eerst de vel-kant en daarna de vis-kant bakt.

‘Dan trekken de stukken niet krom.’

En verder is haar diepste fabrieksgeheim: de bakolie. Ze haalt haar olie bij baas van den Heuvel op de hoek van het pleintje en de Houttuinen. Die mengt voor haar een speciaal brouwseltje. Het is per definitie een oliewinkeltje. Op de kale houten vloer bij de wrakke toonbank staan grote vaten. Raap-olie. Zoete olie. Bak-olie. Verderop staat een ijzeren ton met een handzwengel-pomp er bovenop. Pieterolie, of zoals de nieuwerwetse mensen zeggen: petroleum (ze spreken het zó uit, dat het rijmt op koudkleum). Aan de zoldering hangt een guirlande van vet-kaarsjes, pit aan pit, als een snoer van witte knakworstjes. Vet-kaarsjes zijn een geneesmiddel. Je neemt een stuk grijs papier, smeert dat goed in met kaarsvet en dat draag je onder je borstrok. Het beste middel om verkoudheid te voorkomen.

De oude van den Heuvel geeft ook raad in moeilijke ziektegevallen.

‘Van den Heuvel, mijn dochttertje heeft een zware kou, de hoest zit vast op de borst. Wat zal ik doen?’

‘Neem een rammenas.’

‘Een rammenas?’

‘Een rettijs, een doodgewone rettijs, die holt U helemaal uit en dan zet U hem rechtop. En dan vult U hem met bruine suiker.’

‘Met bruine suiker...?’

‘Juistement, met bruine suiker. Dan laat u hem een paar dagen staan. Die bruine suiker wordt stroop. U vult steeds weer suiker bij. En dan de stroop drinken. Het beste middel tegen een hoest, die vastzit op de luchtpijp.’

In het oliewinkeltje van Van den Heuvel komen de kinderen

dikwijls. De oude verkoopt snoepgoed per ons. Voor de flempies staan er dropflessen op de toonbank, vierkante zoute dropjes, katjesdrop en lange veterdroppen. De veterdrop eet je met z'n tweeën, ieder aan een eind. Maar eigenlijk heeft Van den Heuvel een grote-mensen-winkel, het eigenlijke winkeltje voor de kinderen is aan de overkant, de snoep tafel van Bouman.

Het is een voorkamertje. Er staan meubeltjes. Aan de wand ziet een hele volkstam van familieleden op de nering toe, portretten in het rond, vierkant en ovaal. De snoep tafel staat in het midden van het kamertje. Het is gewoon de huiskamertafel. Overdag ligt er de nering op uitgestald, 's avonds een schoon wit tafelkleed.

Het snoepgoed is veelsoortig van vorm en kleur. Op witte schoteltjes ligt de gangbare marchandise. Ronde kleverige zwarte ballen, negerballen. Ze smaken naar drop en naar de teerlucht van het zwembad. Hete bliksems, witte balletjes, die op de tong branden, kroningsbroodjes met gebakken mangel-tjes op een rose-fondanten achtergrond, waarin een zweempje oranje. Okkies, dat zijn gebrande duivenboontjes, die lekker knappen als je ze doorbijt, maar als je ze hebt doorgeslikt, liggen ze dagen als een kei voor je maag. Om okkies te kunnen waarderen, zou je de krop van een duif moeten hebben, of de vier magen van een koe. Lekkerder zijn de mollebonen. Ze kosten twee cent per maatje, een burgermansvermogen.

De kinderen staan te likkebaarden voor de paradijselijke tafel. Ze aarzelen. In gedachten proeven ze van al het lekkers.

Zegt Mietje Bouman:

'Nee jongetje, nergens aankomen. Waar je aan geweest bent, moet je nemen.'

‘Ik kwam er helemaal niet aan. Ik wijs alleen maar.’

‘Van wijzen krijg je een ijzeren vinger. Nou, wat mot je hebben?’

‘Geeft U mij maar een toetje.’

Toetjes zijn in elkaar gedraaide zakjes aanveegsel van de suikerkolder. Het zijn eigenlijk papieren suikerdotjes. Ze worden niet geconsumeerd, zoals polkabrokken of nogat. Toetjes worden gelurkt. Dwars door het papieren omhulsel heen wordt de zoektheid naar binnen gezogen.

De snoepwinkel herbergt ook een luxe afdeling. Daar wordt het dure spul voor verjaardagen bewaard. Fondanten brillen van rose suikergoed met groene gelatine glazen erin, vlaggestokken, en toverballen, die zeven keer van kleur verwisselen voordat ze in het niet zijn weggesabbeld. Toverballen zijn duur. Daarom kopen de kinderen ze in vereniging.

‘Ik mag er het eerste op zuigen totdat de andere kleur er is.’

‘En ik ben tweeds.’

De snoeptafel is voor de ukkies, grote kinderen komen niet meer bij Bouman. De wagen van Moos, de zuurman, is voor hen luilekkerland.

Moos staat met zijn kraam op de hoek van de Breestraat en de steeg. Hij is er altijd. Als de mannen ’s morgens in de duisternis naar hun werk schuifelen, straalt boven de uitstalling van Moos een carbidlantaarn met fel wit licht. Als ’s nachts om een uur of twee de pierewaaiers van de walletjes en de kalletjes naar huis zwabberen, staat Moos nog achter zijn stal.

‘Moos, ik heb een bedorven maag, wat zal ik nemen?’

‘Een bedorven maag? Van de jajem of gewoon van je gezondheid?’

‘Van het sikkere? God beware nee! Het komt uit mijn gestel voort.’

‘Neem dan gezouten lemoen.’

‘Moos, ik ben ziek van de verkoudheid, wat zal ik nemen?’

‘Moet je bij mij niet wezen. Ga naar Wessel en koop een paar haring uit de ton. Zó uit de pekel. Niet schoonmaken. Met ingewanden en kop en graat opeten. En dan naar bed met een ketel hete thee op een stoel naast je. Als je dan nog niet gaat zweten, moet je de dokter laten komen, want dan heb je longontsteking.’

‘Moos, laat ik nou já van de receptie van gisteren een pijn in me maag hebben overgehouden.’

‘Neem een paar uitjes, of nee, voor een paar centen karoutje is nog beter.’

Karoutje is de verbasterde uitspraak van krootjes, dat op zichzelf weer een verbastering is van ‘Kraut’, doodgewoon kool dus. Maar de rode kool heeft een bijzondere bewerking ondergaan. Ze heeft weken in de azijn en in het zout gelegen.

‘Karoutje waaiewaai... karoutje.’

Rauw gegeten brengt karoutje de ziekste maag snel en zeker tot gezondheid terug.

Moos heeft dus met het volste recht op het bord boven zijn zuurkar laten schilderen:

Moos, de gezonde apotheek komkommers, augurk en biet, zo je maar biedt levert zuur voor bruiloften en partijen.

Behalve in zure en zoute artikelen uit zijn pharmacopee, drijft Moos handel in hete dranken. De voornaamste is: zoger. Hij

verkoopt, af en toe, snert per kop of hete chocola, maar zoger is het meest gevraagd. Het voornaamste bestanddeel van zoger is heet water. Zegt Moos in een vertrouwelijke bui tegen zijn klanten:

‘Als jullie ooit van jullie leven nog eens in zaken gaat en je wil gauw rijk worden, moet je een artikel gaan maken, waar veel water in zit.’

In dat hete vocht drijven zoger-erwten. Grote gele kogels, die, ondanks uren koken steenhard blijven en zich toch lekker knappend laten doorbijten. Ze hebben een pittig smaakje. Ze zijn voedzaam en warm. Verder verkoopt Moos hete eieren, die hij handig schilt met de achterkant van een lepeltje.

En dan herbergt het eetwarenhuis van Moos de afdeling snoeperijtjes. Geen zoetgoed, stel je voor! Zout of zuur, dat is immers zijn specialiteit. Moos verkoopt gekookte lever en gekookt koeienhart. Dat wil zeggen, eigenlijk is de lever niet gekookt en de koeienharten zijn het evenmin. Ze zijn geroosterd. Waarom? Ook de vroomste mensen moeten bij zijn kraam terecht kunnen en orthodoxe Joden mogen de bloedrijke organen immers niet gekookt eten. De gaande en komende klanten weten niet, dat ze geen gekookte, maar geroosterde vleeswaren eten. De smaakpapillen der Amsterdammers proeven echter wel degelijk onderscheid.

‘Moos, geef mij een halfie gekookte lever en voor een halfie gekookt hart.’

‘Moos, waarom smaakt de lever en hart bij de Joden lekkerder dan ergens anders?’

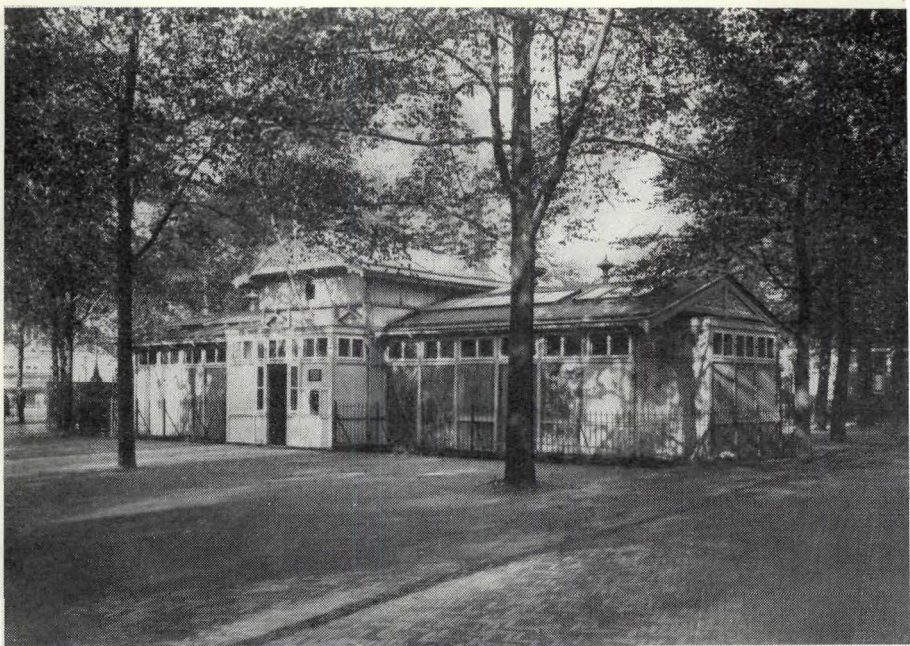
Zegt Moos:

‘Daàrom!’

Vraagt de ene buurtgenoot aan de andere:

De Valckenierstraat gezien van de Roetersstraat uit

Het oude badhuis op het Meyerplein (boven)

Het 'ene' eindpunt van de buurt: de Waag op de Nieuwmarkt (achtergrond)
de oude vis-afslaghal (onder)

‘Waarom is de zuurwagen van Moos een goudmijn?’

Geven ze hetzelfde antwoord:

‘Dáarom!’

Omdat Moos een verstandig zakenman is, kost het hem nog minder moeite een allemansvrind te zijn. Met de schuinsmarcheerders fantaseert hij lekker-vettig over de huisjes met de rode lichtjes in de warme buurt. Met de klanten van ver in de stad voert hij ingewikkelde disputen over de techniek van timmeren en schilderen. Met de jeugdige clientèle doet hij kinderachtige spelletjes. Zij geven hem raadseltjes op. Winnen doet hij zelden. Hij betaalt zijn verlies met een stukje lever of hart. Er zijn natuurlijk kinderspelletjes, die hij niet kan meespelen. En er is een jongensvermaak, dat hij ronduit verfoeit. Dat is O-wint.

O-wint is voor de jongens een geliefde manier om er lege uren mee te vullen. Het wordt gespeeld met een plankje en een steenharde bal, die meestal wordt vervangen door een gewone steen. Het voornaamste attribuut is verder een stevig slaghout. Het plankje wordt half op het trottoir gelegd. De andere helft steekt vrij boven de goot uit. Op het deel, dat op de blauwe stoeprand rust, ligt de steen. Met het slaghout geef je een harde klap op het vrije gedeelte. Dan vliegt de steen hoger dan de huizen. Maar even voordat je slaat, roep je:

‘Oooooooooo-wint.’

Dan zijn de mensen voldoende gewaarschuwd.

De moeilijkheid is, dat sommige mensen zich van de waarschuwing niets aantrekken; en dat andere mensen beweren haar in ’t geheel niet te hebben gehoord. Moos beweert, dat de jongens met opzet zó slaan, dat de steen altijd in een van zijn vaatjes met

zure uitjes terecht komt. Dat is een verzinsel: bij dit spel kun je niet mikken.

Moos zweet bloed van angst, wanneer hij jongens met een lange lont bezig ziet. Het ene eind van het brandbare touwtje friemelen ze in het deksel van een rioolput. Dan steken ze het andere eind in de fik. Als de vonk bij het moerasgas in de put komt, vliegen de ijzeren brokken van het deksel in het rond.

Moos moge dan een goedhartige kerel zijn, als hij dat gevaar ziet dreigen, fannyblankerscohent hij naar het politiebureau.

‘Die chazyrem van jongens benne weer met de put bezig.’

Hij heeft gelijk. Dienders zijn er om te waken voor de openbare orde, de goede zeden en de veiligheid van de straat. Maar ze gaan wel onder een beperkte bevoegdheid gebukt. Ze zijn ingedeeld in wijken. De hoofdcommissaris wil per se niet, dat ze hun wijk ooit verlaten. Al staat het Paleis op de Dam in lichterlaaie, de smeris van de Nieuwendijk mag er niet naar toe, want de Dam hoort bij de Kalverstraat en order is order. De jongens weten precies waar de geografische grenzen der politionele bevoegdheid liggen. Als ze achter het Panorama zonder zwembroek op z’n hondjes zwemmen, mag wat hun betreft gerust het hele politiecorps op het Roeterseiland opgesteld staan. De Roetersstraat is een andere wijk dan de Muidergracht.

Maar wél in de wijk of niet in de wijk, de verschijning van een politieagent aan de verre horizon wordt altijd van straat tot straat doorgegeven. ‘Juuuuuuuuuu... een kóóóperen helm.’

Zelfs gaat die kreet de nadering vooraf van de twee dienders van het bureau Meyerplein, waarvan beweerd wordt, dat ze weliswaar verbaal opmaken, maar dat ze die papiertjes later verscheuren, omdat ze het niet over hun goede hart kunnen

verkrijgen Joodse namen in zulke schandverwekkende documenten te vermelden. De ene agent heet Izak Bachrach, de andere luistert naar de vriendelijke roepnaam 'Jodewillem' en ze dienen onder commissaris van Raalte, óók geen mohammedaan.

Van Bachrach en Jodewillem vertellen de kinderen elkaar een schoon verhaal.

Op een avond loopt Jodewillem door de Plantage Middenlaan. Op de hoek van de Parklaan vindt hij een dood paard. Hij naar het Meyerplein om er zijn rapport te schrijven. Middenin die administratieve besogne vraagt hij aan agent Bachrach:

'Zeg Izak, schrijf je Middellaan met één of met twee l's?'

Bachrach denkt lang en ernstig na. Als zijn hersens vergeefs hebben geknarst, staat hij op en zegt:

'Willem, ga mee, we gaan het paard naar de Muiderstraat sleppen.'

Hoe lankmoedig die twee ook mogen zijn, er is één vergrijp waarvoor ze geen genade kennen. Het heeft te maken met het ontbreken van een riolering voor vele huizen in de buurt.

De rijke huizen in de buurt zijn trots op hun stilletje: een soort kast achter de keuken, waarin een plee met een deksel er bovenop er getuigenis van aflegt, dat de nieuwe tijd zich onweerstaanbaar baan breekt. Maar de meeste mensen in de buurt zijn aan zoveel weelde nog niet toe: hun huizen zijn wat de afvoer van menselijk vuil aangaat even modern als het hol van Brinio de Konijnengrijper.

Op de portalen staan de emmers. De jiddische mamma's kennen vele soorten emmers. Groente-emmers, aardappel-emmers, werk-emmers. Maar als ze het hebben over 'De' emmer, ruikt

iedereen wat wordt bedoeld. De mensen in de buurt vertonen een voorkeur voor scheldnamen, die slechts bij implicatie krenken en desondanks door iedereen onmiddellijk kunnen worden begrepen.

Zeggen ze liever: 'Die vent is een emmer.'

...dan dat ze met goed oud-Hollands taalgebruik expliciet het huisje bij zijn volle naam noemen.

In hun conversatie speelt de emmer trouwens een grote rol. Wanneer ze iemand willen kenschetsen, die, van lage kom-af zijnde, zich gedraagt alsof hij met Willem Drie geknikkerd heeft, zeggen ze smalend:

'Die? Koeksoe wat een praats. Die is helemaal vergeten, dat hij het in zijn jonge jaren ook nog op een emmer heeft gedaan.'

De emmers vol te krijgen is geen groot probleem. Voor het leeghalen zorgt de wagen, die beurtelings Boldootwagen wordt genoemd of Vrije Chassene. Vrije Chassene wil zeggen: vrij huwelijk. (Het is curieus, dat men elders in de stad een soortgelijke rioolwagen 'Mennistenbruiloft' noemt). De wagen met de schuifklep, die omhoog schiet als de poepman op een step trapt, komt om de andere dag de inhoud der emmers weghalen. De moedertjes moeten zorgen de beurt niet te missen. Als de wagen nog zestig meter ver huis-aan-huis stinkt, staan de vrouwtjes al met de volle emmers naast zich voor de deur te wachten. En laten er nou jongens zijn, die op een afstandje loeren met een grote klinker in de hand. Ze mikken die kei één-twee-drie-hoepla met een grote boog in de emmer. Het is een hoogst opwindende sport. Waarom?

'Als ze je snappen ga je naar 't tuchthuis.'

Dat dreigement hangt altijd in de lucht. Daarom kunnen ze het spel met emmer en klinker niet laten.

Het Bussenschuthofje in de Rapenburgerstraat, eertijds kruitmagazijn van de West Indische Compagnie, later krotten-gangetje (boven)

Woningen in het Bussenschuthofje (onder)

De Nieuwe Keizersgracht met links het Centraal Israëlitisch Ziekenhuis (boven)

Het (verdwenen) vergadergebouw 'Concordia' aan het Weesperplein
(op deze plek kwam later het gebouw van de Joodse Invalide,
thans Gemeentelijk Ziekenhuis) (onder)

Speelde de jeugd uit mijn buurt ook specifiek Joodse spelletjes? Nee en toch: ja. Nee, omdat per saldo alle kinderspelletjes onveranderlijk zijn, eeuwenlang, honderden jaren al voordat Breughel ze vereeuwigde. En ja, omdat kinderen nog moeilijker dan volwassenen hun karakter kunnen verbergen. In zo'n doodgewoon spelletje knikkeren kon een orkaan van oosters temperament losbarsten als Jonas, die niet tegen zijn verlies kon, Izak verweet, dat hij bij het schieten had geduimd en daarmee het on- of even onrechtmatig had beïnvloed.

Maar soms kon godsdienst en ritus een bijna niet te overwinnen obstakel vormen voor de doodgewoonste vermaken der jeugd.

Ook de jongens in de Joodse buurten voetballen van vroeg tot laat. Ze schoppen tegen alles, dat niet witgloeiend is of met ankers in het wegdek bevestigd ligt. Ze draaien een dot krantenpapier in elkaar, sjoeren er een eind strotouw omheen en gaan een partijje pillen. Op het Meyerplein achter het badhuis leggen ze hun petjes op twee hoopjes. Dat is het doel. Reguliere wedstrijden spelen ze niet. Het ene elftal is vijf, het andere zes man sterk. Het verschil in mankracht wordt genivelleerd doordat de ene ploeg twee goaltjes voor krijgt. Spelregels gelden nauwelijks. Alle onvolgroeide clubs van het Meyerplein zijn dragers van de naam: 'Waar de bal gaat, gaan wij ook.' Maar daarom kennen de jongens de spelregels wel degelijk. Voor de officiële termen hebben ze hun eigen uitspraak. Halftime noemen ze: afdijn, penalty heet: pinantie en een free kick noemen ze een lendenschap of een breukschop.

Omdat zo lang de wereld bestaat de paedagogen nooit met hun onzalige tengels van de jeugd hebben kunnen afblijven, vinden ze op het stadhuis iets heel nieuws uit: schoolwedstrijden. Echte wedstrijden met achttienkaraats elftallen, met echte vijffies,

die opgepompt moeten worden en met echte kikszen, op echte velden en met commissies, waar de aanvoerders altijd heftig protesteren omdat de scheidsrechter opvallend partijdig is geweest.

Eerste handicap voor de Joodse jeugd: schoolwedstrijden worden op zaterdag ook gespeeld. Mozes noch de uitleggers van de Wet hebben van voetballen weet gehad. Het is dus niet expliciet verboden. Maar op de Sabbath mag niet gewerkt worden. Een geringe hoeveelheid Talmudische scholing is dus voldoende om te begrijpen, dat voetballen en Sabbath elkander uitsluitende begrippen zijn. Maar daarom niet getreurd. Met de goede wil die de heren van de gemeente altijd bezitten, richten ze de spelroosters zó in, dat de kinderen uit de buurt op doorde-weekse dagen moeten spelen.

Obstakel nummertje twee is veel moeilijker te nemen. Het hoogtepunt van de schoolwedstrijden valt in de Paasvacantie. Het Joodse Paasfeest echter bestaat uit drie stukken. Eerst komen een paar feestdagen, dan mág er niet gevoetbald worden. Dan komen een paar doodgewone tussendagen, waarop alles mag. En dan komen weer een paar feestdagen, waarop alles weer verboden is.

In de tussendagen zou de Joodse jeugd dus kunnen voetballen? Jawel! maar zo eenvoudig zit de Mozaïsche wereld niet in elkaar. Gedurende de hele Paasweek, van de eerste feestdag uit deel één tot de laatste feestdag uit deel drie, mogen de Joden geen gezuurd brood eten. Dan eten ze matzes, het ongedesemde baksel, dat herinnert aan de Uittocht, toen er geen tijd was, om het deeg te laten rijzen. Matze, de leeftocht der slavernij het brood der ellende.

Daar gaan ze dan. Ze verbeelden zich, dat zij zijn: Juust

Geubel uit de Markensteeg, Huug de Groot uit de Lepelbak, Tony en Deetje Kessler uit de Koningstraat, Bock de Korver uit de Lange Houtstraat. Ze trekken naar de velden in de Meer. Met namaakkiksen over de schoudertjes en geheimzinnige pakken onder de arm. In de pakken zitten matzes van De Haan, groot en rond en broos.

Zegt Kees uit de Kinkerbuurt:

‘Verrek, wat hebben jullie daar? Grammofoonplaten?’

‘Dat? O, dat zijn matzes.’

‘Wat zijn matzes?’

‘Brood der ellende.’

‘Geef mij eentje, voor m’n vader.’

Zegt Kees tijdens de rust van de wedstrijd, die de volgende dag wordt gespeeld:

‘Zeg, die matze, die je me gisteren hebt meegegeven, hebben we gisteravond bij ons thuis opgegeten. Met boter en suiker. Lekker, zeg. En zoiets fijns noemen jullie brood der ellende.’

Zegt Moos Kornalijslijper:

‘*Hoe* hebben jullie het dan gegeten?’

‘Met boter en suiker, dat zei ik toch al.’

‘Nee, dat bedoel ik niet. *Hoe* heb je de matze *gehouden*?’

‘Nou, zo... gewoon.’

Kees houdt zijn hand plat voor de mond en aan de rand maakt hij knabbelbewegingen.

Zegt Moos:

‘Oohh,... kunsjt, dat je het lekker vond. Maar je had het zó moeten eten.’

Hij houdt zijn hand rechtop haaks voor zijn gezicht.

Maar de andere jongens uit de buurt zijn niet zo orthodox als Moos Kornalijslijper. Zij zeggen tegen Kees en zijn elftal:

‘*Wij* krijgen jofel verse matzes mee naar de schoolwedstrijden en jullie moet dat rot oudbakken brood eten.’

Zo gemakkelijk gaat het echter niet altijd, wanneer Oost en West elkaar ontmoeten. Geloof noch afkomst zijn in tel, als de jongens van Kattenburg en van het 's-Gravenhekje van aangezicht tot aangezicht staan bij de stroopvaten op de De Ruyterkade. Ongelooflijk hoeveel stroop er in een leeg vat kleeft. Om een lange dunne stok hebben de jongens een lap katoen gewikkeld. Dat steken ze in de buikholte van het vat, dat op zijn ronde achterwerk ligt, met het spongat wulps naar boven. Is stroop kosher of niet. Maar op die leeftijd heeft niemand moeite met de keus tussen het zoet der vroomheid en de kleverigheid der begeerte.

Al kijken ze elkander nog zo fier in de ogen, nooit zullen Oost en West elkander echter de hand reiken op de kade waar de visafslag ten hemel stinkt. Aan de ducdalf liggen de mosselenschuitjes. De jongens van Kattenburg gappen mosselen alsof het gevulde pareloesters zijn. Ze verzwelgen ze rauw. Zeggen de voorzichtige mannetjes van het 's-Gravenhekje: ‘Mot je niet doen. Is levensgevaarlijk. Als er een krabbetje in zit, krijg je zó'n harses.’

Antwoorden de Kattenburgers koelbloedig:

‘A-jo, wat kan dat nou verkalekonten? M'n vader heeft mosselen gekookt gegeten en laat d'r nou een dood krabbetje in hebben gezeten. Hij is er bijna aan gepeigerd.’

De jongens van het 's-Gravenhekje blijven hun bezorgdheid uiten. Vragen de Kattenburgers:

‘Jullie wilt ons bang maken, omdat jullie zelf geen mosselen mag eten. Waaróm mogen Joden eigenlijk geen mosselen eten?’

Zegt een van de ondervraagden:

‘Omdat mosselen geen gespleten hoeven hebben.’

‘En waarom mogen Joden dan geen varkensvlees eten?’

‘Hebben varkens dan schubben?’

Met die antwoorden zijn de Kattenburgers tevreden. Dat is niet zo wonderlijk als het lijkt. Zij weten reeds lang, dat het Joodse geloof een doolhof is van sluipwegen. Maar ze zijn verdraagzaam. Het zijn vooral de financiële aspecten van de religieuze dwaaltuin, die hun vindingrijkheid prikkelen.

Als op vrijdagavond bij het vallen van de duisternis de Sabbath aanbreekt, begint de lange dag, gedurende welke de Joden geen arbeid mogen verrichten, geen vonk mogen slaan en geen vuur mogen ontsteken. Voor die tijd dienen ze waakzaam te zijn en de lampen brandende te hebben. Vele hebben een vrouw van Kattenburg geëmployeerd die tegen de renumeration van enkele stuivers per week het gas komt aansteken en de kachel een por in zijn lendenen geven. Maar niet iedereen kan zich de weelde van zo’n Sabbath-vrouw veroorloven. En hoe gaat het dan in het drukke leven? Men komt op vrijdagavond thuis. Men heeft de hele week gezwoegd. Men is moe. Het is reeds Sabbath, maar oh-gewalt, de lamp brandt nog niet. Zelf mag men geen vuur maken. De Sabbath-vrouw van de burens is reeds lang de wijk uit. Wie brengt redding in deze gewetensnood?

Chris Schrikkel en zijn vriendjes van Kattenburg.

Zij weten, dat wie op deze tijd van de vrijdag door de Joodse buurten dalfst, gemakkelijk een extra centje verdient... het extra centje, te innen op zondagmorgen, want geld uitgeven op Sabbath, dat mogen de Joden ook niet.

Nou, en áls nou zo’n vroom mannetje onderweg is opgehouden

en als hij nou heel laat thuis komt op vrijdagavond, en als de lamp nog niet brandt, en als de Sabbath-vrouw in geen velden of wegen te zien is en Chris Schrikkel evenmin... wat doet dan zo'n mannetje? Nou, wat doet hij? De gekste dingen doet hij. Men vertelt dat zo'n mannetje, heen en weer geworpen tussen duizend consciëntieconflicten, in zijn benauwenis bij een juffrouw op het Oudekerksplein komt.

Zegt dat sjlemieltje:

'Och juffrouw, wilt U mij een reuze plezier doen? Ik woon over de brug. Wilt U even bij me thuis het licht komen opsteken, dan zal ik voor U onderdehand wel tegen het raam tikken.'

Voor zulke verleidelijke en in elk geval beschamende situaties behoedt Chris Schrikkel ongetelde vrome huisvaders in de buurt.

Maar als een van zijn vrindjes een nogal donker uiterlijk heeft en ietwat bewegelijk gesticuleert, ontstaan ernstige religieuze conflicten van geheel andere aard.

Een belangrijk element in het Joodse familieleven vormt het regelmatig terugkerende gebed voor de zielsrust van een overledene. Na de begrafenis begint de rouwtijd, die soms een heel jaar kan duren. Dan brandt in de hoek van de kamer het tedere Neir Tamied licht. Bijna een heel jaar lang komt men dan bijeen voor een gezamenlijk gebed. Het gebed wordt meestentijds thuis uitgesproken. Kaddish heet het. Elk jaar wordt bovendien de sterfdag herdacht.

Zo'n gezamenlijke bidstonde moet door minstens tien volwassen mannen worden bijgewoond. De kerkelijke volwassenheid vangt aan op het dertiende levensjaar. Tien mannen... Minjàn zoals dat heet.

Meestal zijn er tien mannen aanwezig. Men kan lid zijn van een vereniging, die Minjàn-mannetjes uit voorraad verhuurt. Maar helaas vaak genoeg zegt de huisvader:

‘We zijn maar met z’n negenen. Waar halen we Minjan vandaan?’

Dan gaat het vrouwtje uit zo’n gezin even aan de deur staan. Komt er een joggie langs, donker van uiterlijk en naar schatting dertien jaar.

‘Jongetje, wil jij een cent verdienen? Kom dan even helpen als tiende man.’

En nu hééft Chris Schrikkel van Kattenburg een paar vriendjes, die niet blond maar donker van uiterlijk zijn. Ze getuigen naar waarheid, dat ze dertien jaar oud zijn, maar ze leggen de valse getuigenis af, dat ze Bar Mitzwah hebben gevierd, deze zwijnen in de synagoge. Het is een ernstige zaak, waarmee niet te spotten valt. Ze bootsen de gevoelens op bedriegelijke wijze na. Ze mummelen een beetje. Als de echte Minjàn-mannetjes ‘o-mijn-wie-o-mijn’ zingen, neuriën zij mee, een achtste maat te laat. Maar als ze gesnapt worden, krijgen ze een stevig pak slaag; en het is verdiend.

‘Geef hem een makke, noh, dat wil Minjàn-mannetje en sjab-besgoi tegelijkertijd wezen, wat een schandaal!’

Het Kaddish gebed is een der schoonste gebeden. Het is, door de omstandigheden waarin het weerklinkt, tot barstens toe geladen met hoge gevoelswaarden. De mensen hadden dus gelijk, dat ze zo’n vlegel tuchtigden, die het heiligste verstoorde.

Maar waarom zouden we ons nú nog over die kwajongens kwaad maken? Het is immers allemaal zo lang geleden, duizend jaar geleden. Chris en zijn kameraadjes hebben vele malen hun levens geriskeerd om Joden te

beschermen. Daarmee hebben ze de zonden der kwajongensstreken ruimschoots goedge maakt. Moge daarom op de hoofden van Chris en zijn maats, op de hoofden der kinderen van de stakers van februari 1941 de zegen rusten, waarmee Mozes, de man Gods, de kinderen Israëls zegende voor hij stierf.

Tussen de schooltijden spelen de jongens met knikkers. Ze graven een kuiltje. Met een handige worp gooien ze het handje vol daaien vlak-af langs de rand.

‘On of eef?’

‘On.’

‘Drie en drie. Eef. Ik heb gewonnen.’

‘Ga mee liever uppie van de rand.’

‘Nee, ik heb een mooie loden daai, ga mee keizeren.’

De meisjes zitten, de rokjes nuffig over de knietjes getrokken, op de blauwe stoepen stoof-staande-mietje te spelen met loden bikkels en grote witmarmeren stuiters. Of ze springen touwtje: een, twee, de bocht gaat in, waarbij de rokjes hoog opwaaien. Als het voorjaar wordt, bedelen de jongens bij de schoenmaker een stukje leer, dat ze dagenlang in water te weken leggen. Als je het goede stuk hebt, kun je met zo’n zuiger een kei uit het wegdek rukken, maar als de smerissen je snappen, ga je naar een verbeterhuis.

Omdat de kinderen in de Joodse buurt na het gewone onderwijs veelal nog een paar uurtjes godsdienst-onderricht krijgen op kleine schooltjes, die her en der verspreid liggen, valt de eigenlijke speeltijd voor hen in de avonduren. In de schemering spelen ze schuilhokkie. De zon schijnt nog wel, maar ze is al achter de bergrug van de huizen verdwenen. Het licht in de ravijnen is grijzig gebroken. De jongen staat aan de lantaarnpaal, het

hoofd in de handen, luidop te tellen. Als hij 'hóóóónderd' gilt, valt hem het voorrecht ten deel de verscholene te zoeken en hem als slaaf naar de lantaarnpaal te brengen, waar hij moet wachten totdat in het laatste licht de verlosser naderbij is gesloten, die hem de vrijheid teruggeeft.

De lantaarnopsteker danst op fluwelen voeten zijn ronde. Het lichtje aan de top van zijn lange stok bibbert als een verloren zieltje op zoek naar een vriend. In de asbestkousjes floepen de gele gasvlammetjes aan. De hemel, eerst blauw, verwazigt tot opaliserende tinten van rose en violet. De koelte, die de hele dag werelddelen-ver was, sluipt naderbij. De mannetjes van de ijskarretjes galmen hun weemoedige kreet:

'Fraaaaambooz' IJS'

De groentevrouw babbelt met haar buurtjes en valt zichzelf af en toe in de rede:

'Cent een moot kokernoot, als je niet eet, dan ga je dood.'

De wereld borrelt over van bedwelmende romantiek. De kinderen sluiten zich aan bij een lange rij, die als een tirailleurlinie de straten doortrekt.

'Er is een roooooooooover in het bos, een, twee, drie, ... roooooooooover in het bos...' Het klinkt spookachtig en aangrijpend.

In alle huizen zijn één, twee en drie hoog de vensters hoog opgeschoven. De mannen zitten in een luie stoel, voor het raamgat, de voeten, ontdaan van het zware schoeisel, op de vensterbank.

Op de stoepen keuvelen de vrouwtjes. Als ze moegebabbelend zijn over nietigheden, zeggen ze tevreden tegen elkaar:

'Wat een menoechah, wat een rust...'

En die rust van bescheiden gelukkige levens is veranderd in de gore verlatenheid van een stadswijk, die in puin is gevallen.

DE OUDERS

De vaders en moeders in de buurt bielden wel van een beest, maar léven, dat deden ze alleen maar voor hun kinderen.

Het leven in de Joodse buurten van Amsterdam werd gekenmerkt door een zeer hoog zedelijk peil. Boeken met statistieken over de demografie der Joden constateerden het met veel overtuigingskracht. De mensen, die in de buurt verwekt, geboren en getogen waren, wisten de waarheid der zeergeleerde beren, zonder nader bewijs; zij zelf waren immers de levende mensen, die achter de statistiek schuilgingen. De eersten, die daarvan de zegenrijke gevolgen ondervonden, waren de kinderen.

Dronkenschap geldt in de buurt in de eerste plaats als een vorm van zelf-degradatie.

‘Hij is sjikker, hoe kan iemand zichzelf zo te schande maken?’

Van grootouders op ouders en van ouders op kinderen wordt met trots verteld:

‘Weet je waarom er zo weinig dronken Joden zijn?’

‘Nee.’

‘Omdat we zoveel zure augurken en uitjes eten. Veel azijn is slecht voor een sjikkere nabes.’

Dat bedoelen ze niet als grapje.

‘Ik voel me zo flauw.’

‘Neem een paar pekelaugurken. Daar kikker je van op.’

Sjikkere nabes is meer een benaming die beklag uitdrukt dan verguizing. Een dronken profeet is alleen in ’t oog van domme mensen lachwekkend.

Vraagt een vroegwijs jongetje:

‘Vader, dát begriip ik nou niet. Er zijn zo weinig dronken Joden, zegt U, en Noach dan? Of waren er toen nog geen pekelaugurken?’

Verklaart vader:

‘Pekelaugurken waren er al vóór de eerste dag. Die heeft God in het donker geschapen. Je moet één ding niet vergeten. Noach was in het begin helemaal geen sjikkerlap. Maar toen hij ná de zondvloed in de gaten kreeg, wát voor een zoodje tinnef de wereld eigenlijk is, die hij had gered, toen is hij aan de drank geraakt, gewoon uit kif.’

In de buurt wonen een paar altijd-dronken stumperds. Schele Ko, de marktkoopman, die, zwaar tuberculeus, met de éne long die nog functionneert en een gebarsten trompetje op zondagmorgen in de Houttuinen de mensen rondom zijn stal tetteret. De paar centen, die hij verdient, branden gaatjes in zijn zak. ’s Avonds brengen mannen hem op de handkar thuis; dan ligt hij, vol tot aan zijn nek, laveloos te ronken. Zijn vrouw wil hem niet in de woning toelaten. In zijn benevelde kop groeit een treiterende wil. Eén hoog op het portaal kleedt hij zich spiernaakt uit. Dan kan ze hem niet weggagen. Maar Ko is een zeldzaamheid. De hele buurt heeft met die bruut compassie.

‘Nebbisj, het was zo’n flinke man voordat de jajem hem te grazen kreeg.’

Als de kasteleins in de buurt eerlijk blijven, worden ze nooit miljonair. Dronken mensen, dieven, prostituees, ze zijn in de Joodse buurt met een lantaarntje te zoeken.

Als de kinderen in de buurt amper een jaar of tien zijn heeft het leven voor hen geen geheimen meer; dat verbeelden ze zich tenminste. In dat opzicht is de jeugd van de grote stad overal hetzelfde, in Londen en in Groot Mokum, op de Oudeschans,

op de Dijkgracht of in de Lindenstraat. En toch ondergaan de Joodse jongens en meisjes de matiging van een godsdienst, die ondogmatisch, meer levensrichting dan religie is.

De Joodse ouders beschikken over een geheimzinnige intuïtie, waarmee ze die alles wetende jongens en meisjes betrekkelijk kuis weten te houden. Een koesterende liefde verwarmt elk leven in elk gewoon Joods gezin.

Bij materiële tegenspoed troosten de volwassenen elkaar:

‘Als de kinderen maar gezond zijn...’

De kinderen voelen niet de behoefte buitenshuis iets te zoeken dat voor genegenheid doorgaat. De ouders leggen de gezinsfeesten als vestingmuren om de kinderen heen. De besnijdenis van de jongens is een feest van de eerste orde, al heeft het knaapje zelf er meer pijn dan weet van. Wanneer de meisjes de leeftijd der lichamelijke volheid hebben bereikt, voelt moeder zich verplicht voor de buren en naaste vrouwelijke familieleden een extra kop koffie te schenken met een stuk cake. De uitnodiging en de reactie erop zijn in klassieke bewoordingen vervat. Het is meestal een van de kinderen die de boodschap overbrengt:

‘Tante, moeder vraagt of U een kommetje koffie komt drinken.’

‘Waarom?’

‘Sientje is een groot meisje, zegt moeder.’

‘Sientje? Aárdig snel.’

Omdat de ouders geheel voor hun kinderen leven, praten ze voortdurend over de toekomst van hun kroost.

‘Mijn oudste zoon heeft een goeie kop, zegt de meester van school. Als God me de verdienste geeft, mag hij later doorleren.’

‘Weet het gezegende kind dan al wat hij later wil worden?’

‘Nee, dát niet. Misschien dokter, misschien advocaat, één van

de twee. Als een kind een goeie kop heeft, mag je dat niet verloren laten gaan. Voor hoeveel zieke mensen kan een dokter geen uitkomst zijn? God geeft een kind geen verstand zonder dat Hij er een bedoeling mee heeft.'

'Kinderen laten doorleren is anders een hele opbreng.'

'Ook-een-zorg, zullen we een jaar of tien langer krom liggen. Maar als zo'n jongen naderhand dokter is, is dat voor de ouders een groot geluk, moet je rekenen.'

'Hoop maar niet te veel. God zal jou en je vrouw honderd jaar laten worden, daar niet van, maar wat is een mens? Zo sterk als een olifant en zo zwak als een vlieg.'

'Voor wie sappel ik? Waarachtig niet voor mezelf. Voor mijn kinderen. En als die oudste van me kan doorleren en ik zelf mocht, God behoede en beware, voordat hij dokter is een oog komen dicht te doen... mijn vader zaliger zei altijd: de eer van de kinderen reikt tot in het graf van de ouders.'

Niet alle kinderen hebben echter de aanleg en de ouders om dokter of advocaat te worden. Dan hopen vader en moeder, dat die later in de handel fortuin zullen maken.

Zegt iemand:

'Gisteren vraag ik mijn zoon van twaalf jaar: wat wil je worden als je later groot bent. Ik geef je te raden wat hij me antwoordt.'

'Nou?'

'Bemazzel, (geluksvogel), zegt hij. Als ik groot ben wil ik bemazzel worden.'

'Gelijk heeft hij. Een gram mazzel is meer waard dan tien kilo verstand.'

Zulke ouders spreken visionair over 'de zaak' die hun zoon eenmaal zal beheren. Zijn ze zelf in zaken, dan spreken ze met dynastieke trots over de opvolging in rechte lijn.

Er zijn ouders, die een klein nerinkje drijven. Een spelonkje, waar ze garen en band verkopen. De omzet ligt beslist niet boven de vijf en twintig gulden per week; de netto winst houdt bij vijf gulden op. Ze zijn als galeislaven aan de toonbank gekluisterd. Maar als ze over hun kinderen en hun toekomst fantaseren, zeggen ze:

‘De zaak is voor kleine Izak als hij te goeiem groot is.’

Wanneer een pest-ponum dan hinderlijk-nuchter zegt:

‘Wat mot zo’n kind later met zo’n prutszaak doen?’

... kijken ze verbijsterd en vergramd.

‘Goed, de zaak mag dan nou nog klein wezen, maar een goede zakenman kan van het kleinste stinkeltje een wereldfirma maken. Hoe is de Bijenkorf begonnen? Ook als een garen- en bandwinkel. En weet U wel, dat de vader van Van den Bergh van de kunstboter, nog met een mars op zijn rug langs de boerderijen heeft gevent? Nou, wat zo’n man heeft gekund, kan mijn Izak toch zeker ook als hij groot is.’

De eigen kinderen komen het eerst; dat ligt in de orde der dingen besloten. Maar de warme genegenheid beperkt zich geenszins tot het eigen kroost. Ze zijn lid of minstens contribuant van vele verenigingen, die zich ten doel stellen arme kinderen te helpen. Het is een grote genade wanneer iemand in staat is van zijn eigen overvloed het bruidskleed te betalen van een arm meisje. Wie zelf niet rijk genoeg is om in zijn eentje die vreugde uit eigen middelen te financieren, wordt lid van een club, de kallechewre.

De armste heeft evenzeer een batterij collectebusjes in de hoek van de schoorsteen staan als de weelderigste rijkard. Een busje voor een of twee chewres; dat zijn verenigingen tot steun en

onderstand van behoeftigen. Een busje voor de emigranten uit Oost-Europa. Een busje voor de Joodse Invalide. Een busje voor een zionistische organisatie. Een busje voor het Joodse ziekenhuis. Elk op zijn beurt worden die busjes met giften bedacht. 'Je moet nooit vergeten, dat de armste mensen ook kinderen hebben, die ze gezond willen groot brengen.'

's Avonds kienen ze met overgave en hartstocht, ze schoppen laaiende ruzie om een cent winst of verlies. Maar als het spel uit is, gaat alle winst in een busje. Wie een prijsje in de loterij trekt, zondert een tiende af; dat verdeelt hij over de busjes. Brengt een bijzondere gebeurtenis gasten naar de huiskamer, dan staan de busjes vermanend en uitnodigend midden op de tafel. Amsterdam moge dan geen ghetto kennen en de Joodse buurt met muur noch heining zijn afgepaald, doordat de bewoners dag-in dag-uit bijna uitsluitend met huns gelijken in aanraking komen, de afstand verschrompelt tussen innerlijk leven en de wereld om hen heen. Dat heeft zeer weinig te maken met regelmatig bezoek aan de sjoel, de synagoge. Voor het merendeel zijn de bewoners onkerks wat niet hetzelfde is als anti-kerks. In politiek opzicht ondergaan ze de zuigkracht der socialistische beweging. Maar de kerkelijke leidslieden volgen de vanen der liberalen van Treub en Zadok van den Berg.

Spotten de arme mensen:

'Alleen vrome gieteltjes mogen op de liberalen stemmen.'

Er bestaat dus wel degelijk spanning tussen de staatkundige gevoelens der grote massa en de politieke practijk der kerkeradsleden. Die remt bij velen de geneigdheid tot geregeld bezoek aan de synagoge. Maar het geloof zelf woont bij iedereen in. Het trekt door alle vezels van de buurt. Het is altijd en

overal. Het hult elke handeling van het leven in een verpakking van voorschriften en verboden.

De gemeenschap van de oude Joodse buurt is wellicht de meest harmonische, die Amsterdam gedurende vele eeuwen binnen haar muren heeft gezien. Zij is op de stevige heipalen van een gezond gezinsleven opgetrokken.

De collectebusjes vervullen echter nog een andere, een zeer bijzondere functie. Die heeft veel uitstaande met het onweegbare geloof, dat goede daden onheil kunnen keren. De ouders scherpen dat hun kinderen in. Niets is voor alle eeuwigheid besloten; alles kan nog op het laatste ogenblik veranderen, ware het anders, dan zouden er immers nooit wonderen zijn geschied.

Zo goed als een mens door een handeling ongeluk over zichzelf en anderen kan brengen, zo kan hij door een daad ongeluk afwenden. God is blij als Hij zich kan laten vermurwen.

Komt een jongetje thuis.

‘Moeder, als de buurman me niet op het laatste ogenblik had weggetrokken, was ik onder een bierbrouwerskar gekomen, waarvan het paard op hol was.’

Onmiddellijk nadat moeder de trillende snaren van haar zenuwen in de ruststand teruggebracht heeft, zegt ze vermanend:

‘Hier is een stuiver. Doe die gauw in het busje van de Joodse Invalide. Voor gommel.’

Gommel is het ken-woord voor een gebed tot dankzegging voor weldaden en tegelijkertijd dient het tot het afweren van rampspoed. Zelfs hij, die klokvrij is en denkt, dat meneer Gommel een Jiddisj boskabouterdje is, grijpt instinctief naar het busje.

‘Voor gommel!’

Zo’n epikaur zal zijn kinderen echter wél naar de Joodse school sturen. Om zich tegenover zichzelf, zij het in schijn, te recht-

vaardigen, stuurt hij ze dan naar een duur particulier schooltje. Van Norden op de Nieuwe Keizersgracht of Van Elte, waar de rijke kinderen aleph-beth-gimmel leren opdreunen. De kinderen van de vromen gaan 's morgens naar sjkome, de ochtenddienst. Zegt de klokvrĳe:

‘Mijn kinderen hoeven niet. Ik zie ze 's morgens al sjkome lopen. Zingen ze later op school: ‘Pas ontwaak ik uit mijn dromen, of ik moet alweer naar sjkome.’

Zegt iemand anders:

‘Als je dan zo vrĳ bent, waarom stuur je je kinderen dan naar het Jodenschooltje?’

‘Waarom? Weet ik veel. Moet er dan voor alles een reden zijn? Kijk, ik ben zelf zo vrĳ als een vogeltje in de boom, maar stel je voor dat mijn kinderen later vroom willen worden. Vragen ze: vader, waarom hebt U ons vroeger niet de brochies laten leren? Nou, wat moet ik dan zeggen? Sta ik met een mond vol tanden. Zo’n neweire zou ik tegenover mijn eigen kinderen niet op mijn geweten willen hebben. En als ik over honderd jaar dood ben en mijn kinderen willen kaddisj zeggen voor hun eigen vader... ai, wat zal ik dán blij zijn in mijn graf, dat ik ze nou naar Elte heb laten gaan.’

‘Wat doe je dan als ze Bar Mitzwah worden?’

‘Dat zal ik tegen die tijd nog wel zien!’

De Bar Mitzwah, de viering van de kerkelijke meerderjarigheid is de eerste grote gebeurtenis in het leven van elke jongen in de oude buurt. Of hij wil of niet, hij moet zijn Bar Mitzwah bewust beleven. Willen zijn vader en moeder, dat hij ten aanhoren van de gehele in feestkledij gestoken gemeente op een Sabbathmorgen van de kansel af in vloeiend uit het hoofd geleerd Hebreeuws

een hoofdstuk uit het Boek reciteert, dan heeft de aanstaande volwassene weken van tevoren tijd voor knikkeren noch schuilhokje met verlos.

‘Juffrouw, mag Issie op straat om met ons mee te spelen?’

‘Issie moet zijn parsje leren. Over zes weken moet hij lajenen.’

Hij moet zijn afdeling zó vlot kunnen lezen, dat zelfs de geringste aanleiding tot haperen bij voorbaat uitgesloten is. Want de hele gemeente zal zitten wachten op een vergissing. Hij wordt in een feestelijk jongenspakje gestoken. Al is hij pas over zes weken dertien jaar, toch voelt hij zich reeds man.

Wat doen arme mensen, die hun zoon in sjoel Bar Mitzwah willen laten worden, maar wie het geld ontbreekt voor het pakje, het hoedje en, niet te vergeten, voor de nederige receptie daarna? Ten behoeve van deze misdeelden hebben mensen een chewre gesticht, een vereniging. Armen offeren voor armen. De Bar Mitzwah chewre zorgt voor álles. En het is geen schande op dat college te moeten steunen. Integendeel. Niet zonder geheime trots zeggen de moedertjes:

‘Mijn zoon heeft de Bar Mitzwah chewre getrokken. Ook een mazzel.’

Wat doen de klokvrijen, de gewoon-vrijen, de onverschilligen, de spotters? Slaan ze de Bar Mitzwah van hun zoon over? Wie dat denkt, kent de bewoners van de oude buurt niet.

Zegt zo’n epikaur:

‘Wilt U me de eer aandoen over veertien dagen op de Bar Mitzwah van mijn zoon te komen?’

‘Natuurlijk. Het zal me een eer zijn U te feliciteren.’

‘Dank U.’

‘Wat ik zeggen wil, laat U hem in de sjoel lajenen?’

‘Nee. Hij is wél op het Jodenschooltje geweest. Maar lajenen,

nee. Maar we geven natuurlijk wel een receptie. Het is toch zeker een groot geluk, als men zoiets in levenden lijve mag beleven.'

De receptie is een door iedereen geaccepteerde rechtvaardiging van een feest, waarbij veel gesnoept en weinig gedronken wordt. Zij is bovenal een gelegenheid om de jonge volwassene vele cadeaux te schenken. Bij de keuze der giften gelden ongeschreven en nochtans onwrikbare tradities. Vader en moeder geven de jarige zijn eerste horloge, met een ketting. Dat is hun plicht, hun voorrecht, hun vreugde. Leven de grootouders nog en zijn ze in een beetje goede doen, dan schenken zij hem een zegelringetje met kattenoog-steentje. Dat zal hij aan zijn pink dragen totdat het hem jaren later te nauw wordt en Spannet, de goudsmid, het van zijn hand moet vijlen. De familieleden, de vrienden en bekenden, beschikken over een ruimer keus, maar hun mogelijkheden blijven toch nog zeer beperkt. De vromen kopen bij Joachimsthal een gebedenboek, of een ander heilig boek in Hebreeuwse lettertekens gedrukt.

Zeggen ze, met een scheut azijn in hun honingzoete stem:

'Hier, lees er maar goed in. Spaar je het Joods te vergeten.'

Anderen zoeken hun cadeaux in de sfeer van het profane. Bij elke viering van een Bar Mitzwah is het opmerkelijk hoeveel mensen na heel lang piekeren tenslotte allemaal tot dezelfde conclusie zijn gekomen, dat een volwassene zonder paraplu niet gelukkig door het leven kan gaan.

'Hier heb je een mooie besteedster van me. Oh, heb je al vijf parapluutjes, nou, sjat niks, cadeaux kunnen altijd geruild worden.'

De bedachtzame gasten evenwel voorzien zich in de Bijenkorf

van een koopbon ter waarde van zoveel guldens. De directie van het warenhuis heeft speciaal voor zulke gelegenheden koopbonnen laten vervaardigen, waarop het geldbedrag niet in cijfers, maar in code vermeld staat. De enveloppe met inhoud behoeft nu niet gesloten te worden. Tactvolle geste. Maar meer dan een geste is het ook niet, want de tante, die naast de Bar Mitzwah jongen staat om hem te helpen gelukwensen en cadeautjes in ontvangst te nemen, k nt de sleutel van de code. Onder ons gezegd en gezwezen, d t is de enige reden waarom juist zij door vader en moeder naast de jarige werd geposteerd. De codedienst telegrafeert met geheimzinnige geluiden en voor iedereen duidelijke handgebaren de nominale waarde van de koopbon door naar de ome, die in de verre keuken de supervisie voert over de bediening.

Signaleert ze:

‘Eee---ooo---uuu’.

Dat betekent in de geheime taal: die zuinige krent heeft een bon van een daalder gegeven. Zegt de ome van de bediening tegen de meisjes, die met lekkers rondgaan:

‘Die juffrouw, die daar net binnenkwam... die daar in de hoek ... nee, die niet... die met die mopneus zal ik maar zeggen... die mag beslist niet meer dan één keer bediend worden.’

Alle cadeaux worden op een lange tafel uitgestald. Er staat een tante bij om de bezoekers, die langs de weelde schuifelen, uit te leggen wie de gulle gevers zijn. Ze onthult alle familierelaties tot in de zevende graad.

Zegt ze:

‘Hoe vindt U die zilveren servetring? Mooi zoiets! En de mensen die het hebben gegeven, zijn aangetrouwde achter-achterneven, meer niet.’

Een enkele keer wil er bij de geschenken iets zijn, dat uit de kring der traditie springt.

Is er een Bar Mitzwah-jongen, die zal gaan studeren. Heeft een rijke oom hem een schrijfbureautje geschonken. Een tafel met zo'n hoogopgaand bouwwerkje, vol kastjes en laatjes en deurtjes. Zegt een ignorante vrouw:

'Komiek idee om een Bar Mitzwah jongen een dreswaartje te geven.'

De jongen, die zijn Bar Mitzwah viert, moge onmiskkenbaar het centrum zijn van het feest, in werkelijkheid vieren de ouders het feest voor zichzelf. Ze zouden de eersten zijn om deze waarheid met besliste hardnekkigheid te ontkennen. Maar het menselijk vermogen tot zelfbedrog is groot. Bij ouders van Bar Mitzwah jongens is het onbeperkt. Zullen ze zeggen:

'We zijn trots op onze zoon. Mogen we misschien niet trots wezen?'

Natuurlijk mogen ze dat. Al die vreugde is hun van harte gegund. Tel het aantal gasten. Iedereen is genooïd, die tot hun kennissenkring behoort; dat die kring bijna de hele buurt omvat, bewijst alleen maar, dat ze mensen zijn, die zich in de grote wereld weten te bewegen. Maar wie had kunnen denken, dat alle genodigden de invitatie zouden aannemen? Dat is een onmetelijke eer. Eerst worden alle stoelen bezet; dat zijn er heel wat, want bij de burens zijn extra zitplaatsen geleend. Daarna worden planken over stoelen gelegd. Een beetje ongemakkelijk, maar de hoofdzaak is dat iedereen kan zitten. Het loopt echter zó druk, dat mensen moeten blijven staan.

Op straat houden mensen elkaar aan.

'Niet om het een of ander, maar gaat U misschien naar de Bar Mitzwah van Uw achter-achter-neef?'

‘Nee, ik zal daar niet gaan.’

‘Nou, neem dan van mij een raad aan en loop een straatje om. Het is al zo vol boven, de mensen zitten gewoon in elkaar geschoven net als de eierenlepeltjes in een doosje. De hele wereld is geweest en nog steeds stromen de mensen er naar toe.’

‘Geen wonder. We hebben een grote misphoge moet U rekenen, en dan al hun vrienden; die mensen hebben nou letterlijk alleen maar vrienden.’

‘Ik wil niet roddelen, maar als men zoveel mensen verwacht, maakt men een Bar Mitzwah niet thuis, dan doet men het op een zaal.’

‘Wat ik zeggen wou, bent U zelf al geweest?’

‘Nou ja, nou nee. *Ik* heb die drukte wel zien aankomen. Ik denk: kom, ik ga lekker een beetje vroeg. Toen ik er was, zaten er al mensen, maar toen kon je tenminste nog je handen bewegen als je tegen iemand iets wou zeggen. Ik wil niemand de rekening maken, maar dat feest moet een kapitaal geld kosten. Rode en witte port, en limonade in vier kleuren en van die kleine taartjes in papiertjes, die ze pakkies-voer noemen.’

‘Hebben ze dan geen echte taarten?’

‘Natuurlijk, ik heb niet geteld, maar in het uurtje, dat ik boven was, heb ik zeven taarten zien aansnijden.’

‘Ze hebben jaren voor die Bar Mitzwah gespaard. Dat weet ik uit de eerste hand. Dertien jaar lang hebben ze elke week een half guldentje weggelegd. Gelijk hebben ze, als men maar één zoon heeft en die wordt Bar Mitzwah, zal men zijn laatste hemd verkopen om een rijk man te lijken.’

De ouders hebben zich met voordacht zo opgesteld, dat niemand hen over het hoofd kán zien. Komen de gasten op hen

toe, met twee uitgestoken handen, omdat een mens nou eenmaal geen drie handen heeft.

‘Altijd vreugde. Omijn-we-omijn.’

‘Dank U en dat U er getuige van mag zijn, ik moet U nog wel bedanken voor het prachtige cadeau.’

‘Ach, maak niet zo’n drukte over dat cadeau. Kleinigheid.’

‘Nou, als U dat een kleinigheid noemt, bent U heel wat gewend. Als het minder was geweest, was het ook goed geweest.’

‘Dat weten we wel, maar U moet maar zo rekenen: het is niet alleen een cadeau voor Uw zoon, maar ook een beetje lekowede-ouders.’

De vader van de jarige zit er bij met een gezicht, waar de vreugde op glimt.

‘U hebt een flinke zoon, unbeschrien, zo groot al voor zijn leeftijd.’

‘Eerste klas fabrikaat.’

De moeder hoort de complimentjes. Ze zwijgt. Ze gunt vader die trots. Maar ze is ervan overtuigd, dat zij het is en niemand anders, die vandaag haar zoon, haar oogappel, aan de wereld aflevert. Ze taxeert elk meisje in het gezelschap op geschiktheid voor een eventueel huwelijk. Dat doet ze vandaag niet voor de eerste keer. Van de dag af, dat haar zoon ter wereld kwam, wikte en woog ze al toekomstige levensgezellinnen voor hem. In de Amsterdamse Joodse buurt, waar de bewoners gegrepen zijn door de middelpuntvliedende krachten van de nieuwe tijd, werken tradities na, die duizenden jaren oud zijn.

Toen de jongen, die vandaag zijn dertiende verjaardag viert, nog om de paar uur een schone luier aan moest, zei zijn moeder al tegen de buurvrouw, die een dochttertje had, dat ook niet alleen achter de oren nog niet droog was:

‘Ze schelen maar een paar maanden. Misschien já worden ze later gosen en kalle.’

Dat gekscherende koppelen noemen ze ‘Schidach’ maken.

Elk paar ouders in de buurt gaat gebukt onder de volstrekte zekerheid, dat *zij* het beste de levensgezel voor hun kind kunnen kiezen. Hun alles-omvattende liefde is geenszins vrij van bemoeizucht. Ze hebben de neiging alles voor anderen te willen regelen. Zouden ze hun eigen kinderen dan overslaan? Zelf zijn ze reeds lang vergeten, dat ze zich met hand en tand hebben verzet, toen hun eigen vaders en moeders in dodelijke ernst huwelijksmakelaartje hebben willen spelen. Maar nu ze goed en wel zelf anders zijn, nu hebben *zij* het aan het rechte eind.

Die behoefte om het leven van hun kinderen elke minuut van elke dag te willen besturen, heeft bitter weinig uitstaande met verlangen naar wat men buiten de buurt een ‘goed huwelijk’ pleegt te noemen. Dáár is een goed huwelijk een rijk huwelijk. Wat krijgt de bruid mee? Wat doen de vaders van de bruidegom? Zulke vragen behoeven in de buurt niet te worden gesteld. Ze zijn immers allemaal arme mensen. Als er van een bruid wordt gefluisterd:

‘Nou, als die chassene doet, krijgt ze een inworf mee.’

... bestaat de hele nadan meestentijds uit een spaarbankboekje met een paar honderd gulden erop. Belangrijker is echter, dat het meisje uit ordentelijke ouders is geboren. Ze moet van huis uit een zindelijke woning op prijs stellen. Ze moet niet te lui zijn om elke ochtend stof af te nemen. Ze moet goed kunnen koken. Ze moet huiselijk zijn. Bovendien moet een ondefiniceerbaar verlangen naar moederschap in haar grote vochtige ogen glanzen.

Als ze aan al deze eisen voldoet, ja dán is een spaarbankboekje met een paar honderd gulden een niet te versmaden toegift. Het gaat echter niet in de eerste plaats om het geld zelf. De mensen in de buurt hebben een hekel aan lange verlovingsen.

‘Ze lopen al zo lang met elkaar. Ze moesten zich nu maar gaan verloven en dan gauw trouwen. Met de paar centen, die zij inbrengt, kunnen ze een paar meubeltjes kopen en van alles zes in de linnenkast en verder is hij een goede kostverdiener.’

Het hoge peil van zedelijkheid, dat de buurt kenmerkt, doet de ouders van een dochter met grote zorgvuldigheid elke jongen bestuderen, die binnen haar orbit komt. Soms zeggen ze:

‘Ik zie je nogal dikwijls met die jongen van hiernaast lopen. Wees verstandig en laat je door je moeder raden.’

Dan bedoelt de moeder: laat je *ontraden*.

Maar hoe gaat dat in de nieuwerwetse tijd? De kinderen laten zich door de ouders niets meer zeggen. Zo’n meisje heeft romannetjes gelezen. Op het naaisters-atelier brengen de andere meisjes haar met verhitte praatjes het hoofd op hol. De ouders kunnen ontraden zo dikwijls ze willen, de dochter heeft nu eenmaal haar zinnen op de jongen van hiernaast gezet. Uit.

Zegt de moeder om de zoveel weken zorgelijk tegen de naaste familie:

‘Ik heb aan die jongen van hiernaast geen hekel, maar ik mag hem nou eenmaal niet. Hij gaat mij te vrij met mijn dochter om, wil U wel geloven, dat ik elke keer blij ben als ze haar gordeltje weer aan heeft.’

Zwangerschap voor het huwelijk wordt gevoeld als een zeer kleine schande, die slechts uitgewist kan worden door een snel huwelijk. Deze on-eer komt in de buurt veel zeldzamer voor dan

daarbuiten. Als het huwelijk eenmaal voltrokken is, doet ieder een zijn best de haast van het jonge paar zo snel mogelijk te vergeten. Ongehuwde moeders zijn er nauwelijks.

‘Nou ja, we zijn zelf ook jong geweest en we zullen maar rekenen: als ze niet in kimpet had gemoeten, waren ze misschien nog jaren verloofd geweest en dat is nog veel erger.’

In tegenstelling tot alle andere feesten, is een huwelijk een plechtigheid, waarbij veel wordt gehuild. In de eerste plaats natuurlijk door de mensen, die zich hun eigen chupah herinneren. Toen zaten ze in dezelfde bank in dezelfde synagoge. Ze behoeven de ogen niet te sluiten, want tranen benevelen reeds hun blik. Ze zien weer de gasten van jaren terug. Daar zaten hun eigen vader en moeder. En de rabbijn hield toen zo’n mooie droshe. Zoveel jaar is dat al geleden; in gedachten noemen ze namen van de familieleden die inmiddels gestorven zijn.

Als het glaasje echter vergruizeld is, dat symbolisch herinnert aan de gebrokenheid van de Joodse ziel, zolang de verstrooiing duurt, en als de gasten luide ‘Mazzeltof’ (veel geluk) roepen, eindigt de droefheid subiet. Nu komen de uren der feestvreugde, laat de muzikanten komen. En de beroepskomiek.

Slechts één van de gasten blijft droevig gestemd. De moeder van de bruidegom. Vol feestelijk geluk zit ze temidden der gasten. Haar vreugde is echt, maar ze kan er nu eenmaal niets aan doen, telkens springen haar de tranen in de ogen. Ze denkt aan de dagen, toen hij nog klein en hulpeloos in haar armen lag, aan de pijn, die *zij* heeft gevoeld toen *hij* op de achtste dag van zijn leven werd besneden; ze denkt aan de bloedneus waarmee hij thuiskwam en toen hij troost vond bij háár; ze denkt aan zijn Bar Mitzwah, aan zijn eerste lange broek, aan de eerste keer dat hij met zelf verdiend geld thuiskwam.

Zegt ze snikkend:

‘Ik denk veel te veel. Maar wat kan ik er aan doen?’

Ze heeft gebeden, dat ze zijn bruiloft zou mogen beleven; God heeft haar smekingen gehoord en nu is ze bedroefd. Ze was dankbaar, dat haar zoon zo’n goed en degelijk meisje tot vrouw had gekozen, ze houdt van haar schoondochter alsof het een van haar eigen kinderen is; en nu die háár plaats in het leven van de jongen overneemt, is ze jaloers. Jaloers? God beware haar voor zulke zondige gedachten. Nee, jaloers is ze niet.

Als bruidspaar en gasten de traditionele Maandans zingen op een menuet-melodie van Mozart, danst en zingt ze mee:

‘Juffrouw mag ik met u verkeren

Zal ik u de Maandans leren.

Nee meneer, ik dank u zeer

Maandans is geen mode meer.’

En terwijl ze zingt en danst kan ze haar tranen niet keren. Waarom huilt ze dan? Oók een vraag! Omdat op een bruiloft de moeder van de bruidegom nu eenmaal altijd schreit. Zonder haar tranen zou het huwelijk immers niet volmaakt zijn.

Zodra de trouwdag achter de rug is, weet ze met feilloze zekerheid, dat ze zich om haar pasgetrouwde zoon zeer bezorgd moet maken. De eerste dagen van de wittebroodsweken heeft ze het jonge stel met visites niet lastig gevallen. Maar voordat de eerste week om is, zegt ze ’s morgens tegen haar man:

‘We moesten vanavond maar eens bij onze getrouwde zoon een kop koffie gaan drinken.’

Zegt de man:

‘Kunnen we niet beter nog een paar dagen wachten? Die twee hebben zo lang gewacht totdat ze eindelijk alleen mochten zijn.’

Moppert zij:

‘Nóg langer wachten? Het is al bijna een week geleden, dat ze chassene gedaan hebben.’

Merkwaardig genoeg laat hij zich snel overhalen. Ze verschijnen ’s avonds prompt acht uur in de woning van het jonge stel. Bij de eerste oogopslag ziet de moeder van de bruidegom, dat haar zoon slecht verzorgd wordt. Dat verbaast haar niet. Ze kan niet precies zeggen waar en hoe en op welke wijze hij een slordige indruk maakt, maar zij *weet* het. De jonge vrouw heeft rode ogen alsof ze gehuild heeft. Nog geen week geleden getrouwd, en nou al ruzie. Maar de jonge vrouw legt ongevraagd uit wat er aan de hand is. Zegt ze:

‘Ik heb haringsla gemaakt. De uienlucht is op mijn ogen geslagen.’

Als de moeder even gelegenheid krijgt om haar eigen man een haastig zinnetje toe te fluisteren, zegt ze:

‘Je zoon wordt nou al verwaarloosd.’

Zegt de vader, ook fluisterend:

‘Je beeldt je wat in.’

Gewaarschuwd door zijn vrouw, let vader die avond extra scherp op. In de keuken staat inderdaad een schotel met haringsla. Hij ziet geen enkel spoor van verwaarlozing. Integendeel. Het geeft hem een voldaan gevoel als hij het jonge stel in de keuken ziet trekkebekken, terwijl de melk op het gas staat over te koken.

Later, op weg naar huis, vertelt zijn vrouw hem omstandig wat het scherpziende moederoog aan ongerechtigheden in de woning van het jonge paar heeft ontdekt.

‘Ze is een vrotzak, de borden waren gewassen en gedroogd, maar er zaten strepen op. Dat hoort niet in een zindelijk gezin.

En heb je gezien, dat ze hem een kop koffie met een voetbad heeft gegeven? Schandaal. Als men nog geen week getrouwd is en men vindt het dan al te veel moeite om zijn eigen man een schoon schoteltje onder zijn kop koffie te geven, nou, dan vraag ik alleen maar: hoe zal zijn kop koffie eruit zien als ze hun zilveren bruiloft vieren?

Zegt haar man:

‘Jij als vrouw let natuurlijk in de eerste plaats op de huishoudelijke dingen. Maar toen ik straks even bij ze in de keuken kwam, stonden ze mekaar te slobberen of het schelviskoppen waren.’

Zegt zij:

‘Daar heb je nou precies wat ik bedoel. Vrijen is geen kunst. Dat kan de grootste boerenjongen. Maar een huishouding goed voeren en je man behoorlijk verzorgen; dat is waar ik als vrouw zijnde naar kijk.’

Zegt hij vergoelijkend:

‘Gevrejen moet er ook worden.’

‘Eerst de huishouding, eerst je man; voor vrijen is de nacht; voor alles is een tijd.’

Slechts zelden echter leidt de moederlijke bezorgdheid tot onenigheid met het jonge paar. Zij blijft haar zoon bewaken, op een afstand. Zij blijft steen en been klagen over de schandelijke verwaarlozing, waaraan hij ten prooi is gevallen, maar ze uit haar beklag slechts tegen haar eigen man. Het getrouwde stel merkt zelf van haar jaloerse aandacht niets. Trouwens, de nijdijver maakt spoedig plaats voor eerlijke belangstelling, wanneer de schoondochter haar toevertrouwt, dat er gezinsuitbreiding op komst is.

‘Hoever ben je al?’

‘Over ruim een halfjaar ben ik zo ver.’

‘Dan ben je met een week of tien over de helft.’

Van dat ogenblik af ziet zij eenvoudig niet meer, dat haar zoon slecht geschoren is en dat een knoop aan zijn kleren ontbreekt. Wie haar zou zeggen, dat hij met de verkeerde vrouw is getrouwd, zou ze de ogen uit het hoofd krabben. Haar mateloze behoefte om liefde te schenken heeft een nieuw doelwit gevonden: het kleinkind-op-komst. Ze slaat balen zachte witte wol in. Voortaan wordt ze slechts in breiende staat aangetroffen. Ze prutst sokjes en manteltjes en mutsjes en truitjes, ze haakt een spreitje voor het bedje en nog een spreitje voor het geval de eerste naar de stomerij moet; van zelfgedraaide wollen koordjes frunnikt ze donzen balletjes, in wit, in blauw en in rose, ter versiering van de sokjes, de schoentjes, de spreitjes, de truitjes en de mutsjes van het kind, dat ze kent al maanden voordat het schaap het levenslicht heeft aanschouwd. Al die kleertjes maken haar gemoed week als gelei, haar humeur zoet als honing, haar stem geurig als een bos rozen.

Listig probeert ze aan de weet te komen naar wie het kind zal worden vernoemd. Haar man is het eerst aan de beurt om peetvader te staan. Hij heet Mozes; moet haar kleinkind ook zo heten? In de nieuwerwetse tijd hebben jonge mensen een angst-aan jagende voorkeur voor onbekende voornamen. Dat de oude naam Mozes wordt veranderd in Max, vooruit, dat is te begrijpen, tenslotte is de eerste letter de hoofdzaak. Maar hoe kunnen verstandige ouders een kind, dat eigenlijk Jacob moest heten, Wothan noemen? Dat is geen naam, dat is een vloek, die zo’n onschuldig wicht zijn hele leven moet meetorsen. Zullen ze hem later treiteren, als hij eenmaal groot is.

‘Hoe heet je?’

‘Van mijn achternaam: Mug.’

‘En van je voornaam?’

‘Wothan. Wothan Mug.’

Van zwangerschap en bevalling weet ze meer dan alle dokters, vroedvrouwen en bakers bij elkaar. Ze is zeer kwistig met het verspreiden van die kennis. Daarbij botst haar deskundigheid echter tegen die van de andere schoonmoeder, de verhouding is hartelijk doch koel.

Naarmate de dag van de bevalling dichterbij komt, worden de twee schoonmoeders zenuwachtiger. De een, omdat het tenslotte háár dochter is, die straks in arbeid zal liggen, de andere omdat het per saldo de zoon van háár zoon is, die op het punt staat geboren te worden. Want dat het een jongetje zal zijn, dáaraan twijfelt ze geen seconde. Ze heeft niets tegen meisjes, in het geheel niets hoor, maar de eerste behoort een jongetje te zijn, zo is de wereld nu eenmaal geschapen. Mocht het kind, in strijd met alle wetten en regels, toch een meisje zijn, dan zal ze het kind geen millimeter minder verwennen en bederven.

God zij geloofd en gedankt, het wórdt een jongetje. Als op de achtste dag het huis vol is van mensen, die de plechtige besnijdenis komen bijwonen, zit de moeder van de echtgenoot, de grootmoeder van de besnedene, alweer in het midden van het feestgedruis.

‘Feliciteer U, altijd vreugde.’

‘Dank U, en dat U zijn chupah-dag mag beleven.’

‘Omijn!’

Precies als op de dag van de bruiloft. Maar, vreemd, vandaag komen er geen tranen. Zegt ze fluisterend tegen haar man:

‘Gijn. Ik heb het gevoel, dat onze zoon vandaag eigenlijk pas trouwt.’

‘Met een vrouw, die de kopjes niet goed schoonmaakt en haar man verwaarloost.’

Antwoordt zij vinnig:

‘Je moet niet zo op alles letten. Ze is een goede vrouw voor je zoon... en als je zo precies kijkt, nou, dan is er op *jou* ook nog heel wat aan te merken. Ik zal in 't vervolg een beetje meer op jou moeten gaan letten.’

KOSTVERDIENERS

Een kleermaker had me gevraagd bij hem in zijn atelier te komen, perceel nummer zoveel aan de Nieuwe Achtergracht.

'Je gaat een lange gang door. Dan loop je een ijzeren trap op naar twee hoog, weer een gangetje in en dan sta je voor de deur. Je kunt niet missen.'

Maar ik miste het wel. Want eenmaal in de lange gang raakte ik volkomen de kluts kwijt. De geur van die oude fabriek dreef de bedendaagse werkelijkheid op de vlucht. De verwarring was trouwens al begonnen toen ik voor het perceel stond.

Ik hoorde mezelf hardop zeggen:

'Verrek, dat is de oude fabriek van vader.'

Na zoveel lange jaren hing binnen de muren nog de zinnelijk zoete lucht van machine-olie, drijfriemen en zweet.

Geuren wekken krachtige associaties. Ze bedwelmen. Ze roepen visioenen op.

'Wat doet jouw vader?'

'Oh, die? Die werkt aan de kaai.'

'Mijn vader werkt lekker in 't vak.'

Kinderen pochen graag op hun ouders.

't Vak, dat woord omvat alle beroepen van de uitgebreide diamantindustrie. Twintigduizend diamantbewerkers in een stad van een goede zeventhonderdduizend zielen. Ongerekend de belendende professies, de schijvenschuurders, de vervaardigers van gereedschappen, de winkeltjes, die boezeroentjes verkopen, en verder de uitgebreide middenstand, die van en door het vak leeft.

De kinderen kennen de groepstaal van het vak. Komt vader thuis:

‘Van het personeel naast ons krijgt de helft gedaan.’

Dan weten ze: er zijn mensen ontslagen.

Het verrast hen geenszins wanneer moeder op een dag zegt:

‘We moeten een beetje minizjeren met dit en dat, vader heeft áf.’

Zeggen de kinderen tegen hun vriendjes:

‘Mijn vader heeft áf.’

‘Mijn vader heeft nog werk.’

Voor die diamantbewerkerswereld heeft het verbum ‘werken’ slechts één betekenis. Zwoegen, sloven, slaven, sjouwen, sappelen kun je in elk ander beroep. Werken doe je alleen maar in ’t vak.

Loopt een werkeloze diamantbewerker op een dag langs de Handelskade. Ziet hij een andere werkeloze slijper met een baal suiker van vijftig kilo op zijn nek, doodop van ’t ploeteren, uit het ruim van een schip naar boven klimmen. Vraagt hij:

‘Werk je niet?’

De kinderen krijgen thuis spelenderwijs onderricht. Van appelen maken vaders sluit-appelen: ze zigzaggen de twee helften van elkander en laten daarna zien hoe die weer netjes in elkaar sluiten. Dat doen alle vaders in alle gezinnen overal ter wereld, waar ster-appeltjes worden gegeten. Maar de diamantslijper vindt het maken van sluitappelen ver beneden zijn stand. Hij kan geen peer voor zijn kinderen schillen of hij maakt er een briljantje van. Eerst gaat de schil er vliedun vanaf.

‘Als het steentje in het snijden teveel verliest, kan de baas zich verhangen.’

De peer heeft nu een mooie gladde zuivere vorm.

‘Zo... en nou eerst het tafeltje.’

De peer-diamant krijgt een glad bovenvlak.

‘En nou de baseeltjes, en hier, dat zijn de paviljoentjes. Zo, nou is het steentje in de rondist. Briljanderen moeten jullie ook leren. Kijk, en nou komen er hier... ai, je hebt het te veel gegeven, zie je wel, je had een kletje moeten late liggen, nou heb je het steentje verknokt.’

Baseeltjes, paviljoentjes en kletjes... voor de leek zijn het allemaal vlakjes aan de diamant, maar de kinderen herkennen ze onmiddellijk. Een steentje verknokken betekent, dat een of meer van de vier en zestig vakjes niet precies van gelijke grootte is en niet in een ingewikkelde wiskundige verhouding ligt, zodat het licht, dat door de niet meer loepzuivere steen valt, niet op de fraaiste manier kan worden gebroken. Een steentje verknokken is het ergste wat een mens kan overkomen. ‘Vader, mag ik het opnieuw proberen. Snijden we de helft van de peer af. Maken we het steentje een beetje kleiner.’

‘Ja, jij hebt makkelijk smoezen. Zal je de baas horen. Meer dan de helft verlies, alleen maar omdat meneer heeft zitten morsen.’

De kinderen nemen ook de overdrachtelijke betekenis der typische vakuitdrukkingen in hun taal over.

‘De meester heeft dat jongetje van Moppes naast me in de bank gezet. Hij is niet helemaal uit de rondist.’

Dat betekent, dat het ventje een tikkeltje aan de achterlijke kant is, want een steen, die nog niet uit de rondist is, is half af.

‘De buurvrouw heeft me willen uithoren, maar ik heb haar afgebriljandeerd.’

‘Heel goed, dat mens ook altijd met haar scherpe tong van serie zeven.’

Serie zeven, dat is de aanduiding in de bondsadministratie voor de roosjessnijdster; die hebben, soms onverdiend, de reputatie van snibbighe venijnigheid.

Ze mogen dan in één bond eendrachtiglijk verenigd zijn, al die diamantbewerkeren, er bestaan wel degelijk verschillen van stand en aanzien tussen de verschillende categorieën. De kloverson vormen een kleine selecte groep. Ze verdienen veel geld. Ze voelen zich mijlenver boven het gepeupel verheven. Ze worden met hun kapsonen danig gehoond.

‘Wij kloverson vormen de elite.’

‘Elite? Isra-elite zal je bedoelen.’

De fabrieken zijn voornamelijk bevolkt met slijpers en verstellerson. De slijpers zetten de zware tangen met de loden dop, waarin de diamant is vastgesmolten, op de sneldraaiende schijf.

Klagen ze:

‘Ik heb nou een partijtje op, daar krijgt een mens de gilzenuwen van.’

‘Zet dan een paar loodjes er bij.’

‘Ik zou je bedanken. Als ik het steentje verknok is het te laat.’

‘Ik heb precies dezelfde tsores en wijtik. Zal ik je eens wat vertellen? Die versteller van ons is een beheime.’

Beheime is het enkelvoud van behemoth, dat vee betekent. De versteller kan, bij wijze van spreken, de verdiensten van een slijper maken of kraken. Een versteller bedient een aantal slijpers. Telkens als weer één van de vierenzestig piepkleine vlakjes wiskunstig zuiver op de goede plaats ligt, krijgt hij de loden dop terug. Op zijn gasvlammetje maakt hij het soldeer week. Dan verzet hij het steentje zó, dat het volgende vlakje er weer

bij geslepen kan worden. Slijpers zijn spoedig geneigd de versteller de schuld van alles te geven.

De slijpers zitten met hun rug naar het licht. De verstellers staan met hun gezicht naar het licht gekeerd aan de raamkant. De lange rij slijpers-ruggen vormt de ene kant van een smal looppad, de rij verstellersruggen de andere kant.

De slijpers noemen de verstellers honend: de windenvangers.

Zeggen ze:

‘Heb jullie in de krant gelezen? Bij het honderdjarig bestaan van de Nederlandse onafhankelijkheid komt er een grote allegorische optocht.’

De slijpers-naast-án worden met een knipoogje gewaarschuwd dat er een dol-partij op komst is. Ze zijn onmiddellijk in.

‘Zal wel een mooie optocht worden. Ga je ook kijken?’

Die vraag is tot de versteller gericht.

‘Weet ik nog niet.’

‘t Wordt een pracht van een optocht. Eerst komt de burgemeester in een steek en een open kalesj, dan komen acht herauten te paard met van die toeters waarmee ze muziek maken. En dan komen acht verstellers.’

‘Waarom acht verstellers?’

‘Nou, d’r zijn toch acht paarden. De verstellers lopen vlak achter de paarden.’

De versteller bemerkt opeens, dat ze bezig zijn hem in te voeren. Hij zwijgt abrupt.

Maar de anderen gaan verder:

‘Waarom moeten de verstellers vlak achter de paarden lopen?’

‘Nou ja, windenvangers moeten er ook wezen.’

De onversneden slijpersgijn is zelden subtiel en meestal zeer boertig; maar ze bezit een ondefinieerbaar esprit, slechts waar-

neembaar voor degenen, die de atmosfeer van dit wereldje van binnenuit hebben ondergaan. Ze wordt beheerst door een overweldigende vreugde in de genoegens van het goede leven. Het dollen en invoeren is een kinderlijk ravotten op verstandelijk terrein.

Slijpers beweren, ten onrechte voor het overige, dat verstellers slechts tot óngijn bekwaam zijn. Koperen centen op het verstellichtje gloeiend heet maken en dan uit het venster werpen, de eerlijke vinder kan op een goede beloning en een paar brandblaren rekenen, dát is verstellers-óngijn!

De kinderen komen dikwijls in de fabriek.

Zegt moeder tussen de middag:

‘Als je je brood op hebt, moet je even naar het fabriek lopen. Ik heb een lekker pannetje gebakken aardappelen voor vader.’

De aardappeltjes worden op het verstellichtje opgewarmd. Lekkerbekken krijgen niet alleen gebakken aardappelen gestuurd, maar ook gestoofde koeienmaag, uienvlees of gekookte vis. Dan ruikt de hele fabriekszaal naar de zendboden der liefde. In de prikkelende etenslucht groeien de criminele instincten als komkommers tijdens een onweer. Als de eigenaar van de prak zijn waakzaamheid even laat verslappen, gapt iedereen een hap lekkers uit zijn pannetje.

‘Wat sjat dat nou, één hap? Je hebt een pan vol.’

‘Dertig man één hap, dat is genoeg voor een heel weeshuis.’

Is er een versteller, die een pannetje dikke snert op zijn lichtje heeft staan. Moet hij even op kantoor bij de baas komen. Is hij een mannetje, dat nadenkt, een man met nagedachtenis, zoals dat heet. Legt hij bij zijn lekkers een briefje:

‘Niet van eten. Ik heb er in gespuugd.’
Als hij terugkomt staat op het papiertje:
‘Wij ook.’

De eendracht tussen slijpers en verstellers keert echter snel weer, wanneer ze samen zingen. Ze zijn verzot op muziek. Geen opera-voorstelling slaan ze over. Ze kennen alle aria's uit het hoofd. Maar als het gehele repertoire van de Italianen is uitgeput, komen de slijpersliedjes aan de beurt. Eén zingt een couplet in solo. Het refrein heffen ze samen aan. De oertekst is meestal in een tingel-tangel geboren. Componist noch librettoschrijver zullen hun werk echter herkennen. In de fabriek krij-gen woorden en muziek een nieuwe sfeer.

De slijpersgijn moge meestentijds eerder pret dan humor tot vader hebben, de woordspelingen zullen de eeuwen trotseren. Als in de kranten staat, dat de vulkanen op Java weer eens gloeiende lava spuwen, zegt een werkeloze slijper:
‘Heb je gelezen, de Merapi werkt weer.’
Zegt een andere slijper, die ook op de bikkels staat:
‘Die Portugezen zijn altijd zulke stink-bemazzels.’

Bij hen is het vermogen tot zelfspot, die typische eigenschap der Joden-in-de-verstrooiing, tot groteske afmetingen gegroeid. Ze weten afstand te nemen van hun eigen onhebbelijkheden en eigenaardigheden. Hun overbruisende levenslust heeft aan het plagen van elkander niet genoeg. De kooplieden, die met koffertjes handelswaar langs de slijpersmolens venten, moeten er tegen kunnen dat ze in 't ootje worden genomen, anders heeft hun negotie geen schijn of schaduw van kans. Maar de plagerijen zijn nooit wreed. Ze zijn zelden vrolijk ten koste

van een ander. Zeggen ze zelf: 'Echte gijn doet geen pijn.' Trouwens, die kooplieden hebben tegen geplaag een weerstand van gewapend beton. Ze plagen even goedmoedig terug. Een snedig antwoord van een marskramer vindt snel de weg langs alle slijperijen in de hele stad.

'Heb je gehoord van Jacoppie?'

'Welke Jacoppie?'

'Die met zo'n koffer langs de fabrieken gaat.'

'Oh, die? Nee, ik heb niks gehoord. Wat is er met hem?'

'Hij komt verleden week op de fabriek van Boas. Zegt hij tegen een slijper: 'Moet U niks van me kopen?' Zegt die slijper: 'Nee, ik heb niks nodig.' Zegt Jacoppie: 'Moet U geen veters hebben?' Zegt die slijper: 'Nee, ik ben geen veteraan.' Zegt Jacoppie weer: 'Neemt U dan een brief spelden mee naar huis voor Uw vrouw.' Zegt die slijper: 'Mijn Sore heeft thuis een pakhuis vol met spelden.' Affijn, Jacoppie blijft maar aanhouden: hebt U dit niet nodig en hebt U dat niet nodig? Zegt die slijper eindelijk: 'Ik heb verschrikkelijke last van mijn darmen, heb je daar misschien iets voor?' Zegt Jacoppie: 'Nee, maar ik heb wel een das te koop, die d'r prachtig bij kleurt.'

Met al hun geplaag zijn ze echter zó op elkaar gesteld, dat ze zelfs op de vrije zaterdag elkanders gezelschap niet kunnen missen. In de ochtend van de Sabbath gaan de mannen kuieren. In groepjes van vier of zes. Nooit alleen. En waar gaan ze dan naar toe? Naar de kop van de Handelskade. Daar zien ze de boten vertrekken. Dat boeit hen ongemeen. De bootjes naar Londen, de schepen van de Nederland, die ze kortweg 'de Suez-boten' heten.

Komt een mannetje op zaterdagmiddag véél te laat thuis. De gestoofde vis staat al uren op de kachel te sudderen. Iedereen is ongerust. Waar blijft vader?

Hoort moeder hem beneden aan de trap. De ongerustheid en de bevrijding van de angst geven haar woorden ongewone kracht en volgorde. Roept ze vertwijfeld:

‘Waar ben je zo lang gebleven gezeten geweest?’

Roept vader, bewogen door zoveel originele rhetorica, met dezelfde spanning terug:

‘Nou, maak maar niet zo’n drukte. Ik ben de Jujubesboten weg wezen zien gaan staan kijken.’

Het vaste raakpunt van hun spot zijn de boodschappenlopers en de leerjongens. De lopers, vaak niet geheel valide mannen, zijn in dienst van het personeel. Ze krijgen van elke slijper en elke versteller een vaste wekelijkse beloning. Als tegenprestatie sjouwt zo’n loper de hele week, dag-in, dag-uit langs winkeltjes in de buurt. Hij doet boodschapjes. Hij koopt wat zijn werkgevers menen nodig te hebben.

‘Jonas, mijn vrouw heeft gevraagd of ik zes zakdoeken voor haar meeneem. Als je straks de straat op gaat, koop ze even voor me in ‘De Zon’.

‘Jonas, help me morgen herinneren, dat overmorgen mijn bruiloft jarig is. Als ik het vergeet, heb ik de hele week geen leven bij mijn Naatje.’

‘Jonas, als je straks wat bij de thee gaat halen, ik moet geen botterbolussen meer. Ik heb ze tégen gegeten. Geef mij maar voor de verandering een gewoon taartje.’

De loper noteert alle bestellingen in zijn hoofd. Hij vergeet nooit iets. Maar hij heeft altijd haast. Als hij op een keer struikelt en van de trap rolt, zeggen de slijpers:

‘De koningin komt zeker vandaag, de looper ligt op de stoep.’

Minder gemakkelijk dan de lopers zijn de leerjongens. Die zitten aan de andere kant van de slijpmolen. Ze leren het vak, goed en grondig. Maar als de looper ziek, of als het personeel te gierig is om een vaste man voor de boodschappen in dienst te nemen, dan moeten de leerjongens er voor elk wissewasje tussenuit. Ze wreken zich, door nu en dan opzettelijk een boodschap verkeerd te doen. Maar opgenomen in de geest van goedlachse gijn, zorgen ze ervoor, dat hun wraak altijd de lachlust prikkelt. ‘Ik ben kwaad op je.’

‘Moet U er niet bij lachen. Wie lacht, verliest.’

Wordt een leerjongen eruit gestuurd om voor tien man gemberbolussen te halen. Zegt zijn baas:

‘Hier heb je van mij twee dubbeltjes. Een voor mijn eigen bolus, en een dubbeltje voor een bolusje voor jou.’

Komt de jongen later terug, lekker kauwend en smikkelend. Zegt hij:

‘Ze hadden er nog maar één. Hier is de gulden terug.’

Is er op een avond een opvoering van een beroemde opera door een vermaard gezelschap uit Italië. Zegt een wanstaltig dikke slijper tegen zijn leerjongen:

‘Ga jij even naar Carré en haal twee plaatsen voor me.’

‘Twee? Gaat Uw vrouw zeker mee?’

‘Nee, ik ga alleen, maar ik wil vanavond nou ’s echt lekker breeduit en royaal zitten.’

En laat die slijper nou die avond merken, dat de wraakgierige jongen wel twee plaatsen heeft gekocht, maar dat die achter elkaar liggen.

Zulke brutale chutzpahponems van leerjongens worden echter juist vanwege hun vrijmoedigheden hooglijk gewaardeerd.

De diamantbewerkers bezitten een ruim gevoel voor humor. Ze lachen snel. Ze nemen anderen goedmoedig in het ootje. Hoe zouden ze dan kwaad kunnen worden wanneer ze zelf eens een keer voor de gek worden gehouden?

‘Zo’n leerjongen. ’t Is een brutale aap, maar hij heeft gijn.’

Misschien zijn ze tegenover de begijnte leerjongens zo tolerant omdat ze in de baldadige knapen zichzelf herkennen, zoals ze waren, lang geleden, toen ze nog geen kinderen hadden, die moeten dóórleren, en geen vrouw, die geld nodig heeft voor de huishouding. Zo’n leerjongen wordt ’t vak onderwezen, maar veel eerder krijgt hij onderricht in zwemmen in diep water. Na een paar jaar voelt hij zich als een vis. Op het droge kan hij niet leven. Daarom keren alle slijpers vroeg of laat tot het vak terug, ook al hebben ze een jaar op de keien gestaan.

‘t Is een rot-vak, maar alleen als je er niet verliefd op bent, krijg je het een hekel.’

Het milde menselijke klimaat van de slijperij verwarmt een brede golfstroom van mededogen, die duizenden ver buiten het vak omspoelt. Ze geven royaal en geregeld voor het koperen-stelen-fonds van Ome Jan van Zutphen. Als een ramp een gezin in de buurt treft gaan de mensen met lijsten rond. De slijpers tekenen in voor royale bedragen. De inzameling voor het Sinterklaasfeest van de Onderwijzersbond, de bedelpartij voor het Vacantie-Kinderfeest van meester Ploeger. Als elders in de stad voor een gulden wordt getekend, zetten zij op de lijsten: ‘N.N. tien gulden.’

Vraagt zo’n onderwijzeresje, dat parmantig tussen de molens en de verstellers doortrippelt:

‘N.N., wat betekent dat?’

Grinniken de slijpers:

‘N.N.? Enne... enne... als je me ziet zal je me wel kennen.’

Dollend proberen ze een afspraakje met het wezentje te maken, maar ze zouden zich doodschrikken als het meisje erop in ging. Het is dit mededogen, dat de slijperijen wagenwijd openzet voor het leed en de strijd in de grote wereld buiten. Als ze verdienen, verdienen ze goed. Als ze werkeloos zijn, ervaren ze de eeuwenoude wijsheid, dat de wereld een Turkse schommel is, vandaag ben je boven en morgen lig je in de goot. Daarom bekijken ze hun werkgevers met gevoelens van gelijkheid, al redevoeren ze in politieke debatten over de onverzoenlijkheid van de klassenstrijd. De herinnering aan de gouden Kaapse tijd van het einde der vorige eeuw is langzaamaan verbleekt. De diamanthandel bestaat van de weelde der rijke mensen, die hun vriendinnen kostbare briljanten cadeau doen als geschenk, en hun echtgenoten edelstenen omhangen als een belegging. Het geringste zuchtje in de conjunctuur in de grote wereld kan het vak geselen als een orkaan. Wie vandaag juwelier is, loopt kans morgen straat-arm te zijn. Wie vandaag voor kantoor werkt als loon-diamantair, of wie ‘eigen werk’ maakt, kan overmorgen als een van de twintigduizend loonarbeiders knecht moeten spelen. Ze lijden daardoor aan precies het tegenovergestelde van de gouddelverskoorts. Vrijwel niemand gelooft, dat hij nog eens schatrijk zal worden; maar wie hoog te paard zit, moet erop bedacht zijn, dat hij plotseling ridder te voet kan worden. Die eeuwenoude gevoelens van onzekerheid heeft de bond weten om te smeden tot hechte solidariteit. Ze worden versterkt door een onlesbare dorst naar rechtvaardigheid. Als de sigarenmakers staken, zorgen de slijpers, dat de ondersteu-

ning betaald kan worden. Als de transportarbeiders door de hardvochtige reders worden uitgesloten, zeggen de slijpers tegen elkaar:

‘Al moeten we een jaar lang elke week betalen tot we blauw zien, de havenbaronnen kunnen de zenuwen krijgen.’

Het gezang in de zalen is verstomd. De slijpers zijn weg, de verstellers zijn verdwenen, de lopers, de leerjongens, de bazen, de meesterknechts, wég. Alles is weg. Zelfs de machtige bond is door de grondzeeën verzvolgen: hij leek voor de eeuwen geschapen.

Alleen de geur van olie en drijfriemen, het penetrante aroma van menselijk leven hangt nog tussen de muren; en ook die verpluchtigt. De weelde en overdaad van gisteren liggen vandaag op de kar van de voddeman.

Napoleon voerde de Burgerlijke Stand in ook voor de Joden. Maar velen torsten patronymics met zich mee door het zware leven. Dat is een geleerd woord voor een ongeleerde zaak: de Joden stonden bekend als zonen van hun vader. Mozes zoon van Izak. Moshe ben Jitzrak, Avrom ben Shimme ben Ari ben Nehemia. Zulke Joodse namen waren de heren van het Stadhuis te moeilijk. Moesten de bewoners van Uylenburgh en Vlooyenburgh en Valckenburgh naar de secretarie komen.

‘Wie ben jij?’

‘Shmoel, de visschoonmaker.’

‘Goed, in het vervolg heet jij: Samuel Visschoonmaker.’

Zo zijn bizarre namen in de wereld gekomen. Visschraper, Grom, Kuit, Tafelkruier, Uienkruier, Augurkiesman, Konsteenaar, de Hond, de Kadt, Muis, Boef, Aardewerk, Porcelain, Paardje.

In die lange rij wachtenden was het aantal clowns onevenredig groot. Die staken de draak met de ambtenaren.

‘En jij?’

‘Ik ben zelden thuis.’

‘Schrijf op: Mozes Zeldenthuis.’

‘En wie ben jij?’

‘Ik? Ik ben de goeie...’

‘Schrijf op: Jacob de Goeie.’

Ze dachten de gek te steken met de ambtenaar; in werkelijkheid belastten ze zichzelf en hun nakomelingen tot in het zevenenzeventigste geslacht met onmogelijke namen. Maar pluis alle namen na, de naam: Voddeman is er niet bij. Noch de naam Lorreman of Beneman. Conclusie: in de tijd van Napoleon was ’t zo’n sof, dat er zelfs voor de voddeman geen droog brood te verdienen viel.

Voddeman is trouwens geen beroep of een branche van handel. Geen enkele jongen zegt tegen zijn vader en moeder:

‘Als ik groot ben, word ik vodde- en beneman.’

Voddemannetjes worden niet geboren. Ze worden gemaakt. Door de conjunctuur. Als in de normale beroepen geen werk meer is, zoeken de werkelozen elders een droog stuk brood. In de winter gaan ze sneeuw ruimen. ’s Zomers pakken ze een kar met negotie. De avonturiers echter begeven zich in de lompenhandel, ongeacht het jaargetijde. Een paar vaste voddemannetjes zijn er wel. Die hebben zich gespecialiseerd. Een maakt de bijzondere aard van zijn commerciële belangstelling op luide toon bekend, terwijl hij zijn kar door de straten duwt:

‘Wie heeft er nog ouwe nikkel thee- of koffiepotten?’

Hij wordt er echter van verdacht ook belangstelling te koeste-

ren voor andere artikelen. Als de koffie- en theepottenmarkt krap is, moet hij met alles tevreden kunnen zijn. De thee- en koffiepottenman komt in de hele stad, want nikkel is niet gebonden aan de religie.

Er zijn echter voddemannetjes, die de Joodse buurten opzettelijk en weloverwogen vermijden.

‘Wie heeft er nog haze- of konijnevelen?’

Hazen en konijnen mogen de Joden niet eten. (Hazen hebben geen gespleten hoeven en konijnen hebben geen schubben.) De Joodse voddemannetjes mijden dus de hazen- en konijnenbranche. Ze raken liever een gloeiend ijzer aan dan de emballage waarin een haas of konijn tijdens het leven heeft rondgedarteld. Ze verspreiden boosaardige geruchten omtrent de wijze, waarop de vellemannetjes tussen januari en december aan de kost komen. ‘Ze meppen katten.’

Kattenmeppers zijn lieden, die met een gonjezak, een knuppel en een stuk worst krolse katten op gewelddadige wijze van hun hormonale perikelen verlossen; de huidjes nemen ze mee als honorarium.

Omdat in geen enkel ander beroep zo dikwijls en zo langdurig werkeloosheid heerst, zijn de meeste incidentele voddemannetjes eigenlijk beoefenaren van de diamant-industrie, dat weeldevak!

Van de briljanten naar de vodden... het is méér dan een stapje. Het is een lange, lange weg met een ontelbaar aantal stappen achter de kar. De voddeman heeft zijn eigen melodie.

‘Voddééééé...’

Dertig tellen rust.

‘Voddééééé...’

Hij vermeldt het artikel 'benen' slechts zelden. In de eerste plaats brengen beenderen niets op, omdat de lijmfabrieken hoe langer hoe meer kunstlijm maken, bovendien stinken benen een betere zaak waardig en tenslotte trekken ze een optocht van vliegen aan, die de kar begeleidt van straat tot straat, van wijk tot wijk, de hele lange dag door.

Zegt de voddeman:

'Vóór half elf verdien je geen cent in de beste haven niet.'

De haven is zijn vaknaam voor: wijk.

Tegen vier uur is voor hem de dag van venten ten einde. Dan komen de kinderen uit school. De moedertjes hebben het te druk. Bovendien hoeft het grut niet te weten, dat moeder de oude schoenen van vader heeft verkwanseld. Kleine potjes met zulke oren en zulke monden. Vader heeft die oude schoenen weliswaar al in geen jaren gedragen, maar hoe gaan die dingen? Zodra hij van de kinderen hoort, dat moeder ze heeft verruild voor centjes, gaat hij zijn trappertjes missen.

Tegen vier uur moet de voddeman trouwens op het Waterlooplein bij de Blauwbrug zijn. Daar is: de beurs. Kledingstukken, die door mensen zijn afgedankt, kunnen voor andere mensen een geschenk uit de tweedehandshemel betekenen. Van één afgedragen jurk zijn licht twee kinderjurkjes te prutsen. Dáár schuilt een stukje van de verdienste voor de voddeman. En dan zijn er de opkopers. Op hen steunt eigenlijk de hele handel. Zij lopen met een tiet bankbiljetten rond. Ze kopen links en rechts. Oude meubelen. Oude kleren, die zelfs bij de armste huismoe-
ders niet in tel zijn. Alles en alles!

'Waarom koop je die rotzooi, baas?'

'Ik weet er misschien nog wel een gaatje voor.'

De Gooise Stoomtram, bijgenaamd: de Gooise Moordenaar

Het andere 'eindpunt' van de buurt: Het Weesperpoortstation (boven)
Remise van de Gooise Stoomtram aan de Middenweg (onder)

Dat gaatje is meestal een enorm pakhuis. De lompen liggen er in broeierige hopen te wachten op de schuit van de papierfabriek. De wrakke meubelen en portretlijstjes verhuizen vroeg of laat naar de kleine ateliertjes, waar ze echt antiek maken en liever wormstekig hout verwerken dan gaaf eiken. En de kleren? Die worden gesorteerd volgens een code, die slechts voor een kleine kaste van ingewijden begrijpelijk is. Vervolgens worden ze in kisten gepakt. Die gaan naar Afrika. Naar de zwartjes. In de Kameroen vragen de klanten niet naar kwaliteit. Gaten en winkelhaken zijn in dat warme klimaat lekker luchtig. Hoe kleuriger zo'n voddencostuum, hoe hoger het daar in de markt ligt.

De voddemannetjes duwen hun gammele karretjes door de straten van Amsterdam, de eindeloze straten, de haveloze handelswaar; maar de koopmannetjes zijn niet moedeloos. Een lorreman zonder een ongemotiveerde, maar oersterke blijmoedigheid kan beter achter de kachel blijven hokken.

‘Vodde...’

Als hij een van zijn lor- en lotgenoten ontmoet, zegt hij:

‘Al in geen zeven weken heb ik een rooie cent verdiend.’

‘Waarom blijf je dan niet thuis?’

‘Men kan nooit weten. Misschien já heb ik vandaag een metsieje.’

Een metsieje is een vondst.

Ze zijn eigenlijk met gouddeleverskoorts geïnfecteerd, alleen, als zij een rijke ader vinden, zijn ze tevreden met lompen en oude nikkelen thee- en koffiepotten.

Zegt een voddeman:

‘De voddendar is een broodwinning, dáár niet van, maar je moet al tevreden wezen als ’t droog brood is, pekelflees is er niet op.’

De eenvoudige mensen van destijds droomden van een hap-en-een-snap in een broodjes-met-vlees-winkel: het toppunt van overdaad. Misschien komt een of andere professor over een paar honderd jaar nog eens op het lumineuze denkbeeld een van zijn studenten terug te sarren met de opdracht: 'Schrijf eens een dissertatie over het ontstaan en de verbreiding van winkeltjes, waar ze in het begin van de twintigste eeuw broodjes met gezouten runderborst over de toonbank verkochten.' Die veronderstelling is niet zo absurd. Er bestaat immers al een boek over de eet- en drinkgewoonten in de zestiende eeuw: en wie op het geveerde linnen in het Rijksmuseum ziet, hoe de behaarde en besnorde schutters van destijds hebben gemaaltijd, vergeet, dat die vreetzakken hebben lief en kiespijn gehad, en dat ook hun biografie kan worden samengevat in de beroemde zin: ze werden geboren, ze leden en ze stierven...

In de broodjes-met-vleeswinkel snijdt een rondom overbloezen-de man in een witte jas mager pekelvlees in vliedunne plakjes, die hij tussen een al dan niet knappend fijntje van vers brood legt, zó, dat de plakken vlees als royale overgordijnen aan alle kanten omlaag hangen.

Dat is dan een broodje gewóón.

Een variant erop is een broodje half-om. Dat is een gemengd huwelijk tussen gekookte lever en vlees, samengebonden door brood, en, zoals het in een hachelijke echtverbintenis behoort, extra pikant gemaakt met een kwak mosterd. Zuidema, in de Warmoesstraat naast Kras, is beroemd door een bijzondere specialiteit, die dan ook zeer toepasselijk 'broodje Zuidema' heet. Het is een mészalliance tussen pekervlees en grove worst. Tussen runderborst en runderworst moge dan een gemeenschap des vlezes bestaan, de kruising Zuidema is slechts door geofende liefhebbers hogelijk te waarderen.

Elke eetwinkel bouwt zijn reputatie op zijn bijzondere lokspijs en klokspijs. Cohen in de Damstraat bezit het geheime recept van gebakken schelviskuitjes. Het hele jaar door slijt hij broodjes met vlezen in allerlei vormen en concocties, maar als het najaar op de kalender verschijnt, gaat het propere winkeltje geuren naar gebakken schelviskuitjes. Het geheim van het recept schuilt voornamelijk in de kleinheid der kuitbroekjes. Zegt meneer Cohen met kennerstrots:

‘Hoe kleiner het kuitje, hoe fijner het visje’.

Hij kookt de piepkleine brokjes eerst, net tegen gaar aan, laat ze goed koud worden en bakt ze daarna in boter. Ze worden gloeiend heet uit de pan tussen fijntjes gegeten.

Zit een man in de winkel van Cohen schelviskuitjes te verzwelgen.

‘Geef me nog een broodje kuitjes.’

Hij eet vijf broodjes, of tien of honderd, het is zonder dubbele boekhouding niet meer bij te houden. De man is een kuitjesafgrond, bodemloos. Hij maakt zijn vest los.

‘Geef me nog een broodje kuitjes.’

Hij maakt de bovenste knopen van zijn broek los.

‘Geef me nog een broodje kuitjes.’

Hij is nu in het euphorische stadium aangeland. Hij gaat prinsheerlijk zitten boeren.

Zegt meneer Cohen verontwaardigd:

‘Meneer, zoiets kunt U toch ook niet bij Americain op het Leidseplein doen.’

Zegt het mannetje tussen twee oprispingen in:

‘Om U de waarheid te zeggen, *heb* ik het gedaan bij Americain op het Leidseplein en weet U wat ze toen tegen me hebben gezegd? Dat moet je bij Cohen in de Damstraat doen.’

De kenners weten waar ze voor de speciale dingen moeten zijn. Bij De Haas zijn de broodjes warm kalfsvlees het lekkerst als ze in de vette jus worden gedompeld.

Zegt een klant:

‘Juffrouw, wilt U mijn broodje kalfsvlees niet één keer maar twee keer in de zjuu dopen?’

Zegt de blonde winkeljuffrouw:

‘U bent geen jechoede, U bent een wederdoper.’

De worst in al die winkeltjes is van een samenstelling, die aan de Joodse wijk gebonden is. Los en grof, volgestopt met puur rundvlees, pittig gekruid met piment en in eerste kwaliteit eikenmot gerookt. Er is vette worst, middelsoort worst en magere worst, eigenlijk gemalen gerookte biefstuk in een foe-draaltje.

De Joodse winkeltjes, die niet strikt kosher onder het strenge toezicht van rabinaat staan, specialiseren verder in een soort gebak, dat het midden houdt tussen ambrosia en botercake. Het heet ‘kauliesj’ en wordt tussen twee dikke lagen boter genomen. Vette boterkoek tussen een kadetje komt de hemelse spijs ook zeer nabij.

De exploitant van de nering en zijn personeel staan achter de toonbank. De hele dag hebben zij schoonzicht op smakkende, vettige lippen, op kauwende monden, op malende knarsende tanden en kiezen, op slikkende, hikkende, boerende adamsappels, op vettige, druipende, grijpende vingers.

Vraagt iemand aan meneer Zuidema:

‘Wordt U daar nou niet stijf gallisj van?’

Luidt het antwoord:

Markenplein hoek Joden Houttuinen

Op 'Vlooienburg': de hoek van Lange en Korte Houtstraat

‘Ik misselijk? In het begin wél, maar dat is al jaren geleden. Nou weet ik niet beter. U moet maar zo denken: mijn klanten en ik staan allebei aan de toonbank voor ons broodje. Waar een mens zijn broodwinning heeft, daar heeft hij het goed.’

Is de broodjeswinkel een verdwenen broodwinning of heeft deze nering zich geandbaafd? Soms geloof ik toch dat ze verdwenen is tegelijk met de klanten. In onze dagen zijn er weliswaar nog broodjeswinkels bij de vleet, maar ze zijn van individueel instituut gedegradeerd tot de massa der frietkramen en automatieken, waar de gebraden Hamburgers op de klanten komen toewalmen.

Broodwinningen veranderen, al zijn de verse fijntjes eeuwig. Maar er zijn manieren om de kost te verdienen, die hebben bestaan en die nooit meer terugkeren. Is er iemand jonger dan veertig jaar, die nu nog weet wat een ouwerwetse stoepjé was, of, zoals deftig werd geschreven, stoepier? Het was een vreemd en boeiend beroep. Onverbrekelijk verbonden met de belangstelling der Joden voor kledingstukken.

De oude weduwwrouwtjes, hoe arm ze ook mogen zijn, beschikken over drie soorten hoofddekfels. Door de week zijn hun grijze dun-behaarde hoofdjes bedekt met katoenen zwarte mutsjes, die met een bandje om de kin worden vastgehouden. In de kast ligt een zwart kanten mutsjes, begraven onder de kamferballetjes, de hele week op het aanbreken van de Sabbath te wachten. Bij het katoenen door-de-weekse mutsje draagt het vrouwtje op straat een vrij grove, zwarte omslagdoek. Op de Sabbath past bij het kanten luchtigheidje uitsluitend een zwarte doek van chenille-wol gebreid. Voor de allerhoogste hoogtij-dagen ligt in een doos in de kast een bandeau, een pruik met een witte scheiding in het midden en met de geschulpte randen

van echt mensenhaar. De pruik wordt alleen maar gedragen bij bruiloften, op recepties, en verder overal daar waar een feestelijke stemming moet heersen.

Jonge en oude vrouwen dragen tussen de rokken en de lange grove broek van keper een linnen zak, die met een band om het lichaam wordt geknoopt. In die zak wordt het geld bewaard. Halfjes, centen, vierduitstukjes (die voor de gasmeter nodig zijn), dubbeltjes en kwartjes. De muntstukken zijn veilig opgeborgen in beursjes en knipjes van geschubd metaal of van fluweel met een beugel voor de sluiting. Tussen rok en broek zijn ze veilig voor de brutaalste zakkenroller. Geld tevoorschijn halen noemen de vrouwtjes: over mijn zak gaan.

De vrouwen kopen haar kledingstukken zelden in een winkel. Ze prutsen zelf iets, maar meestal zijn ze klant bij een goedkope huisnaaister in de buurt. Die komt 's morgens om een uur of negen aansjokken. Ze wordt voorafgegaan door een jongen, die de handnaaimachine komt brengen. De Singer is te zwaar om door een zwakke vrouw te worden getorst.

De kledij voor jongens en volwassenen, komt wel uit winkels. Tussen winkelier en klant heeft de stoepjée zich een plaatsje geïsurpeerd; maar hij is geen parasiet, oh nee, bij lange na niet. Het is nooit helemaal opgehelderd, waarom een stoepjee beslist klein van stuk is. Maar hij is zelden groter dan één meter zestig. Misschien bezit zijn baas een geheimzinnig psychologisch inzicht, dat hem waarschuwt: lange stoepjees overdonderen de toekomstige klanten door de formidabele afmetingen hunner gestalte. Een goede stoepjee bluft niet, hij wekt vertrouwen. Zijn werk is zeer subtiel van aard. Daarom: kleine mannetjes. Zijn werkplaats is de stoep vóór de winkel, waar herenconfectie

wordt verkocht. Daarvan is de naam afgeleid: stoepjee. Vrouwelijke stoepjees komen niet voor, zelfs niet als uitzondering. Dat is geen toeval. Zijn voornaamste functie is immers voorbijgangers aan te spreken. Hij moet hen bewegen voor de uitstal-kast te blijven staan.

‘Heeft U niks nodig? Hindert niks hoor. Kijken kost geen cent. Misschien is er iets bij, nee, niet voor U, maar voor een kennis of zo.’

Wie voor de winkel blijft staan, heeft al voor driekwart zijn verzet opgegeven. Laat het dan maar verder aan de stoepjee over de klant de winkel binnen te lokken.

De stoepjee mag nooit brutaal worden, chutzpah prikkelt de mensen tot verzet. Hij moet een tong van fluweel in de mond dragen. Maar hij mag er nooit misbruik van maken. Er zijn stoepjees, die iemand aan het begin van de straat een vals gebit kunnen verkopen en in staat zijn het aan het eind van de straat terug te kopen tegen de helft van de prijs. Zulke lokkers zijn echter bekend als de bonte hond. De mensen maken liever een omwegje dan voorbij de winkel te gaan, waar zo’n tijger op de loer ligt. Omdat ze vrijwel geheel van provisie leven, zijn arrogante stoepjees dus slechte kostwinners.

De stoepjee dient een gezicht te kunnen trekken waar de Jehoveaanse al-omvattende goedheid van afdruipt. Als hij kleine kinderen aanhaalt, moeten de moeders het trotse gevoel hebben dat hij niet schmeichelt.

‘Och, wat een sjatsie, unbeschrieje unberoefe. Wil U wel geloven, elke dag gaan hier duizenden kinderen voorbij, maar zo’n beeld, nee, dat zie je maar één keer.’

Een stoepjee is een makelaar pur sang. Zijn speurend oog en

scherpe mensenkennis doen hem de potentiële klanten herkennen zodra ze in de verte de hoek van de straat omslaan. De beroemdste stoepjee van Amsterdam is Mark Italiaander. In de Damstraat sorteert hij de voorbijgangers. De eerste groep bestaat uit klanten. De tweede uit waardeloze mensen. De klanten verdeelt hij dan weer onder in: ten eerste de makkelijke, bij wie het geld in de zak brandt; ten tweede de lastige, die je eerst de derdedaagse koorts moet inpraten voordat ze zich herinneren dat ze zijn gekomen om te kopen en tenslotte de kaksougers, die liefst een dozijn costuums voor één gulden willen kopen en een ratiné overjas als premie gratis erbij. Mark is ook een groot man in de politiek. Hij is actief lid van zijn vakbond. Daar staat zijn singulier beroep bekend als 'aanprater'. Hij zelf zegt: 'Ik ben aansmoezenier'. Hij is tevens een eloquent aanhanger van zijn politieke partij; daar is hij berucht als véélprater. Hij slaat geen vergadering over. Als er gelegenheid is tot het stellen van vragen, en die is er altijd, zet de voorzitter ongevraagd zijn naam nummertje één op het sprekerslijstje.

'Voorzitter, waarom moet ik nou juist het eerste spreken? Net als ik goed op dreef ben, valt U me altijd in de rede, dat ik 't kort moet maken omdat er nog zoveel mensen achter me op het lijstje staan.'

Zegt de voorzitter:

'Precies, daarom zet ik je altijd op nummer één.'

'Kan U me deze keer niet achteraan zetten?'

'Nee, want dan hebben we alleen voor jou een vervolgvergadering nodig.'

Italiaander heeft die belangstelling voor de publieke zaak niet uit egoïstische motieven ontwikkeld. Als hij voor zijn winkel staat, heeft hij het volle gezicht op het Paleis. Honderden jaren

geleden zetelde daar een burgemeester en toen die stierf, kreeg hij het grafschrift mee: 'Wanneer het gemeen U roept, bezorg het als Uw eigen.' Dat zou ook het grafschrift van Mark kunnen zijn. Hij beweegt zich druk en vlug op de politieke slagvelden, maar als hij zich uitslooft, is 't werkelijk alleen en uitsluitend omdat hij een vurig idealist is. Hij is echter een praktische idealist. Voor velen moge in elke vergadering het spreekgrage mannetje een hinderlijke horzel zijn, hij heeft op deze wijze toch maar lekker een wijde kring van kennissen verworven. Laat andere stoepjees hem dát maar eens nadoen. Een stoepjee zonder relaties verdient geen zout in de aardappels. Italiaander bezit zoveel kennissen, dat hij en zijn toekomstige klanten allicht gemeenschappelijke relaties kunnen opnoemen. Daardoor is zijn kring van kennissen dus even begrensd als het uitdijend heelal. Zijn stembanden beschikken over nuances, die bij voorbaat elke tegenspraak onmogelijk maken; dat is zeer opmerkelijk, want hij heeft van nature een hoog en krakerig stemmetje.

Komt bijvoorbeeld iemand voor de etalage staan. Posteert hij zich naast de man.

'Ik geloof dat ik U ken. Bent U niet een kennis van Maupie Abrams van de Breestraat?'

Er bestaat inderdaad een Maupie Abrams, die op de Breestraat domicilie houdt. Het is ook waar, dat deze Abrams een kennis van Italiaander is. Maar de rest is verzonnen. Dat is de kunst van het 'aankeilen', het aanspreken. Italiaander heeft met de ogen dicht en het geweer op de verkeerde schouder, een lukraak schot afgevuurd. De geroutineerde stoepjee heeft zijn vraag gesteld met het geheimzinnige timbre in zijn stem, waar weinig mensen ongevoelig voor zijn. De toekomstige

klant denkt na. Hij *kent* die hele Maupie Abrams niet, maar waarom zou hij dat goeiige mannetje met zijn tevreden vollemansgezichtje teleurstellen. Zegt de klant:

‘Maupie Abrams van de Breestraat... ja, inderdaad, die ken ik.’

Als de man deze onwaarheid heeft gesproken, is hij reddeloos verloren. Voordat de spin hem uit het web laat ontsnappen, heeft het vliegje een costuum gekocht, of een overjas, of minstens een broek, of althans een zijden foulard.

Maar deze truc werkt niet altijd. Italiaander moge dan geen psychologie gestudeerd hebben, hij weet uit ervaring, dat er twee soorten mensen bestaan, suggestibele mensen en mensen, die in staat zijn de hypnotiseur onder hypnose te brengen.

‘Dag meneer, mooie uitstalkast. Ik geloof, dat ik U ken. Bent U niet ene Zadoks?’

‘Inderdaad, ik ben van Zadoks. En wat zou dat?’

‘Ik heb veel van U gehoord.’

Vertelt Mark later thuis:

‘Oi, net dat ik zeg: ik heb veel van U gehoord, krijgt die vent zo’n rood hoofd. Kiftig, kiftig, met geen twee handen te vertellen zo nijdig als die man wordt. Snauwt hij me aan: Zo, hebt U veel van me gehoord? Nou, horen is niks... *bewijzen!* Ik ben goed voor elk bedrag, onthoud dat goed. Oi, kon ik weten, dat die goosen voor de vierde keer bankroet is en dat de politie zijn boeken niet vertrouwt. Horen is niks... *bewijzen*. Goed voor elk bedrag? Goed voor elk bedróg zal hij bedoeld hebben. Geen cent was aan hem te verdienen.’

Een goede stoepjee werkt met zijn eigen geheime inlichtingendienst.

si tser een Bar Mitzwah (kerkelijke meerderjarigheid) op komst Al krijgt de stoepjee zijn vertrouwelijke inlichtingen. De der-, ienjarige jongen, die in de synagoge ten aanhoren van de ganse gemeente een hoofdstuk uit het Boek in het Hebreeuws moet reciteren, transpireert bij die plechtige gebeurtenis in een traditioneel costuum. Het is een ouwemannetjespakje. Op zijn hoofd, dat immers niet ongedekt mag zijn, torst hij een rond viltten of castoren hoedje. Het Bar Mitzwah-hoedje. Dat wordt om onnaspeurlijke redenen meestal eerder gekocht dan het costuumpje.

De winkelbediende van 'De Vliegende Pet' op Rapenburg speelt met de stoepjee onder één barmitzwah-hoedje.

'Zeg, die mensen van Venetiaander zijn met hun zoontje in de winkel geweest. Over veertien dagen moet hij lajenen.'

'Heb je iets tegen ze gezegd?'

'Geen woord. Die mensen doen zo wantrouwend.'

'Goed. Als ik ze wat verkoop, is een gulden voor jou.'

De stoepjee gaat in het kaartsysteem van zijn geheugen rommelen. Venetiaander – Venetiaander, met wie kunnen die bevriend zijn? Eindelijk springt er een naam uit de kartotheek naar voren. Natuurlijk, er *is* een gemeenschappelijke kennis. Die is er altijd. En die wil graag een gulden extra verdienen.

Als dan op een dag de familie Venetiaander, vader, moeder en het Bar Mitzwah jongetje in de verte van de Hoogstraat opdooimen, weet Italiaander dat zijn secret service hem niet in de steek heeft gelaten.

Maar dat wil nog niet zeggen, dat de koop glad verloopt. Want vader en moeder Venetiaander zijn ook niet achterlijk. Ze komen kwasi-onverschillig aankuieren. Als de verspieters hem geen rapport hadden uitgebracht, zou de stoepjee nooit kunnen

vermoeden, dat daar de beloofde klant drementelt, overvloeiende van een beetje melk en een piezeltje honing.

Nu staat de stoepjee op een kruising van wegen. Hij kan de familie Venetiaander aanspreken. Hij kan ze ook niet aanspreken. Spreekt hij ze aan, dan is zijn onderhandelingspositie iets verzwakt. Maar als hij ze negeert, heb je kans dat ze doorlopen en door een andere spin in een ander web worden gevangen. Wat doet een mens als hij de keus heeft tussen twee mogelijkheden? Hij gebruikt een derde. De stoepjee wendt onwetendheid voor of, zoals de term luidt: hij houdt zich onnozel.

‘Dag meneer Venetiaander, ja, ik ken U wel, ik zie U wel eens met meneer Wagenaar lopen. Mooi weer, hè? Een beetje aan de wandel? Nou, amuseert U zich maar, à propos, dat jongetje van U is een jaar of elf denk ik, nou, dan heeft hij nog de tijd met een barmitzwahpak, affijn, tegen de tijd dat het zover is moet U nog maar eens langs komen.’

Dat schot is altijd raak. Het is zonder mankeren de moeder, die, een beetje gekrenkt, eruit flapt:

‘Elf jaar... zo’n flinke jongen. Over veertien dagen wordt hij Barmitzwah, als God wil.’

Daarna is het een koud kunstje voor de stoepjee de visjes aan de sim te houden.

Bij de drempel van de winkeldeur houdt zijn officiële taak op. De bedienden binnen moeten voor de rest van de transactie zorgen. Behalve wanneer de klanten inderdaad kennissen van de stoepjee zijn, die bijzonderlijk door hem geholpen willen worden. Wie een stuk textiel moet kopen, gebruikt daarbij graag de bijstand van een meiwe, een deskundige, een kenner, een man, die het verschil kan *ruiken* tussen zuivere wol en eer-

ste kwaliteit suikerzakken-ratiné. Maar geen adviseur kan in de schaduw staan van de stoepjee, wanneer die een goede kennis heeft beloofd, dat hijzelf in hoogsteigen persoon bij de koop zal assisteren.

Zegt de stoepjee met uitgestreken tronie tegen de winkelbediende:

‘Dit zijn speciale goeie vrienden van me. Vindt U het goed, dat ik er bij blijf?’

Het is nog nooit geweigerd.

Laat de bediende costuumpjes zien. Vader en moeder kijken elke keer met verstolen blik naar hun vriend de stoepjee. Die schudt onmerkbaar met zijn hoofd. Nee. Hij zegt niets. Dat weten vader en moeder te waarderen. Tenslotte is hij bij de winkel in dienst. Hij kan niet openlijk zeggen, dat al die mooi-uitziende costuums eigenlijk vodden zijn, merk Kriejeline. Als hij eindelijk, eindelijk zijn mond opendoet, zegt hij aarzelend:

‘Heb je boven op magazijn niet dat Barmitzwahpak hangen voor de neef van de baas? Je weet wel, dat jongetje, dat op het laatste ogenblik zo erg nodig een *maatpak* moest hebben? Een maatpak moest meneer hebben. Het zat ’m als een gonjezak om ’t lijf.’

Zegt de bediende aarzelend:

‘Ja... maar ik weet niet of ik dat mag verkopen.’

Zegt de stoepjee:

‘Op mijn verantwoording.’

Het pak wordt gehaald. Vader betast de stof. Hij heeft nu opeens zelf de allure van de echte meiwe.

‘Dat is tenminste iets goeds. Dat kan een blinde voelen.’

‘Kunst, eerste kwaliteit kamgaren, onverslijtbaar.’

Er wordt gepingeld. Dat hoort bij het spel. De verkoper vraagt

en de koper biedt de helft. De bediende zegt, dat hij het voor zo'n spotprijs beslist niet mag verkopen. Zegt vader:

‘Laten we het verschil delen.’

‘Nee, dat kan beslist niet. Als de baas hoort, dat ik het voor zo'n spotprijs heb weggedaan, ontslaat hij me.’

‘Nou, dan gaat de koop niet door.’

De familie stapt resoluut naar de deur. Vastbesloten staan ze op straat. Maar toch ook weer niet zó gedecideerd, dat de bediende geen kans zou hebben hen op 't laatste ogenblik terug te roepen.

‘Nou, neemt U het dan maar voor die prijs. Maar het is geganeft voor het geld.’

Zo kochten ze hun costuums, die ze droegen bij Bar Mitzwah, bij bruiloften en bij de vele feestelijke gelegenheden. Totdat hun, ergens in Polen, het bevel werd gegeven: Uitkeden.

DISPUTEN

De buurt is boordevol controverse. Orthodoxen kunnen hun bezwaren tegen de verderfelijke opvattingen der vrijen niet binnen de omheining van hun tanden houden. De socialisten zijn onderling in zoveel richtingen verdeeld, dat elke socialist minstens één stroming op zichzelf is. De Hoogduitse Joden leiden hun kerkelijk en organisatie-leven, de Portugese concentreren hun activiteit rondom de monumentale Synagoge, waar de kleine behuizingen binnen haar muren disputerende lieden herbergen. Rationalisten of devote vromen, onwetenden of geleerden, iedereen disputeert.

In vergaderzaaltjes worden de politieke en filosofische controverses in de week gezet. Deskundige sprekers draven op om de vuile was te schrobben, te boenen, te mangelen en droog toegeslagen op te bergen voor het nageslacht.

Op het Weesperplein concurreren twee grote complexen zalen op honderd meter afstands recht tegenover elkaar. Op de ene hoek van de Nieuwe Achtergracht liggen de marmeren zalen van Concordia. In de kelder zijn clublokaaltjes, de zaal op de begane grond is altijd druk bezet, één hoog liggen zalen, tot het dak toe wordt vergaderd. De Beurs van de Diamanthandel staat zwaar op de andere hoek van de gracht. Overdag buigen de handelaars en makelaars zich gespannen over de partijbriefjes met ruw of geslepen. In de kantoren zit aan de straatkant de baas, in de achterkamers meppen de snijdsters de snijstokken met de kostbare steentjes tegen elkaar. 's Avonds is de beurszaal ontruimd. Dan daveret het geweld van massale meetings met wel

tweeduizend bezoekers door de open ramen over het plein. Wie geen plaats binnen krijgen, dárt buiten. Hij wil ontwikkeld worden, bewust gaan denken. Hokjes en kamertjes in het gebouw, te klein om er kantoren in te vestigen, zijn elke avond gevuld met weetgierige en in elk geval praatgrage bezoekers. Die ondergaan cursussen.

Maison Waterloo op het Waterlooplein exploiteert een rommelige zaal voor bruiloften en politieke partijen. De corypheeën der staatkunde schuwen de loop naar het vervelozе cavaleje geenszins. Ze onderrichten er een weetgierige schare in de kennis der komende revolutie. De pijpenla van Diligentia, het Casino, Huize Bob, het Hooischeepje, liggen in een cirkel van nog geen tweehonderd meter middellijn rondom de Blauwbrug. Ze herbergen elke avond huishoudelijke vergaderingen, bestuursvergaderingen, commissievergaderingen, bijeenkomsten van oppositionele groepen en conferenties van conspirators, die binnen een oppositionele groep oppositie willen voeren. Iedereen heeft keiharde principes, iedereen is bereid voor die beginselen te sterven, althans de dood te bespoedigen van zijn naaste vrienden, die andere beginselen huldigen.

Naar de Nieuwmarkt toe is achter elk café een achterkamertje waar vergaderd wordt. Maar al die gelegenheden bij elkaar zijn onvoldoende. Gewone mensen, die een groot huis bewonen, verhuren kamers voor vergaderingen. De familie van Tas op de Oudeschans nummer 3, kan tien verschillende bijeenkomsten tegelijkertijd onder haar dak bergen.

Zegt een vrijmoedige jongeling:

‘Meneer Tas, we hadden graag een zaaltje gehuurd willen hebben.’

‘Voor hoeveel man?’

‘We hopen een man of twintig.’

‘Voor welke vereniging is het?’

‘We hebben nog geen vereniging. We gaan juist vergaderen om een vereniging te stichten. Ons doel is...’

‘Jullie doel kan me niks schelen. Ik sta voor iedereen klaar. Het zaaltje kost vijf kwartjes.’

‘Meneer Tas, geld hebben we nog niet. Als onze vereniging gesticht is en we hebben geld in kas, zijn de eerste vijf kwartjes voor U.’

‘Jongen, luister goed. Wat jullie met je vereniging wil, weet ik niet en dat zijn mijn zaken ook niet. Maar een huishouding en een nieuwe vereniging moeten nooit met schuld beginnen. Je krijgt het zaaltje voor de eerste keer voor niks, maar smoes er niet over, want anders komt iedereen.’

De waarheid is, dat iedereen allang weet, dat Tas als investering zaaltjes gratis geeft. Van de resultaten van dit zakelijk inzicht bestaat de familie Tas, ze leeft er zelfs goed van; en het is haar van harte gegund.

Op het Rembrandtplein liggen de mondaine vergadergelegenheden. Bij de Kroon, bij Milles Colonnes en bij Schiller. De Miel is een rumoerige tent, want Eddy Roos speelt beneden muziek. Dat doet hij zo goed, dat iedereen meezingt, iedereen beneden in de zaal en dikwijls genoeg iedereen boven in de zaaltjes, ook als er daar ernstige onderwerpen aan de orde zijn.

Er zijn zaaltjes, die ongemerkt door speciale groepen in bezit zijn genomen, zonder dat ooit ergens de eigendomsverhoudingen of althans het beschikkingsrecht zwart op wit werd geregistreerd. Op het Damrak is ‘Het Beertje’ waar de geheelont-

houders zich bezatten aan appelbollen en glazen alcoholvrij bier van de Phoenix. Achter de Beurs op de hoek van de Oudebrugsteeg is boven de vergunningzaak van 'het Wapen van Amsterdam' de vaste plaats waar de anarchisten samendrommen om hun kennis te verrijken. De oude Lansen reciteert er eigenteeltse poëzie. Hij is een dichter uit de school van dominee Laurillard en de Genestet, maar als declamator doet hij experimenteel. Gezeten achter de tafel met het groene laken, frommelt hij met een of ander prutsdingetje onder het tafelblad, terwijl hij galmt:

Hoort Gij het klokje luiden

Ping, ping...

Maar 'ping, ping' zegt *hij* niet. Hij heeft een fijn belletje onder het tafelblad verborgen, dát doet ping, ping. Gerrit Reinders spreekt over elk onderwerp, dat hem in de zin komt en dat hij net zo lang verwingt en vervormt totdat het past in de ongebonden conceptie van het vrije anarchisme. Een jonge snuiter, Max Tak, speelt er viool. De lezingen zijn altijd aan abstracte onderwerpen gewijd. Het publiek draagt bij voorkeur grof bombazijn, dat de vergaderingen een eigen aroma verleent.

Gelezen wordt overal in de stad, want elk jaar gaat een lichting van de Leerplichtwet met groot verlot. Maar nergens is het debat zo tot de rand met sarcasme en hoon volgepropt, als in de straten tussen Waag en Weesperplein. Nergens bruist de hartstocht onstuimiger. Er bestaan geen andere kleuren dan wit en zwart. Mensen zijn engelen of duivels. Een tegenstander is een vijand. In het gunstigste geval stempelt verschil van inzicht de wederpartij tot een domoor. Wie voor de honderdduizendste maal heeft horen uitleggen, dat hij ongelijk heeft en

nochtans niet van inzicht wil veranderen, geeft immers blijk van een misdadige aanleg. Het is dus geen toevallige verspreking, als een voorzitter tot zijn auditorium zegt:

‘Is er misschien iemand, die met de spreker van hedenavond van gedachten wil verwisselen?’

Gelukkig echter is er ook het nooit falende gevoel voor humor, dat vriend en vijand gemeen hebben; het voorkomt, dat de tegenstellingen te schrill, de vijandschap te grof, de afkeer echt gemeend zal zijn.

Is er een candidaat, die zich heeft voorgenomen liever doodarm te worden, dan die éne zetel in de gemeenteraad door iemand anders dan door zichzelf te laten bezetten. Aangezien echter geen enkele gepatenteerde politieke partij bereid is deze en alle andere ambities die hij koestert, integraal te verwezenlijken, richt de eerzuchtige een nieuwe partij op. Hij begint een eigen zaak. Hij is voorzitter, secretaris en penningmeester van het bestuur; hij is bovendien het enige lid. Eigenlijk is hij alleen maar penningmeester. Hij betaalt alles zelf, uit eigen zak. De propaganda voor zijn unieke candidatuur verslindt een burgersmansvermogen. Maar dat deert hem niet, want hij heeft de broek niet kapot. Hij pakt de reclame voor zijn eigen standje grondig en in elk geval hoogst oorspronkelijk aan. Hij doet enorme aanplakbiljetten vervaardigen. Bovenaan staat met zware Sinterklaasletters:

WEET U DAT...

En dan volgt er een hele rol van Esther met dingen, die de lezers geacht worden te moeten weten, willen zij althans een kans hebben voortaan gelukkig door het leven te gaan.

Alle arme mensen in de buurt ergeren zich aan deze reclame.

Als politiek gevaar is het manneke nauwelijks van enige importantie. In het allerergste geval kan hij één zetel bezetten. Maar hen prikkelt vooral de gedachte, dat hij met duizenden guldens smijt, terwijl zij zelf, die immers voor een *goede* zaak strijden, elk koperen half centje moeten uitzuinigen. Wát kunnen ze ondernemen tegen honderden aanplakbiljetten, die duizenden vierkante meters reclamezuil in beslag nemen? Wát tegen kilometers beschilderde schuttinglengte? Waar ze kijken, overal grijnst hen die irriterende vraag in 't gelaat:

WEET U DAT...

Totdat een gijnponum de oplossing vindt. Hij betreft een paar samenzweerdere in het diepe geheim. Diezelfde avond zeggen de mannetjes van de Stadsreiniging tegen elkaar:

'Eigenaardig. De paarden in de Jodenhoek hebben vandaag zeker geen eetlust gehad. Ze hebben bijna niks laten vallen.'

Weten die mannetjes véél! Grappenmakers zijn hen voorge-weest. Die hebben paardevijgen gelezen van politieke distelen. Als de buurt de volgende ochtend wakker wordt, is de letter W op alle aanplakbiljetten, en alle schuttingen onzichtbaar gemaakt door iets, dat des paards is:

'EET U DAT...'

De rijke candidaat is nooit lid van de Gemeenteraad geworden; een paardevijg op de juiste plaats aangebracht won het van zijn vette portemonnaie.

Ongeacht de felheid van hun politieke kleuren, bezitten de bewoners van de buurt een koddige nuchterheid waarmee ze dwars door het klatergoud van valse pathos heen kunnen kijken. Wanneer een paar jaar later een andere rijkaard door de

politieke wandluis wordt gebeten en 42 graden uitslaande zetelkoorts krijgt, begint hij een peperdure actie om in de Tweede Kamer te klimmen. Ook hij betaalt alles zelf. Hij doet zich door zijn soldeniers aanprijzen als: DE DWARSKIJKER. Niemand spreekt het met iemand af, nergens wordt het georganiseerd, maar in een vergadering, waar deze millionnair een gesouffleerde redevoering stottert, staat bij het debat een mannetje op.

‘Bent U die dwarskijker van de aanplakbiljetten?’

‘Ja.’

‘Kijkt U dan eens dwars...’

Die simpele vraag kost hem een kamerzetel.

Behalve spot speelt het persoonlijke element een grote rol bij elk gesprek over politieke strijdfragen.

Is er een serieuze kandidaat voor een gepatenteerde politieke partij. In zijn vrije tijd staat deze man achter de toonbank van zijn winkel. Hij verkoopt herenmode-artikelen. Laat hij verschanst achter een glas water in een vergadering een lijzige speech van de helling lopen over zijn beginselen, die tot leven zijn gekomen tijdens de Franse Revolutie en sindsdien niets dan zegeningen over de wereld moeten hebben gebracht. Zit de zaal vol met mannetjes, die het volstrekt met hem oneens zijn. Alleen, ze weten niet waarom ze met hem van mening verschillen. Dat is echter bijzaak, hoofdzaak is het gevoel. Dát bedriegt hen nooit. Hij is hun tegenstander, hij heeft dus ongelijk. Juist om die reden kunnen ze hem niet onweersproken laten. Zegt de spreker ten langen leste:

‘Ik heb gezegd.’

Vraagt de voorzitter:

‘Is er iemand, die een vraag wenst te stellen?’

Geeft zich een mannetje op: één uit de hele vergadering.

‘Meneer de voorzitter, als de partij van de spreker van hedenavond het dan zo goed met iedereen voor heeft, waarom verkoopt die man dan zulke dure sof-dassen?’

De vraag kleeft voortaan aan de geachte redevoerder als pek. Hij kan zich in geen opkamertje of insteekje, in geen vergaderzaaltje, klein of groot, meer vertonen. Telkenmale worden zijn principiële volzinnen onderbroken door het tussenwerpsel:

‘Sofdassen... en peperduur.’

Hij is de enige politicus die kan zeggen:

‘Ik ben over mijn eigen das gestruikeld.’

Niet echter altijd wint de spot het in het politieke debat. Er zijn sprekers, die tegen elke interruptie opgewassen zijn. Men vindt hen overal. Zij behoren tot het volk, dat in twee duizend jaar eenzaamheid met het Boek, het gewicht van elk woord tot op een milligram nauwkeurig heeft gemeten. Zij jongleren met woorden. Zij spelen met lichte versprekingen, die de strekking van hun betoog een bijzondere glans geven. Zij werpen mopjes omhoog als kleurige ballen, veel tegelijk. Zij laten liever drie goede argumenten dan één mop ongebruikt.

Zegt zo’n spreker:

‘Onze tegenstanders beweren, dat zij niet in de klassenstrijd geloven. Zij doen mij denken aan het meisje, dat niet geloofde, dat de ooievaar bestaat en nou moet zij eraan geloven.’

Zulke bon-mots gaan de hele buurt door. Zij kunnen wankelende kiezers van mening doen veranderen. Iemand, die zoveel gijn heeft, kan immers nooit ongelijk hebben. De echte gijnponum is gans en al niet afkerig van woordspelingen op de naam van zijn

tegenstrever. Daarom daalt het peil van het politieke gesprek, wanneer het systeem der evenredige vertegenwoordiging wordt ingevoerd, dat de betekenis van de naam verkleint en het nummer van de kiezerslijst vergroot. Is er een spreker, die een geestdriftige redevoering wil besluiten met de opmerking: 'En dus, als U voor de keus staat, neemt allemaal lijst zeven.'

Verspreekt hij zich:

'En dus, als U voor de keus staat, neemt allemaal lijn zeven.'

Beginnen de mensen in de zaal al vast te lachen, maar de gevatte spreker valt zichzelf in de rede en zegt:

'... want dat is de lijn, die voert naar de overwinning.'

Zó willen de mensen uit de buurt overtuigd worden.

Nog voordat de buurt in elkaar zakte, zijn die zaaltjes successievelijk verdwenen. Tas op de Oudeschans, colconda op de Nieuwe Zijds, Maison Waterloo op het plein, Diligentia bij de Amstel, Handwerkers Vriendenkring op de Achtergracht, Het Wapen van Amsterdam, achter de Beurs, waar Max Tak, tussen twee redevoeringen in, debuteerde als violist. Maar niet verdwenen zijn de plaatsen op de openbare weg, waar eens de golven van de staatszucht hoger liepen dan de hemel. Het Amstelveld en de Nieuwmarkt.

De hele wereld prijst Londen, omdat in het Hydepark iedereen op een stoel mag klimmen en voor-zijn-malle-moer-weg alles er uit kan flappen wat de democratie en zijn gezond verstand hem ingeven. Buiten Groot-Mokum weten echter weinig mensen, dat Amsterdam maar liefst twee van zulke Hydeparken bezit, één op het Amstelveld 's maandagsmorgens, en één op de Nieuwmarkt zaterdagsavonds.

Naar strikte geografische normen gerekend ligt het Amstelveld beslist buiten de grenzen van de buurt tussen Waag en Weesperplein. Wie verzot is op een diepzinnig debat, weet echter dat hij op maandagmorgen terecht kan op de ruimte achter de Utrechtse straat, waar vroeger Mr. Kokadorus smoesde en waar een bordje op de kerk vermeldt, dat Napoleon er nóg eerder zijn paarden stalde.

De volkstribunen, die door Leo Tolstoi zijn besmet met de waan, dat de wereld niets liever wil dan verbeterd worden, bestijgen hun stokpaardjes echter beslist niet vóór half elf. Vóór dat uur slingeren er echter al een stuk of wat mannen over de markt, die gekomen zijn om met de redevoerders van mening te verschillen. Ze zijn de vroegertjes. In afwachting van hun opponenten vergapen ze zich aan de wonderen van een vlekkenstift, dat smetten en moeten vliegensvlug uit pure zijde doet verdwijnen.

‘Kijk, geachte toehoorders, ik dompel dit stukje zijde in de geest van zout. Het verkleurt. Het wordt blauw. De scherpe specie bijt in de stof. Wegsmijten, denkt U. Waardeloos, zegt U tegen Uw vrouw. Mis. Hier, ik neem de vlekkenstift, ik doop hem in een spog water, ik strijk ermee over de bedorven lap zijde, en wat ziet mijn oor, wat hoort mijn oog, wat loopt mijn neus en wat ruikt mijn voet... asjeblieft, de oorspronkelijke kleur komt terug, kost maar één kwartje, vijftientig cents.’

Een paar stalletjes verder staat een manneke achter een grote waterzuil. Door het glas heen kan iedereen zien, dat boven in de zuil een poppetje drijft. Dat poppetje is de kleine Thomas. Hij kan de toekomst voorspellen. Men koopt een enveloppe en overtuigt zich, dat er een blanco stuk papier in zit. Dat papier legt de eigenaar van Thomas onder de waterzuil.

‘De kleine Thomas, nu is hij nog boven, maar als Uw brief onder de zuil ligt, komt de kleine Thomas naar beneden. Hij denkt voor U. Hij ziet de toekomst van gehuwde en ongehuwde personen, van oud en jong, van rijk en arm.’

Als door toverkracht bewogen zakt het poppetje naar de bodem van de zuil. Zijn denkproces duurt slechts enkele seconden, dan rijst de kleine Thomas pijlsnel naar de oppervlakte. Kijk, kijk, het blanco papier is nu beschreven; in duidelijke hanepoten kan iedereen lezen, wat de toekomst voor hem verborgen trachtte te houden. Als zelfs de kleinste Thomas in de toekomst van zijn klanten gelooft, hoe zouden die dan nog ongelovig durven zijn? De vroegertjes zijn echter niet gekomen om vlekken uit zijde te zien verdwijnen. Zij willen door de scherpte van hun geest de smetten wegwissen, die op de kapitalistische maatschappij kleven. Als ze geloven, doen ze dat niet in de kleine Thomas en zijn door een onzichtbare hand geschreven brieven, maar in vorst Peter Prokotkin, die in een boek heeft uitgelegd, hoe het brood moet worden veroverd en verder is Gerrit Reinders hun profeet, de brood-etende apostel van de koninklijke veroveraar. Leven komt er in de dooie hoek van het Amstelveld, wanneer Zuurbier verschijnt, voorafgegaan door een leeg biertonnetje, dat hij telkens met lichte trapjes van zijn voet een eindje verder doet rollen. Dat vaatje is zijn spreekgestoelte. Hij opent het spongat van zijn welsprekendheid echter pas, als zijn buurman aan het woord is. Dat is: de zendeling Baas. Zuurbier is anarchist. Hij heeft ogen, die blauw zijn als vergeet-mij-nietjes, het stemgeluid van een kuise jonge juffrouw, de vocabulaire van een kaaiwerker, de lieflijkheid van een ratelslang en de verdraagzaamheid van een koppensneller. Zijn accent is onversneden Amsterdams, zijn beeldspraak gedurfter dan die van Focken-

broque, zijn afkeer van de politie van Wibaut mate- en zijn haat jegens het Huis van Oranje redeloos. Hij is een atheïst met een negatief geloof, waarvan de belijdenis vergt, dat hij de God, die niet bestaat, uitscheldt. Hij onderbreekt zijn scheldpartijen slechts om zijn buurman de zendeling Baas in de maling te nemen. Want een gelovige buur is erger dan een verre atheïst.

Kraait hij met zijn kweeën-stem:

‘Onderlaatst sting een juffrouw hier voor me tonnetje en opeens zegt ze: Zuurbier, zegt ze, ze hebben me tasje gestolen; kijk, bij het hengsel hebben ze het schoon afgeknipt, mijn tasje en mijn porte-met-niks zat er in en het huishoudgeld van mijn man en o, Zuurbier, zegt ze, wat zal ik doen, zal ik naar de klabakken van Wibaut gaan en schadevergoeding eisen? Ik zeg: mens, zeg ik, hebben ze je tasje afgeknipt, dan moet je niet bij de klabakken van Wibaut wezen, want die jatten ook nog de riempjes, nee dan moet je wezen bij die vrijer hiernaast. Die staat maar steeds te roepen: En de Heer sprak tot de schare: knip, en de schare knipte, nou en toen heeft die zakkenroller gedacht, als de hemeldragonder het zegt, dan moet ik knippen en toen heeft hij je tasje gejat, maar treur d’r maar niet om, hoor, je was je huishoudgeld toch kwijt geweest, want het vorstenhuis moet weer opslag hebben, ze kan d’r niet van rondkomen, heeft ze gezegd, en nou moet er gedokt worden, voor het vorstenhuis, jawel, en nou zeggen ze nog wel, dat er een tekort aan huizen is, maar ik weet een hoop huizen, die nodig opgeruimd moeten worden, de pothuizen, de rothuizen en de vorstenhuizen. Die vrijer hiernaast heeft onderlaatst examen gedaan in de Godgeleerdheid, ik weet het, want ik heb naast hem in het zweetakertje gezeten toen hij naar de perfester moest, affijn, hij was nog niet aan de beurt en de student, die voor hem

was, kreeg een vraag: zegt die perfester: mijn zoon, wat zoudt gij doen als gij in de wildernis was om het Evangelie aan de heidenen te prediken en er kwam een vlieg op je neus zitten? Zegt die student: ik zou hem voorzichtig weggagen, want we moeten liefde betonen jegens alle schepselen, toen zegt die perfester: dan ben je een reuze idioot, want van die vlieg zou je best slaapziekte kunnen krijgen. Neen, je moet het krenge tussen duim en wijsvinger nemen, hem doodknijpen en zo de eeuwige zaligheid inzenden, affijn, toen komt die vent van hiernaast aan de beurt. Zegt de perfester: mijn zoon, wat zoudt gij doen als ge in de wildernis was om het Evangelie te prediken aan de heidenen en er kwam plotseling een grote leeuw voor je staan. Zegt die suferd: ik zou hem tussen duim en wijsvinger nemen, doodknijpen en 'm zo de eeuwige zaligheid inzenden. Nou, toen is die vent voor dat examen gezakt, omdat hij te stom was voor de wilden van Afrika, maar voor het Amstelveld op maandagmorgen is hij nog net goed genoeg.'

Zuurbier bestaat voornamelijk van de verkoop van 'De vrije Socialist', de krant van het anarchisme in Nederland. Hij heeft echter uitsluitend stokoude nummers in voorraad, die hij voor een habbekrats heeft ingeslagen en tegen fancy prijzen van de hand doet.

De bezoekers van de markt, die gekomen zijn om hun eigen geest te scherpen aan de botheid van die van anderen, voeren onderwijl in een wijde kring van toehoorders een diepgaand debat. Zoals in elk goed circus heeft ook dit politieke wildebeestenspel zijn sterren, die overal schitteren. Er is een forse schonkige havenarbeider, die zeven dagen per week maandag houdt. Hij is drager van een beroemde voornaam en familie-

naam uit de Nederlandse poëzie der Tachtigers, maar *bij* voelt zich geen god in het diepst van zijn gedachten. Hij doet sinds jaren juist krampachtige pogingen, om zich in de waardering van zijn medemensen op de laagste sport te plaatsen. Zijn belangrijkste hulpmiddel bij deze zelf-degradatie is een beduimelde brochure van Max Stirner, getiteld: *De Enige en zijn Eigendom*. Oreert hij in de kring van zijn aandachtige toehoorders:

‘Alles wat ik doe komt voort uit mijn eigen egoïsme. Ik proclameer de zelfzucht tot enige drijfveer van elk menselijk handelen. Nog nooit heeft een mens iets gedaan of hij deed het uit eigenbelang.’

De omstanders luisteren aandachtig. Een mannetje uit de Lepelkruisstraat wordt deze theorie echter te gortig. Hij stamt van het volk, dat rachmones, medelijden, als hoogste deugd prijst en goed bloed kan niet zwijgen.

‘Hoe kan U nou zoiets narrisj zeggen? Alles wat een mens doet, doet hij uit egoïsme? Mesjokkaas! Stelt U zich nou eens voor, dat ik over de brug van de Prinsengracht loop en ik zie U in het water liggen, nou ja, bij wijze van voorbeeld dan, want ik hoop, dat U honderd jaar zult worden. Goed, ik zie U in het water liggen. U bent al bijna verdronken. Ik kan niet zwemmen, maar wat doe ik? Ik spring toch, hoetsj, over de leuning in de plomp om U eruit te halen en ik verdrink zelf bijna. Als niet andere mensen, die de zwemkunst wél machtig zijn, ons niet allebei eruit hadden gehaald, hadden we samen op één tandem naar de hemel kunnen fietsen. Nou moet U mij eens uitleggen waarom *ik* uit egoïsme bijna verdronken ben. Oj, als ik een egoïst was geweest, had ik op de brug blijven staan, waar of niet? Maar ik had echt rachmones met U als lijk zijnde zal ik maar zeggen.’

De omstanders mompelen instemmend. De logica is evident,

het voorbeeld overtuigend. Maar de kaai-man met de dichters-naam geeft zich niet gewonnen.

‘Nee, meneer, U zit helemaal verkeerd op Uw apropos. Laten we nou eens even gaan ontleden wat U heeft gedacht, toen U mij nasprong. U loopt lekker zo’n beetje te soezen door de Utrechtsestraat. Goed. U komt op de brug van de Prinsen-gracht. Goed! Plotseling hoort U hulpgeroep. U kijkt en wat ziet U? U ziet mij in het water liggen. Bijna verdrongen. Dat is een náár gezicht. Uw plezierige gedachten zijn op de vlucht gejaagd. U kunt de aanblik van mijn lijk niet verdragen. En wat doet U om die onaangename gewaarwording kwijt te worden? U springt in het water... uit egoïsme, want U doet het voor Uw eigen plezier en niet voor mijn leven.’

Zegt het van botte zelfzucht beschuldigde mannetje:

‘U maakt daar niet zo een kleine vergissing. Neem me niet kwalijk, maar ik zal eerst Uw gedachten een heel eind volgen. Ik loop in de Utrechtsestraat. Goed! Ik loop aangenaam een beetje te soezen. Goed! Ik denk aan de kippesoep, die ik vanavond thuis zal eten, want het is vrijdag. Nog steeds: goed. Plotseling zie ik U in het water liggen, half-dood. U hebt een náár gezicht, zegt U. Goed! Niemand kan dat beter weten dan Uzelf. Tot zover ben ik het met U eens, maar nu zegt U: om aan *Uw* naar gezicht te ontsnappen, spring *ik* in het water. U bent mesjokke of U kent me niet. Ja, ik zal daar in het water springen. Ik kan immers helemaal niet zwemmen. Ik kijk wel uit. Weet U wat ik doe? Ik loop heel hard door, dan raak ik dat nare gezicht op Uw lijk ook kwijt, en weet U wat ik nog meer doe? Nee? Ik roep tegen andere mensen: wie van jullie kan zwemmen, er ligt iemand in het water. Dát doe ik. Al ben ik dan een egoïst, ik ben niet van mijn zinnen.’

Zegt de apostel van Stirner:

‘U verdraait mijn voorbeeld. In mijn voorbeeld springt U wél in het water, en dat doet U uit egoïsme.’

Zegt het mannetje:

‘Dan zal U zich een andere voorbeeld moeten aanschaffen, want ik weet toch zeker zelf het beste hoe ik bestá; U probeert mij egoïsme aan te smoezen, dat ik niet accepteer. Uit!’

Beledigd kijkend worstelt het mannetje zich vrij uit de kring. Op zijn moeilijke tocht door de jungle der omstanders naar de vlakke van de markt, geeft hij commentaar:

‘Die man heeft een hekel aan zichzelf. Hij is net zo een idealist als ik. Oj, waarom moet hij zich zelf dan waar iedereen bij is als een wild beest afschilderen?’

Naast die kring staat een ander kluwen mensen. Kleine Cohennetje geeft de massa onderricht in de ingewikkeldheden van het geslachtsleven. Hij is een iel mannetje met een gezicht als een peerdrupsje. Hij draagt een punthoed, een losse das met slappen en een cape. Wat professoren aan de universiteit van het sexuele nog niet weten, is hem reeds geopenbaard. In zijn eentje loopt hij storm tegen schijnheilige huisjes. Hij laat het niet bij woorden. Hij brengt zijn theorieën ook in praktijk. Als straf voor deze consequente houding heeft hij reeds vele maanden gevangenis moeten opknappen. Nauwelijks uit de brom begeeft hij zich echter weer onder het volk. Hij moet praten. Als hij niet bromt, praat hij.

De gonjezak bevat een rode kool en een witte. Hoe hij het gelapt heeft, weet niemand, maar kleine Cohennetje heeft uitgevonden, dat er onder rode en witte kolen geslachtelijk onderscheid voorkomt. Je hebt mannetjes rode kool en vrouwtjes ro-

de kool, er zijn witte kolen, die een juffrouw en witte kolen, die een meneer zijn. Maar (en dat is de geniale vondst van kleine Cohennetje) eenmaal op de zoveel honderd rode of witte kolen, zijn de geslachtskenmerken een beetje in de war. Dan tref je een rode, die jongen en meisje tegelijkertijd is; of je treft een witte kool, die in z'n eentje een soort derde geslacht bezit. Nadat hij zichzelf van deze waarheden had doordrongen, is Cohennetje uitgetogen om de mensheid te leraren, dat er op geslachtelijk gebied geen afwijkingen en uitzonderingen bestaan, omdat alles in en door de natuur is geregeld.

Orakelt hij:

‘Alles wat in de natuur is, is normaal. Alleen de geheime wensen zijn de natuurlijke wensen.’

Eén dubbelgeslachtelijke rode kool kan de mensheid sneller overtuigen dan duizend woorden. Kleine Cohennetje is dus ononderbroken op jacht naar singuliere kolen. Zijn beroep is klad-schilder. Hij besteedt een groot deel van zijn klein inkomen bij groenteboeren.

In de kring van zijn toehoorders gilt hij met zijn kop-stemmetje:

‘Meneer, wilt U even naar deze kool kijken. Hier deze is normaal, het is een vrouwelijke witte kool, dat kunt U zien aan de groei van het hart; dát daar zijn de vrouwelijke organen. En deze rode kool is mannelijk, kijkt U maar, op de zelfde plek zitten de organen, maar nu in het mannelijke, prachtig, die lijnen vindt U ook niet. En nou moet U eens naar deze kool kijken, asjeblijft, mannetje en vrouwtje tegelijk, en deze kool is weer anders.’

De omstanders bestuderen de groente met diepzinnige gezichten. Wat hun ogen zien, moet hun verstand geloven.

Gilt Cohennetje hysterisch:

‘En omdat ik leef volgens de waarheid van de natuur, precies als die rode en die witte kool, daarom gooit de klasse-justitie mij in het schuurtje! Een mens is nog minder dan een stuk groente.’

De discussie beweegt zich nu opeens in snel tempo van de sexuele problemen af, in de richting van een heftig debat over het klasse-karakter van de rechterlijke macht.

Zegt een man met het hoofd van een denker langzaam en nadrukkelijk:

‘De rechtbank is een draaibank... en daar wil ik mijn twee vingers voor opsteken.’

De debatten op het Amstelveld worden streng gehouden binnen de onbeperkte grenzen van het vage getheoretiseer. Er zijn wel groepen, die zich met de diepere roerselen van de actuele politiek bezighouden, maar het schijnt alsof zulke discussies beter niet bij daglicht kunnen plaatsvinden.

De echte hedendaagse politiek is meer een zaak voor de Nieuwmarkt op zaterdagavond. Een donkere hemel welft zich over de zwartste buurt van Amsterdam. Het grelle witte licht van de carbidlantaarns legt namaak-maneschijn op de zure haring, rolmops, sigaren en staalwaren. In de donkerste hoek tegen de Waag aan, staan de karretjes en stalletjes van de wereldverbete-raars. Daar is de kraam van ‘de Klare Waarheid’, waar een talentvol jong redenaar de waarheid zo klaar verklaart, dat iedereen hem een schone toekomst voorspelt; de profetie komt uit ook, want veel jaren later zal deze knaap in de magistratuur en in de diplomatie, bewijzen dat een enkel gezond stel hersens meer waard is dan een kasteel vol dubbele namen.

De leiding van deze geestdriftige Roomse missiepost is gelegd in de grote handen van een gewezen wachtmeester van de huzaren, en ook als hij zijn afkomst had verheimelijkt, zou déze waarheid zonneklaar uit 's mans gedrag zijn af te leiden geweest. Een van zijn vazallen is een chemisch student, die Vondel van binnen en van buiten kent. Als de golven van het debat zo hoog lopen, dat hulk noch zeekasteel in een schuilhaven kunnen binnenvallen, gooit deze student Jonas van den Vondel overboord. Hij doet de statige alexandrijnen over de markt rollen, en ziet de woeste zeeën bedaren en het gedierte der diepte legt zich ter ruste. Maar schoner dan de Kerstnacht, die schoner is dan de dagen, is de verklaring, die een andere redevoerder geeft van de biecht. Hij staat zijn mannetje én zijn vrouwtje. Zijn explicatie van de biecht heeft echter één gebrek, dat nochtans niets met de confessie te maken heeft. De verklaarder is in de wereld een profane inspecteur van de belasting. Wanneer zijn auditorium aan geen enkel argument meer kan ontsnappen, dat de welsprekende inspecteur logisch en onherroepelijk afleidt van Johannes 20 vers 23, is er altijd een toehoorder, die hem à faire gaat nemen over de hoogte van de aanslagen, die de brave prediker óók op zijn geweten heeft.

‘Hoe kan U in de biecht goedpraten, dat U arme mensen aanslaat in de inkomstenbelasting?’

Toegegeven, het is géén argument, dat een prediker elke dag kan tegenkomen, maar het wérkt, ten minste zo nu en dan. Als de klaarste waarheid dreigt schuil te gaan achter wolken van onverstand en ongeloof, heffen de leke-apostels het gezang aan, dat alles moet overstemmen:

‘Op Rooms en op, met duizendtallen
Van Schaepman zijn wij nog vazallen.’

Er is een stalletje van de Protestantse ijveraars, waar brochures en tractaatjes te koop, te kijk en te grijp liggen. Ze dragen beschimmelde titels: de schuilnamen der schrijvers zijn meestentijds ontleend aan de historie des vaderlands.

‘Wat wilde Calvijn?’ door Maurits van Nassau; ‘De waarheid over Michel Servet’ door Frederik Hendrik, ‘Onze kijk op het huwelijk’ door Aleid van Poelgeest. Vlak naast deze wonderlijke uitstalling staat een man op een handkar. Hij is bombazijn gekleed. Aan zijn gelaat is te zien, dat hij het leed der wereld kent.

Zijn gestalte is fors, zijn schouders breed, hij heeft de houding van een standbeeld, want hij voelt zich in staat het leed der wereld te torsen ook. Hij vindt echter pas de zuiverste expressie van zijn diepste impressies, wanneer hij declameert. Vooral als hij verzen van anti-militaristische strekking reciteert komt dat verre in zijn ogen. Bij poëzie van atheïstische strekking is het visionnaire er ook wel, maar bleker en ietwat onbestendiger. Dat kan ook moeilijk anders, want zijn godloochenende gedichten dragen als voornaamste thema, dat de mens het belangrijkste van zijn bestaan nog niet weet.

‘Ik weet niet of wij geschapen zijn met een doel.

‘Of slechts bij toeval daar zijn.

‘Ook niet of God of Goden zich vermaken met ons lijden.

‘Als dit zo waar, dan zou dit vreeslijk zijn.’

Het gebed van de onwetende kabbelt lijzig een paar kilometer verder totdat het Opperwezen de waarheid in het aangezicht geslingerd krijgt:

‘Mijn God, er is geen God.’

Het is een aangrijpend vers, al is de filosofie er van zo tam als de primaballerina in het vlooientheater. Multatuli wist het wel:

er is geen god. Maar hij heeft beslist geen notie gehad van de surrealistische indruk, die zijn vertwijfelde poëzie maakt tussen rolmops en scheermesjes, Klare Waarheid en Aleid van Poelgeest.

De oude Waag, waar eens de boeven werden gehangen, staat met zwak verlichte contouren tegen het rose licht van de Zee-dijk. Van de kant van de Bloedstraat galmt het gezang van een reddingsbrigade van het Leger des Heils, uitgerukt om drenkelingen te redden, die echter liever verzuipen dan zich kunstmatig te laten ademen. Van verderop klinkt het gelal van de wijncourageuse kwalletjes, die op de walletjes de kalletjes bezichtigen. In de spelonken tussen de ronde torens van de Waag doen jongens en meisjes hangerig met elkaar, alsof ze mazelen broeien.

De declamator zet een andere rol op zijn stemanola. Nu dreunt een vers van Pol de Mont over de markt:

‘Als een laaiend vuur in de Augustuszon.

‘Stormt en stuift voorwaarts het tweede squadron.

‘En wij staren het na, hoe het verdwijnt in zijn vaart

‘Is dat weder de donder, split dan werkelijk de aard’

‘Open onder ons broedren?’

Het bescheid op deze urgente vraag had kortweg ‘ja’ kunnen luiden. Maar Pol de Mont en de declamator hebben duizend in versvorm gegoten woorden nodig om bevestigend te antwoorden. Het tweede squadron van de kurassiers van Canrobert wordt, evenals alle andere squadrons trouwens, gemitrailleerd tot de laatste man. Daarmee is dan niet alleen de Frans-Duitse oorlog van 1870 beslist, maar ook de controverse of de mens niet verstandig zal doen de oorlog voortaan de vriendschap op te zeggen.

De kurassiers van Canrobert hadden echter net zo goed rustig in de kazerne kunnen blijven. Niemand op de politieke markt behoeft ervan overtuigd te worden, dat de hoogste roeping van de mens is mens te zijn, dat wil dus zeggen: anti-militarist. Ze verschillen onderling alleen nog maar van inzicht omtrent de wijze, waarop ze de geweldloosheid ten troon zullen verheffen. De dynamiteurs dromen van een bom onder het Paleis op de Dam, of van een lucifer in het Kruithuis aan de Haarlemmerweg. De listige wijsgeren daarentegen houden vol, dat het militarisme onmiddellijk zal ophouden te bestaan, zodra iedereen bereid is het bestaan ervan te ontkennen. Anderen willen korte metten maken, ze gaan de kazerne slopen, de wapens over de knie breken en de regimenten uiteen jagen.

Vlakbij liggen de Joodse buurten. De bewoners met hun felle belangstelling voor de publieke zaak willen alle slaven uit het kapitalistische Egypte bevrijden. Ze storten zich met de spitse degens van hun redeneerkunst in het meele van de strijd. Van de Ridder- en de Jonkerstraat, van de Zeedijk en de walletjes, komen de nazaten-in-rechte-lijn van Claudius Civilis. Die zwaaien grove, maar zware, dodelijke wapenen. Floretten tegen slagbijlen. De strijdenden geven elkander partij in een wijde kring van belangstellenden. Er zijn christen-socialisten, vrij-socialisten, revolutionnaire-socialisten, er zijn anarchisten en vrije-anarchisten, anarcho-syndicalisten en gewone syndicalisten, er zijn Gorterianen, de Ligtianen, Kolthekianen, Sneevlietianen, Lutheranen (die niet Maarten Luther, maar Barendje Lutheraan volgen), Wijnkopianen en Tolstoianen.

De bewoners van de wereld van de Joden Breestraat hebben uit driebonds brochures de spitsvondige dialektische redeneermetho-

Het geboortehuis van de schrijver Is. Querido, Nw. Kerkstraat 63

Gezicht van Plantagebrug af op de Muiderstraat met zijgevel van
Port. Israëlitische Synagoge

den ingezogen; een populaire versie van wat zij er moeizaam van hebben begrepen, dragen ze met groot gemak in de wereld uit. Ze zijn uitermate zelfverzekerd; hun inzicht in de historie geeft hun krachten. Als ze de geschiedenis loslaten, zijn ze zwak en beverig, evenals de reus, die de aarde tot moeder had en verloren scheen toen hij voetje van de vloer ging. Hun tegenstanders zijn evenmin vies van een beetje historisch inzicht, maar hun achterwaartse blik reikt niet verder dan de horizon van het jaar 1903. In dat jaar heeft Pieter Jelles de spoorwegstaking gemold en de algemene staking verraden. Het is meer dan twintig jaar geleden. Er is in de tussentijd wel iets gebeurd. Maar *zij* volharden in hun afkeer van wat er in 1903 moet zijn geschied. Ze kennen elk woord, dat tijdens de staking werd geschreeuwd, elke zin, die werd neergepend, elke verdachtmaking, die toen nog werd verzwegen.

Met één been staande op de spoorwegstaking van 1903 en met de andere op het grijze oorlogsbrood van Wibaut, zetten ze de bazuinen van het haastig oordeel aan de lippen. Ze roepen de maffers op tot nieuw leven. Spoedig zal het moderne socialisme bezwijken onder de zware last der schande. Gevraagd naar een nadere adstructie van deze profetie belanden de helderzienden in wijdlopijge beschouwingen omtrent de lonen der gemeentewerklieden, de werktijden der werksters op het Stadhuis, de haast van Schaper om naar de grenzen te snellen als het vaderland in gevaar is, de drukfouten in de loterijlijst van 'Het Volk,' de ijzeren loonwet van Lassalle, de meerwaarde-theorie van Marx, en ander mengelwerk.

De loszinnige disputanten van de burgwallen zijn even toemeloos aan de politiek verslingerd als de rustige burgertjes uit de ordentelijke buurt. Van de burgwallen komen elke zaterdag-

avond de verdedigers van het neem- en eetrecht. Enkele verkondigers van deze revolutionnaire leer hebben eerst dat recht in de praktijk beoefend; daarna kregen ze in de lik ruimschoots gelegenheid om de verdedigende filosofie uit te broeden. Die verkondigen ze nu met grote kracht van overtuiging. Geboren politici, kunnen ze geen immorele daad verrichten zonder er een morele rechtvaardiging voor te hebben verzonnen. Maar de struikrovers-filosofie loopt zonder mankeren te pletter op het instinctieve verlangen naar een maatschappij van recht en orde, waarmee de bewoners van de Joodse buurten ter wereld zijn gekomen. Elke cel in hun lichamen weet al eeuwen lang, dat in de wildernis de zwakste het loodje legt. En wie is sinds twee duizend jaar altijd de verliezer geweest? Nou? Wie anders dan: het Jodenmannetje.

Eeuwen geleden had het goede volk der Zeven Provinciën hun gastvrijheid verleend. Hun en zovele anderen, die van huis en hof verdreven over de wereld doolden, totdat ze een rustige haven vonden in de binnenkreek tussen Dollard en Westerschelde.

Ze gingen het land liefhebben en de stad aan de Amstel verafgoden. Wanneer de Koningin in de stad was, stonden de deuren van de Synagoge wijd open. Binnen brandde de feestelijke verlichting. De stoet van open rijtuigen wachtte eerbiedig enkele seconden voor het bedehuis. De bewoners van de oude buurt stonden ontroerd te kijken, republikeinen en koningsgezinden, anarchisten en liberalen. Het eerbewijs, dat het staatshoofd aan de Synagoge bracht, symboliseerde veiligheid en rechtszekerheid.

Ze sprongen te water om de brede stroom der staatkunde over te steken, zonder dat ze wisten welk land zij op de andere oever zouden aantreffen. Maar juist die onzekerheid van het politieke waagstuk is het voorrecht

van de vrije burger in de verdraagzame staat. Met hun overrompelende geestdrift en veelkleurige verbeeldingskracht stonden ze op het toneel van de politieke strijd. Primadonna's, en acteurs voor de bijrollen, verzorgers van de requisieten en nederige toneelknechts. Joden? Nederlanders! Nederlanders met grondwettige rechten, Nederlanders met plichten. Zij lieten zich gelden.

Wanneer geruchten uit het onbegrijpelijk verre Oost-Europa gruwelijke vervolgingen meldden, protesteerden de Joden in Nederland luidkeels, en ze fluisterden geruststellend: 'Dat kan hier niet gebeuren, Gode zij dank.'

Maar het gebeurde toch. Eén seconde lang hadden ze de waarheid vergeten, die nooit uit hun gebeugen mocht worden gewist. Eén minuut had de vrijheid geduurd. Toen werd het Jodenmannetje ook in het land aan de Noordzee wat bij twee duizend jaar overal geweest is: de verliezer. Heel Amsterdam verloor. En dat verlies kan nooit worden hersteld.

AFSCHEID

De grandeur van de oude buurt zal voortleven in vergeelde boeken, in schilderijen en prenten en misschien in een paar huizen, die op de Monumentenlijst staan. Waar hangt de heugenis aan de doodgewone arme slokkers? Wie herinnert zich het beeld van de dallesmannetjes en oggenebbisvrouwjes? Hun duizenden levens tezamen waren nog niet belangrijk genoeg om één korreltje cement te vormen in de sokkel, waarop de grote mannen der historie te kijk of aan de kaak staan?

Ik wist, dat de graafmachines van alle kanten de buurt hadden besprongen. De slopers waren hun onstuitbare opmars begonnen. Hun stormrammen beukten de muren. Hun knechten klauterden tegen de wallen omhoog. Er was geen verdediging. De mortel stoof in wolken van as en stof door de straten.

Ik dacht: nog eenmaal wil ik door de wereld van destijds wandelen. Nog eenmaal zoeken naar iets, waarvan ik weet dat het er niet meer is. Ik wilde mij zelf dwingen te denken aan de alledaagse mensen, die ik heb gekend. Van de stenen buurt kan ik afscheid nemen, van de mensen niet.

In de Vrolik- en Blasiusbuurt begon ik. Die straten zijn nog niet aan de beurt om gesloopt te worden. Maar lang zal het niet meer duren, dan neemt de gemeenteraad een besluit: wég duizend huizen. Destijds was hier een niet zo gloednieuwe, maar toch nog moderne uitleg van de oude stad. De woningen telden één kamertje meer, de wanden waren versierd met een latje, dat zich lambrizing liet noemen. Er konden pulletjes op staan.

De mensen uit de oude buurt, die een tikje in de verdiensten waren gekomen en schoon genoeg hadden van de muurloze begrenzing van een aan tradities gebonden buurt, trokken stoutmoedig over de brede wateren van de Mauritskade. De buurt opzij van het Weesperpoortstation stak vol met nieuwe frisse namen. Beukenweg, Iepenweg, Eikenweg.

Zeiden de diamantslijpers:

‘Beukenweg, Iepenweg, Eikenweg... straks is een steentje weg.’ Onverzwelgbare weelde, het Oosterpark was vlak naast de deur. Op de vrije ochtend van de Sabbath liepen de mannen eindeloze rondjes om het grote grasveld, ernstig pratend over de wisselvalligheden van het vak en de kansen van de SDAP in district III, tegen Otto, die de liberalen wilde vertegenwoordigen. Op zondagmorgen speelde in de muziektent een kapel van blaaspoepen meeslepende walzen uit Wenen.

Vergeefs zoek ik nu naar punten van oriëntering. Ergens verderop liep vroeger het Padje. Een klein weggetje langs de pallisaden van het rangeerterrein. Het was er altijd stil, zelfs midden op de dag. De geur van een diepliggend grasland (nu staat de Amstelbrouwerij er hoge dividenden te fokken) mengde zich met de natte stoom der treinen. De hosseklossende goederenspoortjes schenen het parkeerterrein nooit te verlaten. Vermoeide locomotiefjes lieten zich door mannetjes met blauwe boezeroentjes en glimmende koperen kromme speelgoedtoetertjes heen en weer treiteren. Als zo’n lange lijs van een trein helemaal uit elkaar was geblazen, bleef er één wagon achter. Die kreeg van de locomotief een stevige duw tegen zijn achterwerk en reed dan, voortgejaagd door zijn eigen gewicht, holderdebolder over wissels en rails naar onbekende verten. De locomotiefjes

sjokten, sisten, pufften en kreunden. Heen en weer. Dwars door dat treinen- en seinengedoe kankaneerde de Gooise Stoomtram, als een branie-achtig burgermensje, dat naar de bruiloft van haar enige dochter moet en bang is, dat ze te laat op het stadhuis komt. De Gooise met het kakkineus heen en weer gedraai van de achterste wagen, fluitend en bellend. Zie je me niet, dan hoor je me wel. Het Padje misschien niet meer dan drie honderd meter lang, was te midden van al dat tumult, het romantische scharrellaatje. Op het lage weiland stookten kwajongens in de avonduren fikkies, waarop ze aardappelen piepten. De prikkelende geur van rook hing als een sluier over het stille weggetje.

Ik steek de Sarphatistraat over waar vroeger bij de Muiderpoort de paarden van de cavaleriekazerne woonden. Het paardenvolk kwam alleen in de oude buurten als het in de stad onrustig was. Een staking of een niet zo onschuldig relletje. De potige boerenjongens met hun rode grove gezichten zaten geklemd tussen knol en zwarte kolbak, langs de zadels staken de karabijnen met hun korte loop omlaag, de kolf naar boven. Dan snelde de waarschuwing door alle straten:

‘Pas op, de liefdezusters zijn in aantocht.’

Ik steek de Sarphatistraat over, en ga de Roetersstraat in. Kijk, kijk, je kunt zelfs nu nog precies zien, dat destijds hier ook een ingang van de grote tramremise was. De grote deuren zijn er nog. In het asfalt liggen de moeten van de rails. Achter de Valkeniersstraat deinde destijds een peuterig pontje. Je kon met dat zeekasteel de omweg naar de Muidergracht via de Muiderpoortbrug met een paar honderd meter bekorten. Niet dat in

die tijd ooit iemand háást had, maar genoeg mensen waren te lammenadig om hééééélemaal naar de Muiderpoort te stiefelen. Voor die Jan-kak-makkelijks waagde de pontjes baas ontelbare malen per dag zijn kostbaar leven op de wilde wateren van de Muiderprutsloot. Zijn beste uur viel 's avonds na twaalf. De conducteurs, die met de laatste wagen uit de hele stad naar de remise waren gekomen kochten eerst wat gezelligheid bij de kastelein van de overkant. Aan hen verdiende vervolgens de pontjesbaas een paar duppies per dag. Wie liet zo'n kapitaal bedrag liggen in die dagen toen het leven brandduur was en een ei zelfs twee centen kostte? Die het kleine niet eert, is het grote niet weerd, zeiden de mensen, nou en de baas van de pont wist van varen en van sparen, hij pieremegoggelde eigen huizen bij elkaar.

De laatste wagen. Een gezellige tramwagen met een oubollige wagenbestuurder en een slaperige conducteur. Voordat ze naar de remise reden, plaatsten ze op het voorlicht een ijzeren plaat met uitgestanste letter

R

De R-tram behoefde aan geen enkele halte te stoppen, maar elke nachtbraker, die langs de rails ging staan en zijn hand opstak mocht meerijden. Gratis! De dienst was immers afgelopen. Maar hij betaalde met een rondje sigaren, merk 'Krijgertje'.

Grinnikten de mensen:

'Ik heb gisteravond nog net de raatste tram kunnen halen.'

...want tot de folklore van de buurt behoorde een constante comedie van vergissingen, waarbij de letters l en r ten nauwste betrokken waren.

In die dagen reden de mensen nog voor hun plezier in de tram.
Zeiden vader en moeder:

‘Volgende week ben je jarig. Wat wil je hebben?’

‘Ik wil met de tram.’

‘Goed, we gaan met de tram. Dat is dan je cadeautje.

‘Met de *open* tram?’

‘Als het mooi weer is, gaan we met de open tram.’

‘Met lijn drie?’

‘Hoor me zo’n kind eens aan. Die wil met lijn drie. Je denkt zeker, dat we de *bele* dag de tijd hebben.’

Lijn drie was de langste lijn van de stad. Van iemand met een fors postuur zei men:

‘Daar gaat lijn drie met de bijwagen.’

Alle open trams stonden in een kluitje bij elkaar in de remise. Als ze ’s zomers in de duizelingwekkende vaart over de rails snelden, was het ijzingwekkend te zien hoe de conducteurs als slingerapen buiten-om klauterden om de ritprijs van een stuiver te innen.

Achter de ramen boven de remise in de Roetersstraat woonden Ome Barendje Salomons en tante Betje. Hij was een pezige analfabeet, die zijn leven lang niet uitgepraat kon raken over een mirakel, dat hij op middelbare leeftijd in een winkel in de Kinkerstraat had aanschouwd.

‘Daar verkopen ze kaas, die je op het brood kunt sjmeren. Kaas die je kunt sjmeren, wie heeft daar vroeger jaren van gehoord?’ Zijn zoon Sander was eens mijn beste vriend, hij ging naar Auschwitz, grote God, wees asjeblijft een beetje zuinig op zijn ziel, want zo gaaf en onbaatzuchtig zult Gij er niet veel bezitten in het eeuwige magazijn.

Het Roeterseiland herbergt tegenwoordig binnen een groot hek een mootje van de in duizend stukjes verknipte en verprutste Universiteit. Vroeger was het hier niet zo'n geleerde boel. Er stonden een paar arme-lui-schooltjes. Als tegen een uur of vijf het eiland stil en verlaten lag, kleedden de jongens uit de buurt zich in een van de portieken uit. Op zijn hondjes poedelden ze de brede gracht over naar de achterkant van het Panorama. Naakt, zoals God ze had geschapen, dansten ze aan de overkant in een kringetje om de bezoekers, die het statige gebouw wilden binnengaan.

Trappen had het Panorama niet. De bezoeker moest moeizaam tegen een hellinkje opklauteren. Wie heeft dan tijd en lust om zich een bende naakte joelende jongens van het lijf te houden? In het gebouw was altijd 'Het Beleg van Haarlem' te zien, geflankeerd door 'Inkomst van Jezus' en 'Alva's laatste rit'.

Aan de overkant is het eeuwige Artis. Elke keer opnieuw staan er brood-etende profeten op, die de tuin een wisse ondergang voorspellen. Dat was al zo in de dagen, dat ik, amper acht jaar oud, aan de kant van de Doklaan over het hek klom, en naar de apenkooi sloop.

In de dagen toen de Amsterdammers zeer ongecompliceerd dachten; omdat de sociologie voor hen nog niet was uitgevonden, zongen ze naïeve liedjes. De dierentuin prikkelde de fantasie van kleintjes en van groten.

'Twee manden spinazie
Die dansten in het rond
Al in de Plantazie
Al in de morgenstond
Een grote paardenvlieg
Als ik me niet bedrieg

Zat op de stoep te slapen
Toen ik hem wakker riep
Begon hij te gapen
Dat was de chimpansee te veel
Die vloog de neushoorn naar de keel
En een hondje met een lam pootje
Dat ging naar Schollenbrug
Met het havenboóóótje'

Tegenover de ingang van Artis is nu een garage, die de mensen uit de buurt trouw 'Plancius' bleven noemen. In Plancius, waar ze vergaderingen hielden met wel duizend bezoekers, moet nog vroeger een synagoge gevestigd zijn geweest. Boven de deur prijkt het Schild van David. In de Franse Laan staat nog steeds het gebouw van de ANDB. Alleen de bond zelf is aan verval van krachten overleden. De mechanische dop, waar de slijpers veertig jaar geleden om lachten, is intussen ouderwets geworden. Diamantslijpen is nu een kwestie van machientjes. Mekaniekjes weten beter waar de vier en zestig vlakken van het steentje moeten liggen dan vroeger jaren de knapste en vlugste slijper. Het Portugeese Gasthuis aan de overkant is nu Joodse Invalide. De Jee-Ie op het Weesperplein is nu gasthuis. Alles wordt op de duur een kwestie van stuivertje wisselen.

De Parkschouwburg. Ik herinner me het theater als een uitgebrande bouwval. Met een clubje jongens uit de buurt hadden we onderaan de wallekant een ingang geprutst. Ratten als Vlaamse reuzen speelden pantomimes op het in elkaar gezakte toneel. Wij zaten in de verkoolde stalles en lazen elkaar voor uit boekjes, die we niet mochten kennen. Later ging de bouwval

tegen de vlakte. Toen werd 'de Parkschouwburg' een braakliggend stuk grond, waar meetings konden worden gehouden. En nog later werd het een korfbalterrein.

Ik loop door de Kerkstraat. Rechts staat nog altijd de achtergevel van het oude Jodengasthuis en van het tehuis voor oude mannetjes en vrouwtjes. Daar in dat pijpelaatje, de Manegestraat, kwamen vroeg of laat alle emigranten uit Oost Europa terecht. Ze hokten er in kelders, in benedenhuizen, in opkamtjes, een, twee en drie hoog, en in afgeschoten optrekjes op de zolders. Geen straatje in West Europa heeft op zo weinig vierkante meters, zoveel mensen geherbergd. De mannen liepen in lange zwarte jassen, en met brede hoeden op het hoofd. Ze deden indrukwekkend met hun krullende zwarte baarden, langs hun slapen bengelden de gekrulde lokjes, de pyes, eigenlijk een soort uithangborden. Voorbijgangers wisten: onder die pyes leeft een orthodox man.

Ze liepen altijd gebogen met een ietwat kromme rug, de curve van die rug is familie-bezit. Overal ter wereld zijn ze aan hun rug te herkennen, tot in het verste geslacht al worden ze onderkoning van Ookwambibi. Ze verborgen de handen achter het lichaam in de mouw van de tegenovergestelde arm. Ze sjouwden altijd met levende karper, die ze bij hun vaste visboer kochten. De echte gelovige eet slechts vis, die levend uit stromend water is gekomen. De karpers hielden ze eerst een paar dagen vers in een emmer leidingwater. Als het beest volgens de regels geslacht was, werd het toe bereid met zoetigheid en zoutigheid, tot de gefillte fisch, die de Amsterdamse Joden nauwelijks konden waarderen, maar die waren dan ook van Polen vervreemd. In de achterkamertjes van de Manegestraat

zaten grijsaards in rommelige huiskamers geleerde boeken te bestuderen. In de kamer ernaast zat een gezelschap grijsaards bij elkaar luid te bidden. Vlakbij was het Russensjoeltje, hun synagoge-van-eigen-teelt. Heinrich Heine heeft geschreven, dat dansen is: bidden met de voeten. Maar dan had hij eens de poleikum uit de Manegestraat moeten zien, wanneer die hun Schepper naderden. Ze baden met hun voeten, hun handen, hun borstspieren, hun hals en hoofd, en vooral baden ze met hun stembanden. Ze klaagden hun leed uit, ze vernederden zich, ze smeekten om genade. Zwaaiend in de wind, als cypressen, zing-zang-zongen ze de heilige melodieën. Elke dag kwamen nieuwe bewoners de propvolle Manegestraat voller maken. Familieleden, en vrienden en wildvreemden, iedereen beladen met het onmogelijke armoedige zoodje huisraad, dat landverhuizers altijd hebben meegesleept zolang de onverdraagzame wereld bestaat. Doortrekkenden op weg naar familieleden en vrienden in Amerika.

Het Veldt, zoals de Nieuwe Kerkstraat, niet officieel heette, liep tot aan de Weesperstraat. Twee rijen deftige huizen. In het huis waar ze nu accumulatoren repareren, was destijds de Portugese vleeshal. Alle vlees, dat onder rabinaal toezicht is geslacht, is kosher, jawel, maar voor de kenners bestaat er wel degelijk verschil tussen een geslachte Hoogduitse en een geslachte Sefardische koe. In de slagereiwinkels kwam een stuk standsverschil voor de dag. De armsten kochten hun vlees bij de kopslager. Een treetje hoger verdienden de koshere slagereiwinkels, die ossenvlees onder toezicht verkochten tegen dure prijzen. Nog hoger op de ladder werden de slagereiwinkels uit de hal in de Amstelstraat, de Hoogduitse hal, rijk.

Als een vrouwtje te kennen wilde geven, dat haar man een goed stuk geld verdiende, snoefde ze:

‘Ik haal mijn vlees altijd bij van Rijn in de hal.’

Als een jongen een meisje mee naar huis bracht, dat beslist niet vroom was en ook niet tot de mooisten behoorde, smaalde de familie:

‘Kijk toe, voor zoiets moet hij buiten de hal halen.’

En ver boven de duurste slager uit de hal der Hoogduitsen, troonde de minste slager uit de Portugese hal in de Kerkstraat.

Het was geen toeval, dat de vleeshal der Sefardiërs juist daar in de Kerkstraat te vinden was. Aan de andere kant van de Weesperstraat liep de Kerkstraat door. Maar daar was het: de Portugese Kerkstraat. Daar heeft Israel Querido gewoond en Maantje, zijn geniale broer. En Monnetje Miranda kwam er vandaan, een van de bekwaamste regenten, die in de goede stad Amsterdam ooit aan het roer heeft gestaan. (Een poen met Nederlands paspoort heeft in het kamp van Amersfoort het leven uit zijn lichaam getrapt).

De winkeltjes in deze contreien verkochten op één dag meer rijst dan alle andere winkeltjes in de buurt gedurende een hele week bij elkaar. Behalve hun adellijke namen en de trots op hun afkomst, hebben de Sefardiërs uit Spanje een voorliefde voor rijst meegebracht, die ze tot het einde der dagen nooit zullen kwijtraken. Ze spraken geen Oost-Yiddish, en geen West-Yiddish, maar een patois van Spaans en Portugees, aangevuld met ietwat vreemd toegepaste Nederlandse zegswijzen. De Hoogduitse Joden wensten elkaar op de feestdagen: Gut Jontof. De Sefardiërs zeiden plechtig: Boas festas. In de Mar-

kensteeg scholden ze de Portugese jongetjes voor: Kiejaajs, maar thuis in de Kerkstraat, zei dat zelfde joggie tegen zijn moeder: 'Kiejaai de nuevo?' is er nog wat nieuws? Als ik bij mijn vriendje Jopie Andrade Leao de Taxeira de Mattos thuis speelde, zei zijn moeder: 'Geef dat tedeske jongetje ook een stuk prialeet' ... het geen betekende: 'Geef dat Hoogduitse jongetje ook een stuk koek.'

De broodfabriek van Ceres op de Prinsengracht was eens de bezienswaardigheid van de buurt. Maar voor de bewoners van de Kerkstraat was het de sensatie van hun eeuw.

'Wat een huis, wat een huis.'

Aan de Prinsengracht lagen de lichters met graan tegen de loswal. Meneer Ceres stak een grote gonje slurf uit het dakraam en slobberde zo'n schuit in een mum van tijd helemaal leeg. En aan de andere kant liet meneer Ceres de lankies, de knippies, de fijntjes en de galletjes, bruin gebakken zo maar, holderdebolder in de bakkerskarretjes rollen. Wat een huis, wat een huis.

Vlakbij was het oude schoolgebouw waar de kinderen heengesleurd werden, die aan hoofdzeer leden, een pargkop hadden ze. Wie daaraan leed, werd kaal geschoren als een biljartbal, daarna vette de zuster de naakte kruin in met een kwalijk riende zalf, en vervolgens draaide ze een ellenlang verband om de arme schedel. Met een witte kap, en klagelijk huilend kwam zo'n kind uit de Favuspolikliniek. De moeder stond klaar met een ijsmuts, om die over de kap van de oneer heen te sjoorren. Zei zo'n moeder ongevraagd:

'Mijn Roewie heeft geen parg. Hij is alleen maar een beetje klierachtig van gestel.'

Maar zijn vriendjes sarden:

‘Roewie, wanneer moet je weer naar de Prinsengracht? Ze hangen je met je kap in een katrol en dan trekken ze jou er zo onder uit. Dan gaan de klieren vanzelf mee.’

Over de oorzaak van favus, het hoofdzeer, had de buurt zeer gedicideerde oordelen.

‘Eet je peer niet met schil en al op. Daar krijg je een parg van.’

‘Zit niet met je handen aan je krentensjnabel te plukken. Als je met je vingers in je haar komt, heb je zo’n parg.’

Een krentensjnabel was een bezoeking van krentachtige ontstekinkjes rondom de mondhoeken. Er werd met stelligheid beweerd, dat zo’n ontstoken mond de straf was voor veel en te vaak snoepen. Vooral taartjes moesten worden gemeden door iedereen met aanleg voor krentensjnabel.

De taartjeswinkel van Wiedijk was om de hoek, in de Weesperstraat en daar is nu nog de apotheek van Van der Plaats, en in dat grote huis aan de overkant vond je eertijds de leerwinkel van meneer de Nooy. Met grote letters stond zijn naam op de ruiten:

A. DE NOOY

Bigotte mensen weigerden die naam uit te spreken. Het herinnerde hen te veel aan de naam van het Opperwezen, en die naam mag immers niet ijdelijk worden gebruikt. Daarom zeiden ze: meneer Addenom.

Verderop tussen Kerkstraat en Keizersgracht staat een groot winkelhuis. Weet U welke firma daar gevestigd was, wéét U het nog? Daar was nou ‘de Zon’, een nering te groot om doodgewoon een garen- en bandwinkel te worden genoemd. Er

kwam toen juist een nieuw woord in de mode: manufacturen-winkel. De eerste vestiging van een roekeloze firma, die zich zeer onlangs op het gevaarvolle pad van de textielhandel had gewaagd. Ene meneer Vroom en ene meneer Dreesmann.

De mensen uit de buurt hadden geen vóórgevoel van de glorieuze opgang, die deze twee handelslui zouden beleven. Ze kenden de firmanten niet eens. Zij waren vertrouwd met de chef van 'de Zon', een dwergachtig enigszins verknipt mannetje. Zijn humeur was zonniger dan de naam van de nering. Hij kende iedereen. Iedereen kende hem. Die winkel was zo bekend, dat hij een plaats kreeg in het spraakgebruik.

'Ik voel me niet zo goed tegenwoordig. De dokter zegt, dat ik meer in de zon moet.'

'Nou, misschien kan U winkeljuffrouw, worden bij Vroom in de Weesperstraat. Bent U de hele dag in 'de Zon'.

Een eindje verder in de Weesperstraat was de broodjeswinkel van een man, die 'juffrouwtje' werd genoemd, en hij vond het nog grappig ook. Zijn specialiteit was een hoog gillend lachje en roombroodjes, een zacht zoetig meelgebak, dat in de vorm van een halve schelp werd gekneed. In elke schelp zat een kwak dikke gele room. Je kon er 's avonds om twaalf uur nog terecht. Meestal at je de zoetigheden voor de toonbank staande op.

Giechelde het juffrouwtje:

'Ik krijg negen centen van U, voor drie roombroodjes.'

'Ik heb maar acht centen bij me.'

'Nou dan houd ik een cent aan U te goed. Volgende keer een cent extra.'

Maar hij vroeg nooit naar de uitstaande schuld, en hij postte steeds weer opnieuw. Dat ventje moet schatrijk geweest zijn van geld, dat hij nooit van zijn klanten ontving.

Mr. Kokadorus, markthumorist

Een water- en vuurzaak nog in harmonie met de oude en primitieve
faecaliën-verwijdering (boven)

In de Joodse buurt noemde men deze wagen: De vrije chassene (vrij huwelijk)
en daarbuiten: De Mennisten-bruifloft (onder)

En daar vooraan was de winkel waar ze potloden en kroontjespennen verkochten. Was dat nou een winkel van Vlieger, of was die destijds nog alleen maar op Rapenburg? De winkel in de Weesperstraat was een magazijn van toverachtige voorwerpen. Een doezelaar van een cent; daar kon je op school de goorste tekeningen mee verwazigen tot een niet slechte navolging van Maris. Gewone griffels en leien, en Fabergriffels, die van een zacht kalkachtig gesteente werden gemaakt, en het midden hielden tussen krijt en fondant. Sponzendozen met twee opbergruimten. Aan de ene kant was plaats voor een vochtig stukje zeemleer en een wit boontje; aan de andere kant voor een kledderig nat lelletje spons dat zijn eenzaamheid deelde met een bruin boontje. De boontjes ontkiemden in de vochtige donkerte tot een raar soort tauge.

In een bakje op de toonbank lagen de kroontjespennen en de dunne penhouderstokjes, en de potloden met een klein busje en een stukje vlakelastiek aan het eind. Er stonden potjes inkt, 'Kaisertinte'. Het was een huis met twee uitstalkasten en een stoep van ⁿeen tree of zes in het midden. Op de ene ruit stond geschilderd:

Schrijf

...dan kwam de stoep, en op de andere ruit stond:

Behoeften

Voor de kuise mensen in de buurt waren die opschriften aanleiding tot een kapitale grap.

'Vandaag of morgen ga ik naar binnen en zeg: meneer, mag ik voor twee centen behoeften, maar goed ingepakt.'

Ernaast was de winkel van Spannet, de goud- een zilversmid. Boven woonde Iessie Pezaro, die me eens een gat in mijn sche-

deldak heeft geslagen, waarvan de moet nog steeds zichtbaar is elke keer als ik mijn haar heb laten knippen; en mijn hele leven heb ik de andere kant uitgekeken, als ik Iessie toevallig ontmoette, maar als ik hem vandaag tegenkwam zou ik gewoon tegen hem praten; stakker, hij is óók vergast.

Aan de ene kant van de Keizersgracht, waar Harry de Leeuw tegenwoordig plastic tassen van prima kwaliteit aan elkaar hoogfrequenteert en waar ze papier in ongehoorde hoeveelheden opslaan, was het gasthuis. Destijds, toen ik voor 't laatst met Iessie Pezaro min of meer vriendschappelijk had verkeerd, ben ik met dat gebukkelde schedeldak en lekkende traanklieren het ziekenhuis ingelopen. De portier zei:

‘Ik ken jou, jij bent een zoon van Moossie Sluyser. Zuster, laat de dokter komen voor een plotseling ongeval. Huil maar niet, hier heb je een stuk verbandgaas, houd dat maar tegen het bloeden aan.’

De hal was een betegelde ruimte met antiseptische geurtjes. Van alle kanten vielen hoge stenen trappen op je neer. De dokter schoor een vierkante kilometer haar rondom de wond weg. ‘Ziezo, een pleister erop. Je hebt een gat in je kop, anders niet. Het is over voordat je een meisje bent.’

Toen ik thuis kwam was de halve Rapenburgerstraat in rep en roer. Het gerucht was met zevenmijlslaarzen voor mij uitgesneld. Bij elke meter, die het aflegde was de ernst van mijn verwonding gegroeid. Het gewone gat in mijn kop was eerst een gapende wond, daarna een kloof van het ene oor tot het andere, en ten slotte een schedelbasisfractuur, die me op het randje van een gewelddadige dood had gebracht. Goed beschouwd was het een mirakel, dat ik lopend de afstand van gasthuis tot ouder-

huis kon afleggen, maar in onze familie zijn altijd een paar tááien geweest.

En aan de andere kant van de gracht, tegenover de tuin van de oude mannetjes en vrouwtjes stonden de Joodse schooltjes van Elte en van Norden. Elte was voor de echte rijke mensen, Norden voor de mensen, die graag een goede indruk maakten. Juffrouw van Praag leerde me met een mannenstem het aleph-beth-gimmel-alfabet en Hebreeuwse gebeden. Ze kon prachtig vertellen van Mozes, die alleen maar zijn arm omhoog hoefde te steken en dan vielen de vijanden van Israël als aren voor de maaier, maar als hij, moe geworden, zijn arm liet zakken, verloor Israël. De gestrekte arm en Israël, motief voor een tragedie, die vijftig eeuwen overbrugt. Meneer Norden was een vriendelijke man met mooi kastanjebruin krullend haar. Met zijn zoontje Ies speelden alle kinderen van 't schooltje. De jongen kwam later bij de Marine van Israël. Hij was een der helden die duizenden illegale immigranten in Het Land smokkelden. Hij sneuvelde in de strijd.

Kijk, en dát huis daar was het eerste huis, dat de Joodse Invalide verlootte om aan geld te komen voor de glazenkast van mijnheer Gans op het Weesperplein. De hele buurt kocht lootjes. Iedereen fantaseerde hardop wat hij met het huis zou doen.

Daar is het Jonas Daniel Meyerplein met de Grote Sjoel en de Nije Sjoel en de Obbene Sjoel, synagoges, die nu tot wrakken zijn vervallen. De kinderen van de buurt vertelden elkander de sage van de lepe Jonas Daniel Meyer, die slimmer was dan alle andere mensen bij elkaar. De ingang van de grote Synagoge mocht niet te dicht bij de rooilijn komen. Waarom niet? Dáár-

om niet. Weet ik véél! Maar het terrein was net groot genoeg voor een sjoel, te klein evenwel om er eerst een binnenplaats te maken en daarna een bedehuis op te zetten. Sjat wat, zei Jonas Daniel. Dan maak ik aan de pleinkant niet de ingang, maar de *uitgang*. En daarom gaan de deuren ván de hoofdingang naar buiten open.

Als de Sabbath gevierd werd zaten de jongens aan de voeten van de voorzanger te wachten, totdat de beker met zoete rozijnenwijn rondging. Door de week speelden ze voor de Synagoge ontelbare partijtjes goalschieten, die stuk voor stuk belangrijker waren dan de belangrijkste interland-wedstrijd.

Op de hoek van het Markenplein en de Joden Breestraat stond destijds een kroeg. Met grote letters hadden ze op de ruiten geschilderd:

TAPPERIJ EN SLIJTERIJ

PER MAAT EN PER GLAS

Nooit zal worden opgehelderd welke dringende redenen de stichter van dat etablissement hebben bewogen zijn dranknering in het hartje van de Joodse buurt 'De Bisschop' te noemen. De bisschoppelijke herberg was een naargeestig hol. De kelder onder de kroeg was voor mij geenszins onbekend terrein.

Er woonde een vriendje van me, met zijn vader, moeder en nog acht broertjes en zusjes. De hele kelder was slaappleats. Langs de wanden waren bedsteden getimmerd met deuren: die gingen overdag hermetisch op slot. In het middelste van die diligences gingen vader en moeder van het vriendje 's avonds ter ruste.

Zei juffrouw Halberstadt ongevraagd honderdmaal per dag: 'Als ik in mijn keukentje kook, stroomt het water in de hele woning langs de muren. De bedsteedeuren moeten overdag wel

op slot en grendel, anders kunnen mijn Jopie en ik 's avonds met twee paar zwemkurken naar bed. Ze noemen het een kelder, voor mij is het meer een kledder.'

Maar tegelijkertijd was juffrouw Halberstadt trots op haar vochtig leger.

'Zou iemand willen geloven, dat in die eigenste bedstee, waar ik in slaap, de grootste actrice is geboren, die ooit heeft bestaan? Sarah Bernhardt, haar moeder was een vrouwtje van Kinsbergen. Later is ze naar Parijs gegaan en daar is ze Katholiek geworden, nee, niet de moeder, maar Sarah. Dat komt ervan als je onder 'De Bisschop' geboren bent.'

(De historicus Dr. Jaap Meyer heeft later vastgesteld, dat de grote Sarah nog éénmaal in die kelderwoning is teruggeweest. Samen met haar tante Mevrouw Levy-Kinsbergen, in de wandeling 'Lange Kidelen' geheten. Glimlachend zou ze hebben gezegd: 'Ik zou hier toch niet meer willen wonen.')

Sarah behoorde, ondanks de invloed van 'De Bisschop', tot de legenden van de buurt. Waar mensen bij elkaar wonen ontstaan verhalen, want elk mensenleven is een boeiende roman. In de oude buurt tussen Waag en Weesperplein zijn sprookjes geboren; en geslachten hebben ze verder verteld, eeuwenlang. Legendes en sprookjes, verzinsels en geromantiseerde waarheden groeiden samen tot de vage, maar tegelijkertijd zeer werkelijke *grandeur* van de oude buurt. Mensen kunnen immers niet leven zonder toekomst, maar zonder zijn verleden kan een mens zich zelf niet zijn. De herinnering aan gewone mensen bestaat altijd uit de heugenis aan duizend onbetekenende voorvallen. Tragische en komische. Gebeurtenissen van klein formaat. Samen bouwen ze het beeld van een levend mens.

Daar in de Lazarussteeg, naast de pastoor van de Mozes en Aaronkerk, woonde Raatje Rotje. Ze was een mensje, zoals er honderdduizend in de buurt hebben gewoond. Ze sprak een krom mengelmoes van middel Duits en halfbakken Nederlands. Maar ze was welsprekend door het geniale gebruik van intonaties en de natuurlijke toepassing van de ontkenning de bevestiging.

Op een keer komt de huisbaas aan de deur.

‘Raatje, heb je de huur voor me?’

‘Nee, ik heb niet de huur voor U.’

Wil de huisbaas gaan opspelen. Wél wonen, maar geen huur betalen. Zegt Raatje verontwaardigd:

‘Waarom gaat U zo án? Ik zeg toch, dat ik de huur voor U heb.’

Gaat ze verder:

‘Maar nou U toch hier bent, ik moet een rot in de woning hebben’. Ze bedoelde: ergens in mijn woning is een rat. Maar de huisbaas wilde haar verkeerd begrijpen.

Toen is die huisbaas naar het Waterlooplein gegaan, heeft daar een tweedehands muizenval gekocht, heeft een rat gevangen. Val en rat bracht hij bij Raatje.

‘Asjeblijft hier is de rot, die U hebt besteld.’

‘Ik een rot besteld?’

‘U hebt toch tegen me gezegd: ik moet een rot in de woning hebben.’

‘Dat heb ik gezegd. Dát zal ik niet afstrijen. Als ik zeg, dat ik een rot in de woning moet hebben, dan wil dat zeggen, dat ik al een rot in de woning heb. Ik hoor de hele tijd piepsen. Dat kan alleen maar komen omdat ik in de woning een rot heb.’

Van die dag af heette ze Raatje Rotje. Zinnebeeld van een zeer persoonlijk taalgebruik.

Op het plein aan de kant van de Mozes en Aaronkerk woonde Jopie Koppie. Een man met zulke vuisten en zó 'n klein hartje. Voor het oog van de wereld was hij een geweldenaar, in stilte leende hij met tranen in de ogen zijn laatste cent aan gedallestende handeldsmensen, die nebbisj hun kapitaaltje hadden opgegeten. Aan de overkant liggen de huizen van Vlooienburg. De naam heeft nooit iets met luizen uitstaande gehad. Daar komt straks het nieuwe stadhuis, tenminste als Amsterdam geen dode stad aan de Zuiderzee is geworden tegen de tijd, dat ze in Den Haag de behoeften van de hoofdstad des lands hebben erkend. Rechts is de Vissteeg waar het rook (en nóg ruikt) naar alle vis en al het zout uit de zeven zeeën. En daarachter de Joden Houttuinen, de Uilenburgerstraat, de Batavierstraat en de dwarsstraten, de Oudeschans. In de verte staat een beetje scheef en malotig met zijn kraag op de straatstenen de Montelbaenstoren oftewel de Malle Jaap.

In dat laatste stuk van de Joden Breestraat was de Tip Top, en de Rembrandtbioscoop en de roemruchte zaak van de Twee Onnozele Schapen en er was de sigarenwinkel van Raap. Verderop woonde de bakker van de sluis. Op zaterdag was zijn bedrijf gesloten, allicht, maar het deeg stond afgedekt kant en klaar in vormpjes geboetseerd te wachten, totdat de eerste ster aan het uitspansel zichtbaar zou zijn. Dan wierpen de bakker en zijn knechts zich met hartstocht op hun werk. Zo min als zijn grootvader destijds in Egypte tijd had om het deeg te laten rijzen, gunde hij zich geduld om de verse kadetjes bruin en knappend te laten worden. En daar komt nu de uitdrukking vandaan:

‘Ben je ziek? Je ziet zo bleek als een zaterdagavondfijntje’.

Verderop waar nu de laatste koshere slager van Amsterdam, Keizer, champrib, chocoladebeentjes en kippen met loodjes aan de poten verkoopt, was de zoete inval van Snatager en in dát huis daar had vroeger juffrouw Nap óók een taartjeswinkel; haar bolussen waren groter wereldwonder dan het Paleis op de Dam. Toen de kinderen met het nieuwste speelgoed de diabolo gingen spelen, vertelden de mensen elkaar, dat juffrouw Nap de naam had uitgevonden. Er stonden twee kinderen in de winkel, die allebei een gemberbolus wilden kopen.

‘Juffrouw Nap, ik een bole en zij een bole...’

Zei juffrouw Nap:

‘Asjeblijft, die-a-bole, en die-a-bole...’

Wie kan met zekerheid zeggen dat het verhaal van die naams-afleiding helemaal verzonnen is?

De Zandstraat waar Jossie woonde, Jossie met zijn wijf, op nummer vijf, zeven stoelen zonder matten, zeven tafels zonder latten. En dáár woonde Halfsleetje, die in ontelbare oude moertjes en schroefjes zijn geluk en karige broodwinning vond. Een nederig bijna blind molletje, berooid als Job, maar niet zo opstandig; zijn zoon ben ik eens op Curaçao tegengekomen, die bezat een eigen sportvliegtuig en hij joeg met duikmasker en speer op de levensgrote haaien van de Caraïbische zee.

Ginds is de Valkenburgerstraat, en de Markensteeg, waar dit leven van mij is begonnen, en de Rapenburgerstraat waar ik zo lang heb gewoond.

Ik dwaal door de buurt, zonder richting, zonder doel.

Schimmen spreken mij aan, maar ik kan hun stemmen niet horen.

Ik loop als een Golem.

Ik overschrijd de grens tussen niets en iets. Dagen worden uren en uren seconden.

Ik lig weer in de warme bedstee drie hoog in de Markensteeg nummer negen. Beneden in de woning van juffrouw Ettie van Praag klinkt gestommel. Dat is haar zoon Manus, die gymnastiekmeester is. Kinderen in bed *zien* met hun oren.

De stok van Japie Schapendief rommeleboemt op alle deuren.

‘Opstaan, zes uur, over vijf minuten is het half zeven.’

Over vijf minuten zullen ze opstaan, allen, die nu in de slaap zijn weggedeind naar onbekende landen waar de golven van het onbewuste breken op onbestemde kusten.

Vijf minuten, die eindeloos zijn, bijna zo eindeloos als de eeuwigheid.

Ik zat in de bioscoopzaal van Kriterion in de Roetersstraat. Alleen hij die de zaal vroeger heel goed heeft gekend, kan er het oude Handwerkers Vriendenkring in terug vinden.

Op het doek schoof de film voorbij van Jacobofsky, het verhaal van de Joodse vluchteling, die in een bizarre symbiose met een Poolse anti-semiet de vrijheid voor beiden terug vindt. Danny Kaye speelde zichzelf en alle Kaminski's.

Het is een tragische film, die tot de toeschouwers zegt:

‘Lach dan als je niet wilt huilen.’

Het is een film, rijk beladen met schone gedachten. Een film, die het publiek in de zaal onophoudelijk de vraag in het geweten brandt:

‘En wat deedt Gij om deze schande te voorkomen? Wat deedt Gij, en gij en gij...?’

Een deel van de toeschouwers zat stil en ontroerd. Een ander deel *gierde*.

Plotseling ging als een schok de gedachte door me heen:

‘Nog geen twintig jaar is het geleden, dat het Grote Verdriet op de wereld viel, en nu reeds is voor al die grijnzers en grinners de dood van honderdduizenden een tragi-komische legende geworden, met de nadruk op komisch. De jood, die in de gaskamer werd vermoord, zal over nog eens twintig jaar iemand zijn als Tijn Uilenspiegel.’

Honderden jaren geleden werd de Tachtigjarige Oorlog uitgevochten. De Franse Revolutie werd geboren en ging onder in oceanen van bloed en tranen. Napoleon trok zijn voren in de oneindige akker van Europa en honderdduizenden moesten eerst sneuvelen, voordat hun lichamen nieuwe vruchtbaarheid konden brengen aan het oude werelddeel.

Wie kan nu nog iets voelen van het mateloze leed, dat over mensen werd uitgestort? We leren plichtsgetrouw onze jaartallen en de namen der vaderlandse helden. We lachen om Tijn, de grootste illegaal aller tijden, maar illegalen hebben zelf nooit werkelijk reden tot lachen, want hunner is ondank tot in lengte van dagen.

Van alle kanten bestormen de bulldozers de oude buurt. Er zijn geen levenden meer voor de verdediging. Stofwolken hangen boven de vervallen huizen. De mensen? ‘Ze werden geboren, ze leden en ze stierven.’ Alles gaat voorbij.

Wat overblijft is de grandeur, de legende, de geïdealiseerde vertelling, de weemoed van het onherroepelijke afscheid, de echo van hun lach, die van zo ver klinkt, de herinnering, die nooit zal worden uitgewist, misschien.

WOORDENLIJST

In de drie boeken van Meyer Sluysen ('Voordat ik het vergeet', 'Als de dag van gisteren' en 'Hun lach klinkt van zo ver') komen een aantal meestal aan het Hebreeuws ontleende of daarvan afgeleide woorden en uitdrukkingen voor, die in deze woordenlijst zijn vermeld met de Nederlandse vertaling.

A

aankeilen - aanspreken.
aleph-beth-gimmel - de eerste drie letters van het Hebreeuwse alfabet.

almemour - verhoging in de synagogen.

altewetsj - ouderwets.

appesjteen - denkbeeldige ziekte (waarschijnlijk van aposteme = abces).

B

bajes - huis, gevangenis.

baraghes-broges - zegewensen.

Bar Mitzwah - Kerkelijke meerderjarigheid.

begijnt - aardig, leuk.

beheime, behemoth - vee.

bemazzel - geluksvogel.

bensjen - zegenen.

Beth Ha Midrash - Huis der Oefening.

bole - bolus.

bollebof, bolleboos of bolboos
vooraanstaande, heer des huizes.

bondelowies - bonne Louis.

bonje - ruzie.

C

chammer - ezel.

chazijrem = chazzirim - varkens.

chassene doen - trouwen.

chewre - vereniging, college.

chupah - overdekking, troonhemel; huwelijksinwijding.

chutzpah - brutaliteit, vrijmoedigheid.

D

dalles - armoe.

dormen - slapen.

droshe - redevoering.

E

epikaur - epicurist.

Eretz - het Land, Israël.

F

flempies - klein kind.
frot - verrot.

G

gallisj - misselijk.
gannef - dief.
gein - gunst, aardigheid, melodie,
geestig, sierlijk, leuk.
zonder gein of krijn - zonder smaak
of kraak.
geklatsj (zie klatsjen) - geknoei.
goin - ander volk, niet-jood.
golemen - slapen.
goosen (ook wel verbasterd tot
goser of gozer) - man.
Gottbehuete - God beware.
grieben - vetkanen.

H

haambrenger - thuisbezorger.
hawang en zuriee - uitroepen bij 't
bokspringen. Waarschijnlijk: en
avant, surié.
heitje - vijf (i.d. geval: vijf
stuivers)

I

inworf - huwelijksgift.

J

jat - hand.
jehoede - jood.
jofel - lekker, plezierig.
jijletjes - geveinsd misbaar.

K

kaddisj - gebed.
kaffer = afgeleid van kaphri - dor-
peling.
kahillan (kille) - gemeente.
kaksougerte - lorrige koopster.
kalle - bruid.
kallechewre - vereniging, die arme
bruiden een bruidskleed
schenkt.
karoutje - rode kool in 't zuur.
kauliesj - soort gebak.
kerstenge - kastanjes.
kif - woede.
kimpet (van kindbett) ('in kimpet
moeten') - bevalling.
kinnesinne (van kin-ah = ijver-
zucht en sin-ah = haat) - af-
gunst.
kinnesinne-ponum - jaloers mens,
concurrent.
klatsjen - knoeien.
koef noen - kost niets, gratis.
koeksoe = kuck zu - kijk eens aan.
kokelekootjes - paranoten.
kol - stem.
kosher - ritueel toegelaten, ge-
schikt.
kowed - eer.
krentensjnabel - een vrij onschul-
dige infectueuze ontsteking van
de mondhoeken.

L

lajenen - lezen, voorlezen van een

Hebreeuwse tekst.

lekowed = ter ere.

leizen - ontvangen (impetego).

lemoen - citroen (lemone).

lizabonnen - Lissabon.

M

makke - plaag, klap, onheil.

mal-ag-ha Mowes (vulgair: mal-gemowes) - Engel des doods.

malke - koningin.

mangelen - olienootjes.

matze - ongezuurd, ongedesemd brood.

mazzel en broge - geluk en zegen, letterl.: goe gesternte en heilwens.

mazzeltof - veel geluk.

medina-stamper - bewoner van 't platteland.

meiwe - deskundige.

melech - koning.

menoechah - rust.

mesjogge - waanzinnig.

mesjoggaas (zie mesjogge) - waanzin.

metseje - vondst, buitenkansje.

Midrash - navorsing, het afleiden van de tradities uit de Schrift naar bepaalde regels.

misphoge - familie.

N

nabes - dronken man

nadan - huwelijksgift.

narrisj - zot.

nasjen - snoepen.

nebbisj - stumperd, uitroep van medelijden.

Neir Tamid - bestendig licht.

neshama - ziel.

neweire (ook wel reweire) - zonde, jammer.

niegisj - bijgelovig vooroordeel.

nooien - uitnodigen.

O

oggenebbisjvrouwtjes - medelijwekkende vrouwtjes.

oi - wee.

omijn (we omijn) - amen.

ongijn - slecht soort humor, d.w.z. humor waarvan een ander de dupe is ('echte gijn doet geen pijn').

otelebotel = afgeleid van obar u-boteil (ook wel: owerlewotel) - alsof hij reeds overleden is.

P

pandjes maken - belenen.

parg - zeer hoofd.

parsje (van: poroshoh) - hoofdstuk peigeren - doodgaan.

perfester - professor.

piesjer - klein kind, pisser, nummer één in 't kienspel.

poeriem - Purim feest.

ponum (ook wel verbasterd: pomrem) - gezicht.

pestponum - kwaadwillige.
 kinnesinne-ponum (zie ook kinne-
 sinne) - afgunstig mens.
 chazzerponum - lelijkerd (letterl.:
 varkensgezicht.)
 geinponum - grapjas.
 chutzpahponum - brutaal mens.
 pijes - lokken aan de slapen van 't
 hoofd.

R

raanmacher - schoonmaker.
 rachmones - medelijden.
 rebbe - rabbijn.
 reinedoor - reine d'or.
 rettisj - ramen.
 rewogem - winst.

S

sacheetje - gebakje van bladerdeeg.
 sappelen - zwoegen.
 'Schidach'-maken - koppelen (in
 gunstige zin).
 schleiers - zachte geel-groene prui-
 men.
 schmeichelen - vleien.
 schnorrer - soort bedelaar.
 Shemborrogoe - God.
 shobbets - lange zwarte jas, kaftan.
 simcha - vreugde, feestelijkheid.
 sjabbes - sabbath.
 sjalksnar - spotvogel.
 sjat niks — schadet nichts - hin-
 dert niet.
 sjatzie - schatje.

Sjemo Benegijgem - luister naar
 beide partijen (Deut: 16).
 sjikker - dronken.
 sjijwestoeltje - lage kruik, waarop
 tijdens de 7 treurdagen wordt
 gezeten.
 sjkome (hashkomo) - eigenl.:
 goedkeuring. Meestal: ochtend-
 dienst.
 sjlemiel - pechvogel.
 sjlofen - slapen.
 sjnokkeltje - schatje.
 sjoel - synagoge.
 sjijntje - mooi wezen.
 sholem - vrede.
 smak of lak - smaak of kraak.
 smeris (scheldwoord) afgeleid van
 shamar = bewaken en shau-
 meir = bewaker
 sof - tegenslag, slechte afloop.
 stiefelen - lopen.
 stiekum = afgeleid van shtike -
 stilletjes, in het geheim.
 stink-bemazzels - benijde geluks-
 vogels.
 stijf gallisj - kotsmisselijk.

T

temeie (in Rotterdam verbasterd
 tot: tomaier) van: temeioh =
 onrein - prostituee.
 treife en tarrefes - onrein.
 tsoris - zorgen.

U

unbeschrien-unberufen - bezwe-
ringsformule tegen onheil.

V

verder geen leed - wens bij een
sterfgeval.

verknokken - verprutsen.

vernieuwen - rente betalen bij de
bank van lening.

verstjeren - bederven, verstoren.

voor gommel - ten einde onheil af
te weren.

voor knoeg - voor toespijs

vrotzak - viezerik.

vrije chassene - vrije bruiloft.

W

waasj ich viel - ik weet 't niet.

wam - buikstuk van vis.

wegleggen - sparen.

wyer ('het zal U nog wel wijer
worden') - meer weedom.

wijtlik (of weiteg) - ziekte.

Z

zoger - soort soep.

zoodje tinnef - afval.

INHOUD

Achtergronden	7
Jeugd in de Jodenhoek	41
De ouders	84
Kostverdieners	109
Disputen	143
Afscheid	168
Woordenlijst.	195